zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 7. listopada 2,,4., godište VI, broj 139
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Goran Samardžić – Ratovi počivaju na mladima

Arhitektura – Metamorfoze u Veneciji

Festival svjetskog kazališta

Festival prvih 2: GMO i tehnologija

Gdje je što?

***Info i najave* 2-3**
Priredio Milan Pavlinović

U žarištu
Razgovor s Markom Bernsteinom *Katarina Peović Vuković* **5**
Preskupo odumiranje *Grozdana Cvitan* **6**
Regionalna kulturna suradnja *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor s Goranom Samardžićem *Rade Dragojević* **8-9**
Razgovor sa Srđanom Vrcanom i Milanom Vukomanovićem *Ömer Karabeg* **10-11**
Razgovor s Dianom McCarty *Marina Gržinić* **12**

Proza
Kruh svetog Ante *Predrag Matvejević* **9**
Nestanak Igora R. *Rade Jarak* **42-43**

Vizualna kultura
Pesimist koji vjeruje da je izlaz moguć *Branko Franceschi* **13**
Tehnologija i umjetnost *Toma Bačić* **16**

Arhitektura/urbanizam
Nova tradicija za arhitekturu stvarne budućnosti *Krunoslav Ivanišin* **14-15**
Homogenizacija struke *Zlatko Hanžek, Saša Randić* **17**
Brojevi / Depopulacija otoka *Miće Gamulin* **17**

Glazba
Početak revalorizacije? *Trpimir Matasović* **18**
Štreber, ekscentrik i ženski gležanj *Marko Grdešić* **31**

Kazalište
Antropologija mržnje, zoologija brižnosti *Suzana Marjanić* **32-33**
Pokusne životinje na sceni i u publici: drama konclogora *Robertino Bartolec* **34-35**
Vizija, autoritarni posao *Nataša Govedić* **36**

Kritika
Neironijski performans i interekranizacija lirike *Goran Rem* **37**
Društvo problematične emocije *Maja Profaca* **38-39**
Zastrašujuće a uvjerljivo? *Grozdana Cvitan* **39**
Demokracija ima svoju cijenu *Siniša Nikolić* **40**
Monstruozno ili oslobađajuće meso kapitala *Steven Shaviro* **41**

Poezija
Kada stražari zapjevaju *Slavko Jendričko* **44**

Riječi i stvari
Rieliti *Neven Jovanović* **45**
Jebeš fiš kog se sutra sjećaš *Željko Jerman* **46**

***Svjetski zarezi* 47**
Gioa-Ana Ulrich

Strip
Give it up! *Daniel Clowes* **48**

TEMA BROJA: Festival prvih 2 – GMO i biotehnologija
Priredio Željko Zorica
Razgovor s Robertom Francisztyjem *Snježana Klopotan* **28**
Razgovor s Klausom Ammannom *Stewe Zwick* **29**
Razgovor s Naomi Klein *Global Project* **30**

Policy Forum
Kulturne mreže i politička participacija **23-26**

naslovnica: Krunislav Stojanovski, *Prodajte svoje tijelo*, 2004.

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo: Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafički urednik: Željko Zorica
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Metafizički pravilnik

Milan Pavlinović

***Quorum*, časopis za književnost, broj 3/2004., glavni urednici Miroslav Mićanović i Roman Simić**

Najnoviji broj *Quoruma* otvara blok tekstova o Igoru Rajkiju koji, prema riječima Željke Klemenčić, *voli naguziti neku žanrovsku ili jezičnu normu i čitatelja zajebava skroz konstantno*. Boris Beck u *Pravilniku o metafizičkom Igora Rajkija* donosi četrnaest poglavlja i tekst kao da je ispao iz neke Rajkijeve knjige, a funkcionira i kao kritička opaska, pa bi mogao poslužiti svim zainteresiranim čitateljima koji žele sudjelovati u razigranim autorovim tekstovima.

Izborom iz poezije i obrazloženjem *Jezik-tijelo-Eros-Povijest* Tvrtka Vukovića, u povodu nagrade *Goranov vijenac* iz 2003., časopis je predstavio Milorada Stojevića. Maša Kolanović je napisala uvodnu riječ o dobitnici nagrade *Goran* za mlade pjesnike Blaženki Brlošić koja je nagrađena za rukopisnu zbirku *Mulholland* inspiriranu filmom Davida Lyncha. Osim toga, rubrika *Književne prakse* donosi još mnogo poezije mladih domaćih pjesnika i proze Roberta Nezirovića, Igora Čumandre i Ane Dariel.

Drugi dio ovog *Quoruma* rezerviran je za prozne prijevode stranih autora koji su bili uključeni u ovogodišnji festival Europske kratke priče – s po jednom pričom predstavljeni su Cristina Cerrada, Natasza Goerke, Frode Grytten i Eric Holder. U teorijskom dijelu časopisa Ivana Petruško analizira pjesništvo Ivana Slamniga, a tekst Fatime Fesić bavi se nobelovcem J. M. Coetzeejem. Riječ je o ulomku iz knjige *Tjelesnost postmodernog pripovjedača: između nasilja i artizma* koja će se uskoro pojaviti u hrvatskom izdanju. Intervju s austrijskim fotografom Gerhardom Grossom, čije fotografije opsesivno donose samo dva motiva, automobil i arhitekturu, zatvara posljednji broj *Quoruma*.

Vilenjački hard pop

Zoran Roško

Koncert PTV3, 1. listopada 2004., Močvara, Zagreb

Zamislite da je u maniri MTV-ova *Celebrity Death Matcha* David Bowie uskočio u šupak Britney Spears i izišao joj kroz usta – tako izgleda Genesis P-Orridge, legendarna kontrakulturna figura, vođa bendova Throbbing Gristle i Psychic TV, a sada i PTV3. S ugrađenim sisama, metaliziranim zubima, silikonskim usnama, zblajhanom kratkom ženskom frizurom, izvanzemaljski plavim očima našminkanima pomalo na način Alexa iz Kubrickove *Paklene naranče*, Genesis je ikona, montaža tjelesnih atrakcija, a ne ljudska osoba. Njegov glas, otopljen u hormonima i tko zna kakvim sve kemikalijama, ulijeće u mikrofon i izlijeće iz zvučnika poput izvanzemaljske simfonije metalne ljubavi. Točno, ljubav je živi metal: neuništiva, čista, hladna i blistava. Genesisova magija osjeća se od prvog trenutka: uvrnut je, šiznut, ali učinak nije bizaran ili groteskan, nego mističan, nježan i zaista futuristički. Osjećate da je on autentičan konkurent za biće koje zaista više nije ljudsko – da je polaroid onoga što će ljudska vrsta biti za 100 godina. Pjesme su čudan vulkanski pop, industrijske balade, magijski *noise*, vilenjački *acid folk*. Kemoterapija za bolesne anđele. Uvijek nježne – odsvirane zrakom, mlijekom, očima i nepcima. Pop za hermafrodite i mutante 22. stoljeća. Čudesno jednostavno i jednostavno čudesno.

Pedesetak u ljudi u Močvari vjerojatno još nije shvatilo da su vidjeli najbolji koncert u svojem životu. Više od dva sata PTV3 su svirali kao da su Zagrepčani višestruke osobe, tj. kao da je u dvorani 1000 ljudi. Isus je plivao na vodi poput zapaljene naftne mrlje. A ljubav je stizala iz svih smjerova istodobno. I opet nas potpuno uništila.

Kraljevi sevdaha i majka romske glazbe

Koncert Mostar Sevdah Reunion i Ljiljane Buttler, Tvornica, Zagreb, 7. listopada 2004.

U zagrebačkoj Tvornici 7. listopada održat će zajednički koncert Mostar Sevdah Reunion, sastava koji je pridonio svjetskoj popularnosti izvorne bosanske glazbe sevdalinki, i Ljiljane Buttler, jedne od ponajboljih interpretatorica romske glazbe. Mostar Sevdah u Zagreb dolaze nakon nastupa na prestižnom WOMAD-u (Engleska) i North Sea Jazz Festivalu (Nizozemska) te nakon što je BBC snimio dokumentarac o njima čija se premijera očekuje također u listopadu. U sklopu zajedničke turneje za album *The Mother of Gypsy Soul* oni su zajedno već nastupili i prošle godine u prepunoj Tvornici.

Da podsjetimo, Mostar Sevdah Reunion je osnovan 1998. u Mostaru, a prvi album s kojim je sastav osvojio svjetsku etno i world music publiku objavljen je 1999. No, svojevrsno okupljanje već je započelo za ratne 1993. u Mostaru, kada je Dragi Šestić koji je radio na ratnoj radio stanici upoznao i počeo u eter puštati Ilijaza Delića, vrhunskog pjevača sevdalinki koji je do tada nastupao u Beogradu, a koji i danas predstavlja zaštitni znak Mostar Sevdaha. Od tada sastav se počeo polako okupljati, a u promociji su uvelike pomogli Pavarotti Centar iz Mostara te Brain Eno. Ljiljanu Buttler pak mnogi smatraju svojevrsnom Billie Holiday, odnosno "majkom romske glazbe". Rođena u Beogradu, Ljiljana je bila godinama poznata kao pjevačica, no njezino je pjevanje postalo dostupnije širem krugu publike upravo nakon zajedničke suradnje s Mostar Sevdahom Reunionom.

Oglašavajte se u Zarezu
www.zarez.hr
Povoljnje cijene oglasa već od 500 kn (bez PDV-a)

* posebne pogodnosti za kulturne institucije
* popusti za serije oglasa

tel. 01/ 4813 572
e-mail: marketing@zarez.hr
kontakt osoba: Viktorija Kudra Beroš

zarez

M.A.M.A.

<<<kalendar>>>

PETAK_01.10._17.30
organizator: Prijatelji životinja
Prava životinja u Velikoj Britaniji – aktivizam ili terorizam?
predavanje s diskusijom>>>>
PETAK_01.10._19.15
JUST ADD "NINJA" MOVIES>>>
Ninja Dragon (85')
SUBOTA_02.10_12.00
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>
SUBOTA_02.10._19.15
JUST ADD "NINJA" MOVIES>>>
Ninja Squad (85')
SUBOTA_02.10._21.00_KSET
[mamatronik]
Felix Kubin (Njemačka)
PONEDJELJAK_04.10._19.00 h
Subverzije – večeri medijske gerile i poetskog terorizma
Permakultura za početnike
UTORAK_05.10._19.00
HTMlles
prezentacija>>>
SRIJEDA_06.10._16.00 h
Swarm Intelligences_Vizualni kolegij
Jean-Luc Godard: Pohvala ljubavi, 2000. (98')
projekcija>>>>>>>>>>
SRIJEDA_06.10._19.00 h
EXPLICIT MUSIC SESIJA 1:
Zbigniew Karkowski & Helmut Schaeffer (POL/AUT)
performans i razgovor s umjetnikom>>>
PETAK_08.10._19.00h
Digitales
prezentacija>>>
SUBOTA_09.10_12.00 h
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>
PONEDJELJAK_11.10._19.00 h
Subverzije – večeri medijske gerile i poetskog terorizma
Kapitalizam
UTORAK_12.10._17.00 h
Swarm Intelligencies
Petar Milat: Što je to bioplitička produkcija?
predavanje>>>
SUBOTA__16.10._12.00 h
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>
PONEDJELJAK_18.10._19.00 h
Subverzije – večeri medijske gerile i poetskog terorizma
Chomsky i anarhizam
SRIJEDA_20.10._19.00
mama čita
gostovanje Muharema Bazdulja, književnika i novinara iz BiH
ČETVRTAK_28.10._19.00
pxl~flx
Caspar Stracke
gostovanje>>>
PETAK_22.10._19.00 h
Swarm Intelligences
Stephen Zepke: Filozofija budućnosti, Odiseja u svemiru 2001.
predavanje>>
SUBOTA_23.10_12.00 h
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>
SUBOTA_23.10._17.00 h
Swarm Intelliegences – Vizualni kolegij
Jelena Krivokapić: Buka i tišine umjetnosti
predavanje>>
PONEDJELJAK_25.10._19.00 h
Subverzije – večeri medijske gerile i poetskog terorizma
Ljudi iz televizora
SRIJEDA_27.10._19.00 h
Swarm Intelligencies_Vizualni kolegij
Shinji Aoyama: Eureka, 2000. (218')
projekcija>>>
PETAK_29.10._18.00 h
Swarm Intelligences
STEALTH.[u]ltd: *Agents in the City*
predavanje>>>
SUBOTA_30.10._12.00 h
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>

Izgubljeni u divljini

Milan Pavlinović

Jim Morrison, *Divljina, izgubljeni spisi*, preveo Miloš Đurđević; Šareni dućan, 2003.

Pokojni Jim Morrison jednom je izjavio da kad piše pjesme najprije čuje melodiju pa onda uz nju stvara stihove, a i ova zbirka pokazuje da Morrisonova poezija bolje funkcionira s glazbom. Bio je pjesnik u interpretaciji nadahnut oralnom tradicijom *beat* pjesništva, Jacka Kerouaca i Allena Ginsberga i u zvonkosti njegovih riječi osjećaju se klavijature Raya Manzareka i bubnjevi Johna Densmorea tako prirodno, kao saksofon Charlieja Parkera u Kerouacovoj prozi. Morrison je s Doorsima snimio šest albuma, a nakon njegove smrti 1978. preostala trojica članova na snimke njegovih recitacija snimili su glazbu i objavili *An American Prayer*. Svi studijski i živi albumi, a posebice posthumna ploča, najbolje dočaravaju Morrisonovo pjesničko umijeće. Pojedine pjesničke slike iz *An American Prayer* nalaze se i u ovom izdanju. Morrison je za života snimio sate i sate svoje poezije, a američki glazbenik Fatboy Slim prije nekoliko godina skladao je pjesmu na stihove *Bird of Prayer*. Knjiga koju u solidnom prijevodu Miloša Durđevića popraćenom i izvornikom donosi Šareni dućan, jedan od rijetkih domaćih izdavača s ukusom i koncepcijom, prvi put je objavljena 1988.

Morison je prije smrti objavio tri zbirke poezije - koje je u nas preveo Vojo Šindolić u knjizi *Vizije* u izdanju Feral Tribunea - a ovaj izbor predstavlja njegove izgubljene rukopise. Riječ je o spisima koje je skupio i priredio njegov prijatelj Frank Lisciandro, a u našem su izdanju reproducirane stranice izvornika i prikazuju Morrisonov proces stvaranja i koncepciju. Autor predgovora je Darko Glavan, jedan od najboljih domaćih poznavatelja grupe Doors, dok je sastavljač malog, ali korisnog pojmovnika urednik Krunoslav Jajetić. Glazbi grupe Doors lijepo se vraćati jer se uvijek možemo osjećati posebno i uzvišeno, a s izdanjem poput ovog koje možete kupiti za malo novca u hrvatskom prijevodu ne možete biti razočarani. Naravno, ako ste slušali Doorse, ako se ne plašite povratka iz prošlosti *pjesama nevinosti i iskustva* i ako istinski volite jedan od rijetkih bendova koje su stvorili originalan i neponovljiv *groovie*. Samo je stvar u tome da prihvatite izazov i poslušate bubnjara Densmorea: *Kad Doorsi pozovu, ja skačem. To je moja povijest.*

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn s popustom 200.00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn, 12 mjeseci 170.00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____
adresa: _____
telefon/fax: _____
e-mail: _____
vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

anketa

Ubijanje vremena

Tomislav Zajec, pisac

Navedite nekoliko knjiga koje trenutačno čitate ili namjeravate čitati.

- Definitivno spadam u onu vrstu shizofrenih čitača koji posvuda oko sebe imaju po nekoliko knjiga obilježenih *bookmarkom* na različitim stranicama, tako da teška odluka o tome koju ću dočitati prvu ovisi o tome koja će mi se prva naći pod rukom, ili o trenutačnom raspoloženju, ili pak o čistoj slučajnosti. Naravno, postoje i knjige kojima se vraćam više puta, gotovo opsesivno, međutim one su u potpuno posebnoj kategoriji. Dakle, moj *bookmark* trenutačno se nalazi: na 63. stranici romana *Sati* Michaela Cunninghama, u kojem pokušavam pronaći ono nedefinirano *nešto* koje nikako nisam uspio pronaći u istoimenom filmu. Na 27. stranici romana *INRI* nevjerojatno mladog Marka Luke Zubčića, koji čitam s velikim zanimanjem upravo zbog toga jer je autor nevjerojatno mlad. A, isto tako, moje oznake su negdje duboko u knjigama *Purpurna Amerika* Ricka Moodyja, *Father of Frankenstein* Christophera Brama, i u studiji Zvonimira Šagija *Na popršitu redovničke obnove*. Također, uvijek uz sebe imam barem jednu zbirku poezije, a trenutačno je to nepravedno zapostavljena knjiga poezije *Odlomci o Evi* Milane Vuković Runjić iz 1992., puna suptilnih, ljetnih poetskih zapisa.

Navedite nekoliko internetskih stranica koje osobno volite ili smatrate vrijednima pozornosti.

– www.amazon.com <http://www.amazon.com> – sve najbolje knjige, svi bendovi i svi filmovi na jednom mjestu. A i stranica je ljubaznija od većine prodavača u našim knjižarama;

– www.blog.hr <http://www.blog.hr> – pregledni i raznovrsni, ponekad bizarni a ponekad i vrlo korisni intimni internetski dnevnici, za sve one koji su spremni zatući jako mnogo vremena.

– www.prisonpenpals.com <http://www.prisonpenpals.com> – ako ste usamljeni, prestanite očajavati. Dobre i tek privremeno posrnule duše koje se skrivaju iza ovih stranica žude za novim poznanstvima i romantičnim ljubavima!

– <http://community.sparknotes.com/sparktests.epl> – zašto plaćati psihijatra kad vam testovi na ovim stranicama vrlo brzo i efikasno mogu rasvijetliti i najskrovitiji zakutak vaše osobnosti. Od odgovora na pitanje jeste li zaista muško ili žensko, do onog na pitanje možete li biti ljeniji nego što to već jeste.

Čime se u posljednje vrijeme osobno bavite, što privlači vašu intelektualnu pozornost ili koje vam se teme u kulturi/javnosti čine zanimljivima?

- U ranim sam pregovorima za novi kazališni projekt u Hrvatskoj, a napokon se spremam uhvati i u koštac s novim romanom odnosno s bilješkama iz kojih će (barem se nadam) nastati novi roman.

Provjereno
i drukčije

Estetika i miris koda

Katarina Peović Vuković

Mark Bernstein, jedan od najpoznatijih softverskih dizajnera, komentira svoje trenutačne interese

Od Pratchetta do *New Yorkera* i *Salona*

Što trenutačno čitate? Možete li nam reći nešto o tim knjigama/ časopisima/ digitalnim tekstovima?

– Jutros sam završio čitanje romana *Mort* Terryja Pratchetta. Pratchett je talentirani pisac, ponekad zabavan i urnebesan, ali nikad glup. Trenutačno sam i na polovici *Maskerade* Waltera Satterthwaita koja zbilja dobro kombinira luckaste ideje s izvrsnom prozom. Tu je i *Sunshine* Robina McKinleyja, živahan, pismen, ali, nažalost, neprimijećen.

Mogu reći da će *Test Driven Development* Kenta Becka biti iznimno utjecajna knjiga u razvoju softvera.

Kako se bliže izbori u Sjedinjenim Državama, postajemo sve tjeskobniji. Zbog toga su *Reason* Roberta Reicha i *Dark Age Ahead* Jane Jacobs političke knjige sezone.

Što se tiče časopisa, *The New Yorker* ima izvrsnu godinu. Seymour M. Hersh samostalno ga je preoblikovao. *The New Yorker* je cjelogodišnja poslastica. Prvi put nakon dugo vremena, *The New Yorker* nudi sočne eseje o nezamislivim i fascinantnim temama, kao onaj Malcoma Gladwella o kečapu ili Louisa Mendada o gramatici. I *Salonovo* izvještavanje o politici je vrlo dobro.

Neprestano kretanje po Mreži

Nabrojite nekoliko omiljenih web stranica i objasnite njihovu važnost.

– Područje weba u stalnoj je mijeni, pa mislim da se mudri čitatelj treba neprestance kretati, a ne čitati stalno iste stvari.

Joshua Micah Marshall definirao je i preoblikovao političko izvještavanje na Mreži: http://talkingpointsmemo.com/

Među piscima koje smatram izvrsnima u svojoj kategoriji ubrajam i *Chocolate and Zucchini* Clotilde Dusoulier, stranice o hrani: http://www.chocolateandsuzzhini.com

Tekst Jill Walker o novomedijskim studijima: <http://huminf.uib.no/~jill/> kao i <http://shes.aflightrisk-.org/

Izdvajam i anonimnu web priču, *She's A Flight Risk*: http://shes.aflightrisk.org/

Tehnologija koja pomaže

Koji su vaši trenutačni teorijski interesi? Na čemu radite?

– Upravo dorađujem novu verziju *Storyspacea* – alata za pisanje hipeteksta – kao i *Tinderboxa*, sofisticiranog alata za pisanje bilježaka. *Tinderbox* je posebno zanimljiv, jer je stvaranje i analiziranje bilježaka vrlo sofisticiran i zahtjevan zadatak koje većina smatra trivijalnim.

Dakako da nije riječ o trivijalnom poslu; pisanje bilježaka je važnije nego što se to općenito priznaje. Koliko je korisnih uvida i važnih ideja izgubljeno zauvijek, jer smo ih zaboravili zapisati? Već bi mala poboljšanja u tom smjeru mogla svakome pomoći pri završavanju poslova – stvaranju i razumijevanju. Uz to, propušteni sastanci i zakasnine u knjižnicama, sveli bi se na minimum.

Dobar dio mojeg posla ovog je ljeta bio posvećen poboljšanjima softvera. Utjecaj *Agile* metoda – posebice tekstualno-stvaranog koda – iznimno je zanimljiv i u apstraktnom smislu, kao i u smislu njihova utjecaja na *Tinderbox* projekt. Općenito, gotovo nikad u javnosti ne govorimo o estetici koda, o specifičnoj prirodi mirisa koda ili određenoj radosti dobro proizvedenih objekata. (Vjerojatno je riječ o preziru staroga svijeta prema zanatu, sumnji u one čije ruke diraju strojeve.)

Također, velik dio vremena razmišljam o časopisu *Tekka*, časopisu o novomedijskoj i softverskoj estetici. Naše rasprave o novim medijima prekinute su bedastim argumentima o trajnosti koncentracije mladih ljudi; brinemo se o koncentraciji u doba kada gledamo najduže drame i filmove. Produkcije *West Enda* traju čitave dane (ili beskrajne noći). *Babylon 5* otkucava 100 sati, *Buffy* je mnogo dulja (predviđeno je da se emitira sedam godina).

Poteškoća za časopis *Tekka* je nalaženje novih talentiranih i brižnih dopisnika. Toliko je mladih znanstvenika – posebno mladih europskih znanstvenika – potpuno uronjeno u mehanizme akademske promocije da se ne usuđuju sudjelovati u javnim forumima. Uvjeren sam da se rješenje nazire, primjerice, počinju se pojavljivati vrlo zanimljiva djela o književnoj budućnosti. Z

Mark Bernstein je dizajner softverskih alata za hipertekstualno pisanje – *Tinderboxa*, programa koji omogućuje zapisivanje, analiziranje i dijeljenje bilježaka i *HyperCarda*, jednog od najpoznatijih programa za stvaranje hipertekstualne fikcije.
U sklopu Eastgate Systems, danas najvećeg izdavača hipertekstualne literature, Bernstein razvija i promiče programe za hipertekstualno pisanje *HyperCard* i *StorySpace* u kojima su nastali klasici hipertekstualne književnosti (*Afternoon* Michaela Joycea, *Victory Garden* Stuarta Moulthropa, *Patchwork Girl* Shelley Jackson, *Uncle Buddy's Phantom Funhouse* Johna McDaida, *Marble Springs* Deene Larsen i dr.) Nakon kratke karijere kemičara, Bernstein se osamdesetih godina prošlog stoljeća počeo teorijski i dizajnerski baviti hipertekstualnim alatima, postavivši standarde u tehnologiji nelinearnog zapisivanja. Kada je 1990. na *Europskoj konferenciji o hipertekstu* postavio provokativno pitanje sudionicima – *Gdje su hipertekstovi?* – Bernstein je najavio prekretnicu u povijesti elektroničkog izdavaštva. Eastgate Systems, čiji je Bernstein voditelj i utemeljitelj, izmijenio je način pisanja, čitanja, distribucije i promocije književnih djela. Eastgate danas razvija hipertekstualne alate, distribuira hipertekstualnu literaturu i organizira konferencije o hipertekstu. Bernstein je i urednik mrežnog časopisa *Tekka* koji je posvećen umjetnosti i znanosti o novim medijima i istraživanjima na području softverskih alata. Također je koautor ranog nefikcijskog hiperteksta *The Election of 1912*. Tijekom 1996. i 1997. bio je predsjedajući na najvećim godišnjim konferencijama o hipertekstu (Hypertext '96. u Washingtonu i Hypertext '97. u Southamptonu). Na konferenciji Hypertext '99. u svojem je uvodnom eseju Bernstein ponovio poznato pitanje (taj se govor može pročitati na http://www.eastgate.com/ht99/).

Webliografija Marka Bernsteina

– http://www.markbernstein.org – weblog Marka Bernsteina
– http://www.eastgate.com/garden/Welcome.html – Bernstein preispituje problem navigacije, zaključivši kako previše web stranica ostaje skriveno u navigacijskom sustavu
– U *Chasing Our Tales* (http://www.writing.berkley.edu/chorus/composition/bernstein/) Bernstein osuđuje teze hipertekstualne kritike, nudeći drugačiji način razmišljanja o hipertekstu i njegovim strukturama.
– http://www.eastgate.com/hypertext/characters/IWHD.html – Intervju *Conversations With Friends: Hypertexts With Characters*
– http://alistapart.com/articles/writeliving – Bersteinovi savjeti za stvaranje "živahnih web stranca"
– http://www.hypertextKitchen.com/ – Bernsteinove stranice posvećene istraživanjima na području weblogova i bliskih hipertekstualnih tehnologija Z

Daljinski upravljač

Preskupo odumiranje

Grozdana Cvitan

Kažu da ima ljudi koje vole samo rođene majke. Ima zastupnika koje voli samo Šeks. Oni mu nikad neće ugroziti poziciju. Kad se oni pokušavaju sjetiti što bi o nečem rekli, a zatim to i izgovoriti s uzbuđenjem mrtvog čepa, Šeks mirno može prepustiti vođenje sjednice nekom od saborskih potpredsjednika, ako se koji od njih slučajno nađe u dvorani

"Nećete namećati…", vikao je za saborskom govornicom Luka Bebić oporbenim zastupnicima prošlog četvrtka, u tjednu kad je palo jednako opomena kao crvenih kartona na žestokoj utakmici. Razlika je samo u tome što kartoni obvezuju igrače, opomene su dio dodvoravanja biračima jer bi sabornike koji se potrude zaraditi ih trebale prikazati kao odlučne, neovisne, duhovite ili borbene. Ovom prigodom ta se prevažna i skupa prijevara igra tri tjedna, a u četvrtom će se proslaviti i dan Sabora. A kad u četvrtak, 7. listopada, počne svečana sjednica, sva će se beznačajnost Hrvatskog sabora kamuflirati na domjenku koji nitko ne može zaobići ma koliko zaobilazili dvoranu za sjednice. Uostalom, u njoj sve rjeđe možete vidjeti čelnike nekih stranaka, jer im je valjda činjenica da vode neko članstvo dovoljna da bi redovito uzimali apanažu zastupnika.

Protjerivanje poredbe

Poseban problem zastupnici su prevažnih stranaka koji zastupaju sami sebe. Osim živopisnog i redovitog Lončara, ostali s vremena na vrijeme podsjete na sebe i stranke koje su se u međuvremenu pogubile u bespućima, znate već čega. S vremena na vrijeme oni ustanu i kažu: Mi smo upozoravali, upozoravali na to što će, što će se dogoditi kad, kad zakon zaživi, kad zakon zaživi u, zaživi u praksi. U praksi. Zato smo zato smo predlagali… Takvi se ponekad i sjete što su predlagali, i kako se to nije prihvatilo. Pa sad podsjećaju na to jer se još nisu stigli sjetiti novih prijedloga. Ne sjećaju se ni zašto su u međuvremenu postali sve osamljeniji.

Kažu da ima ljudi koje vole samo rođene majke. Ima zastupnika koje voli samo Šeks. Oni mu nikad neće ugroziti poziciju. Kad se oni pokušavaju sjetiti što bi o nečem rekli, a zatim to i izgovoriti s uzbuđenjem mrtvog čepa, Šeks mirno može prepustiti vođenje sjednice nekom od saborskih potpredsjednika, ako se koji od njih slučajno nađe u dvorani. Ali, i kad se uspije izblendati iz dvorane, on se munjevito vraća na prvi navještaj rasprave, replike ili bilo koje slične poslaničke razbarušenosti da bi zatražio povratak na temu. A tema niotkud: ili su već davno raspravljene ili nikog ne zanimaju. Pa ako se netko i javi za raspravu, to je ponajprije da se ukaže biračkom tijelu s novom kravatom i naušnicama prije nego da nešto relevantno prozbori.

Sve češći povratak na temu istjerao je iz Sabora poredbu. Ako bilo koja poredba iznosi više od pola rečenice biva spretno prekinuta intervencijom: Poštovani zastupniče, vratite se na temu. To tepanje o poštovanju umiri većinu. Ali ima i svojeglavih. Oni se ne žele vratiti na temu jer su uvjereni kako se od nje nisu niti udaljili. Kad to pokušaju i reći - hop opomena! Neki se ne žele vratiti na temu jer teme koje oni preferiraju nikad ne dolaze u saborsku raspravu. Oni se bore za pravo govora. Pa se uzbude. Cijelih tri do pet minuta. Neki se ne žele vratiti na temu pa jednostavno sjednu. Ponekad s osmjehom. Kad sve ne bi bila farsa, u Saboru bi uz dvoranu za fitnes trebala i kompletna srčana stanica. Ali ne treba.

U vrijeme dok je na ALU trajala svađa likovnjaka čula se dekanova primjedba kako se od profesora (inače, više-manje poznatih umjetnika) ne očekuje da ističu svoju osobnost. Zabava je potrajala. Neki su od nje i učili. Kad se u Saboru traži da zastupnici izglasavaju čudesne zakone teško da se netko smije osim Branimira Glavaša. Kako se njegova osobnost ne može zbuniti Šeksovim smirivanjem on je jednako nasmijan zaradio opomenu i mjesto u povjerenstvu za brodogradilište Viktor Lenac. Sad se ljevica (lijevo u dvorani na malim ekranima) lagano ljuti jer bi se moglo doznati koliko je bivša vlada stranačkom drugaru dotirala tzv. socijalni mir u privatno vlasništvo. Jer se netko navodno uplašio tisuću i pol radnika Lenca u državi u kojoj ih je otpušteno 700.000. To je samo izračun danas vladajućih o tome koliko je uobičajeno ubaciti a da nitko zbog toga ne odgovara. Ne žele se oslanjati na prethodno vlastito iskustvo, ali će uvažiti neka novija. Nikom ne manjka ni rodbine. Uostalom, pitanje oko kojeg se zapravo jedni mršte a drugi tobože žele čiste račune samo je poruka: mogli ste i vi, ali se niste usudili. Na kraju će birači imati deset nepometenih godina bez salda i četiri pomalo pometene sa saldom. I dvije skupine zastupnika: one koji su se usudili uzimati i pomalo dati prijateljima i one koji prijatelja nemaju.

Tonči pita našu Ružicu

Poseban problem strankama – u nekom od boljih svjetova – trebali bi biti strasni raspravljači koji ne uspijevaju pročitati materijale, tj. predložene zakone. Pa raspravljaju o onom čega u materijalima doista nema. Tako su se na dnevnom redu našle izmjene i dopune zakona o pravosuđu i još ponečemu. I krenula rasprava. Mate Arlović podržava donošenje zakona, ali neće za njega glasati. Ostali bi htjeli još nešto dodati pa predlažu rješenja i nikako ne shvaćaju što ih Šeks stalno vraća na temu kad su uvjereni da su u njoj. Jer nisu pročitali materijale.

Da im se to ne bi dogodilo, neki stranački klubovi odredili su svojim poslanicima što će tko čitati. Pa iskreni Pero Kovačević usput ispriča za govornicom: Kolega Tonči pita našu Ružicu ima li što o pripravnicima i Ružica baš kaže *da oni nisu ni spomenuti*! Dakle, nakon što Ružica pročita u HSP-u bar znaju čega nema pa mogu napasti nedostatak. Drugi, tj. oni bez Ružice, upuste se u raspravu naoružani novom kravatom. Što onda iznervira zastupnika Lučina (možda je opet na dijeti pa mu teško pada) koji kaže: Kolega Piplović, odgovor na vaše pitanje nalazi se u materijalima koje ste dobili za raspravu. Kao da čovjeka može pokolebati činjenica da nije pročitao materijale. A što je sa strašću za raspravom? Jer čovjeka je baš taj dan krenulo. Nekoliko puta. I uspijevao je raspravljati sve što nije pročitao. Čak i replicirati o istom.

Barem jedan pupoljak i tri Ružice s posebnom zadaćom ima HDZ. Razlika između njih i stvarne Ružice je u tome da ne moraju nešto pročitati. Štoviše, najbolje je da ne pročitaju ništa jer im obvezni tekstovi neće biti u glavi potisnuti. Njihova zadaća sastoji se u tome da pupoljak Tomljenović raspravlja o ne(koje)čemu dok se Ružice zalijepe za tablicu Ispravak netočnog navoda ili Replika. Onda kažu nešto što obvezno dopire do stoljeća sedmog (Bajt), ili do dijaspore (Babić i Petričević), ili do osobnog iskustva iz komunizma (Sutlić i Trakošćanec). Što otprilike izgleda tako da u raspravi o djeci s posebnim potrebama gospođa Sutlić itd. odluči replicirati pa kaže kako se i ona zalaže za njih, ali je posebno zanimaju talentirana djeca. Od čega eksplodira Antičević i Marinović, koja odmah digne tablicu, a onda prebire jezikom po zubima dok se ne sjeti na koju je tablicu ustala. Rasprava o zastupnicima s posebnim potrebama zasad nije održana.

Da se ne bi premišljao, jedinstveni DC-ov zastupnik sve ima napismeno. Pa čita. Teško i s mukom. Možda mu je netko rekao da se tako ostavlja dojam važnosti. Neke od nas učili su da se tako ostavlja dojam slabe pismenosti. Ili loše naučenoga gradiva. A možda netko u DC-u ima vrlo loš rukopis. Ili je čovjeka strah da nešto krivo ne kaže pa se bacio na *spelling* (hrvatski: slovkanje). Od čega je točan i nerazmljiv. Ali on sigurno zna koji mu je cilj osim da ga povremeno vidi rodbina.

Krizni štab spoznaje

Iako je kulminacija saborskih sjednica završila zakonom o novom državnom dužnosniku, sve je počelo s braniteljima. Na putu kojim je trebalo ispuniti tri tjedna rasprava bilo je nužno pripustiti i teme koje bi malo izazvale zastupnike. Ili zabavile narod. Svejedno. Jer kako navući tjedne ako sve točke zastupnici propustite kao onu o tržišnoj utakmici – bez rasprave. Pa se zabava vrtjela oko pitanja je li bolje da branitelji uz novi zakon, koji će po običaju predlagača/ice biti *elegant*an, moderan i elastičan, dobiju memorijalni ili dokumentacijski, memorijalno-dokumentacijski ili memorijalni i dokumentacijski centar. Bude li ga, već sad je jasno da će to biti pristojna praonica novca koju je Sabor izglasao još u svibnju 2002. Koja je odmah poništena odlukom o provedbi. Jer projekt za uređenje braniteljske scene, pripadajućih zakona, skrbi, dokumentacije itd. početkom te godine Željki Antunović podnio je John Wilson. I prihvatili su ga Vlada i Sabor. A onda je umjesto predloženog i prihvaćenog jedinstvenog centra počelo imenovanje pojedinih postojećih ustanova za nositelje nekih od programa. Jer jedinstveni centar sa svim dokumentima na jednom mjestu i razrađenim sustavom kontrole nije odgovarao onoj vladi. A ne odgovara ni ovoj.
Pa je u najnovijoj bujici tople vode Antun Vujić replicirao generalu Ćosiću da je svet Domovinski rat, a ne institut koji će Sabor utemeljiti, Niku Rebića je smetalo što se stalno govori o zločinima u Domovinskom ratu pa je odlučio citirati Njegoša, Bagarić se slagao sa Selemom pa bi odvojio memorijalni od dokumentacijskog centra koji mu se učinio važnijim i za istinu plodonosnijim, a Selem je pojasnio da ga Bagarić nije shvatio. Uglavnom, Bagarić je protiv politizacije instituta koji će znanstveno svjedočiti istinu, na što mu je Banac pojasnio da institut nije mjesto koje promiče istinu nego znanost, a znanost se istražuje, a ne unaprijed određuje. Onda su mnogi evocirali sebe u kontekstu Domovinskog rata, pa je Letica u to vrijeme nešto odlučio s pokojnim predsjednikom, a sad je odlučio izjaviti da ima jedinstvene dokumente, što ima i Ivana Sutlić, pa će ih dati u jedinstveni držani institut zajedno s naknadno rađenim popisom oružja koje su oni iz kriznog stožera u Križevcima dijelili. Ona i Đuro Dečak proširili bi rat na barem osam godina, za što bi posebno trebalo čuti mišljenje Katarine Fuček koja bi najradije obilježila mjesta bitaka i presnimavala loše VHS-materijale. Jagoda Martinčević bi skupljala sve što je stvoreno u kulturi, a i sama se jednom našla na koncertu u crkvi na Gornjem gradu kad je zasvirala uzbuna. Zdenka Babić se sjetila Vukojevićeve komisije i baš u tom kontekstu ustvrdila da je *hrvatska povijest takva kakva je i narod je na nju ponosan*. Zastupnik koji ne čita materijale preporučio je dva puta knjigu *Bitka za Vukovar* nepostojećeg autora. Davorko Vidović, Pero Kovačević i Milorad Pupovac imali su dojam da svojim raspravama pripadaju sasvim drugom memorijalno-dokumentacijskom ratu. Leko bi rado doznao zašto dokumentacijski centar već nije napravljen i što to još priječi jedinice iz rata da se postroje.

Nije diktat, nego pregovori

Nakon toga je bilo HEP-a, eksplozivnih sredstava, zbrinjavanja droge (koja u međuvremenu, kaže Željko Kurtov, ima običaj iscuriti), Vrhovnika i Lenca od čega su se zastupnice Opačić i Antunović osjećale kao u sudnici, a zastupnici HDZ imali su morsku bolest svaki put kad su se sjetili Vrhovnikove jahte. Pecek je unio u raspravu neke prljave gaće kojima su kasnije mnogi procjenjivali čistoću, posebice pri spominjanju sporazuma koji je Vlada potpisala s MMF-om, a Šeksa specijalno zadužila da ne dopusti stavljanje te točke u saborsku raspravu. A onda je na red došao zakon koji se zvao vrlo sofisticirano i u prijevodu glasi: Zakon o tajniku (spol nije bio upitan) predsjednika Vrhovnog suda kojeg bira taj predsjednik, koji se ne zapošljava natječajem i koji postaje državni dužnosnik. Pa će zbog istog trebati promijeniti i Zakon o državnim dužnosnicima. A što Arlović podržava, ali za što neće glasovati. I u vezi s čim nesretnom Peri Kovačeviću nitko nije htio javno reći i kako se čovjek zove.

Na sasvim drugom mjestu Kolinda Grabar Kitarović uvjeravala je građane da kontakti s MMF-om nisu diktat nego pregovori. Priznajući skromno kako se u odnosu parlamenta i vlade u EU događa mali pomak: u zemljama EU-a parlament slabi!

U zemljama koje nisu u EU parlament je već oslabio.

kolumna

Kulturna politika

Regionalna kulturna suradnja

Biserka Cvjetičanin

Redefiniranje kulturnog identiteta, odnosno nacionalni, regionalni i globalni aspekti kulturne identifikacije, kao i novi načini komunikacije i razmjene procesi su kroz koje prolaze sva društva Jugoistočne Europe. Sudionici radionice *Kultura i mir u Jugoistočnoj Europi* specifičnu ulogu kulture u procesu pomirenja i mira vidjeli su u tome što kultura omogućuje komunikaciju među različitim grupama, društvima, zemljama

Rujan i početak listopada bili su u znaku rasprava o kulturnoj suradnji u Jugoistočnoj Europi. Najprije je u organizaciji svjetske mreže Culturelink i Odjela za kulturu i komunikacije Instituta za međunarodne odnose u Zagrebu održan međunarodni skup stručnjaka na temu kulturnih politika i kulturnog razvoja u Jugoistočnoj Europi, zatim je u Zürichu održan međunarodni forum pod nazivom *Nada na Balkanu*, a ovih dana završava u Beogradu međunarodna radionica koju organizira udruga Ecumest i njezin program *Politike za kulturu o kulturnim politikama i umjetničkoj proizvodnji u zemljama Jugoistočne Europe*. Takav niz skupova pokazuje da Jugoistočna Europa nije *izolirana* regija, ali teškoće i perspektive regionalne suradnje mora prije svega sama rješavati odnosno razvijati.

Kultura i mir u Jugoistočnoj Europi

O regionalnoj suradnji na području kulture i medija te ulozi dijaspore raspravljalo se na međunarodnom forumu u Zürichu koji su organizirali švicarski komitet Europske kulturne fondacije (ECF) i švicarsko ministarstvo vanjskih poslova u suradnji s više švicarskih nevladinih organizacija i sponzora. Premda je naziv foruma bio *Nada na Balkanu*, u raspravama se najčešće koristio pojam Jugoistočna Europa (SEE), kojim kao da se nastojalo uspostaviti moderniji pristup regiji.

Skup je otvorila ministrica vanjskih poslova Švicarske Micheline Calmy-Rey koja je naglasila proces stvaranja novih društava na prostoru Jugoistočne Europe, te potporu Švicarske zemljama Jugoistočne Europe u izgradnji demokratskih struktura i pluralizma koji se zasnivaju na međusobnom poštovanju i toleranciji. Danas u Švicarskoj živi više od 350.000 ljudi iz zemalja bivše Jugoslavije, istakla je ministrica, koji su obogatili društvo i kulturu, i značajno pridonijeli ekonomskom razvoju Švicarske, i koji, istodobno, mogu dati velik doprinos u razvoju regije Jugoistočne Europe. Ovi stavovi sporo prodiru u švicarsko društvo što je pokazao referendum održan u Švicarskoj tjedan dana nakon kulturnog foruma na kojem su glasači odbili Vladine prijedloge zakona da švicarsko državljanstvo automatski dobiju ljudi iz drugog i trećeg imigrantskog naraštaja, rođeni u Švicarskoj, te da se olakšaju odredbe o dobivanju švicarskog državljanstva za ljude iz imigrantskih obitelji koji su odrasli i školovani u Švicarskoj. Većina glasača, uglavnom iz dijela njemačkoga govornog područja, odbila je prijedloge, dok su ga iz francuskoga govornog područja podržali. Stranke desne orijentacije svoje odbijanje branile su "ugrožavanjem" švicarskog kulturnog identiteta, mimoilazeći široko prihvaćenu spoznaju da kulturni identitet pretpostavlja poštovanje raznolikosti i pluralizma kultura kako na međunarodnoj, tako i na nacionalnoj razini.

O kulturnom identitetu raspravljalo se u radionici *Kultura i mir u Jugoistočnoj Europi* koja je održana u okviru foruma. Rasprave o tri teme – postoji li napredak u procesu pomirenja i mira i što je uloga kulture u tom procesu, može li kultura pridonijeti integraciji u Europsku uniju, kakvi bi projekti mogli jačati kulturnu razmjenu u Jugoistočnoj Europi – naglasile su velike povijesne promjene koje su u posljednjih petnaestak godina doživjele zemlje ove regije. Te su promjene političke i ekonomske naravi, ali prvenstveno civilizacijske i kulturne. Redefiniranje kulturnog identiteta, odnosno nacionalni, regionalni i globalni aspekti kulturne identifikacije kao i novi načini komunikacije i razmjene (na primjer, posredstvom novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija), procesi su kroz koje prolaze sva društva Jugoistočne Europe. Sudionici su specifičnu ulogu kulture u procesu pomirenja i mira vidjeli u tome što kultura omogućuje komunikaciju među različitim grupama, društvima, zemljama. Intenzivnija kulturna komunikacija u regiji ovisi velikim dijelom o istraživanjima kulturne tranzicije i određenju novih osnova regionalne suradnje koja se ne svodi na kulturnu razmjenu u "diplomatske ciljeve", nego ističe umrežavanje, partnerstvo i zajedničke interese, na primjer komercijalne. Stoga je izneseno niz ideja i konkretnih prijedloga za poboljšanje kulturnih veza i razmjene, kao što su istraživanja tržišta knjiga i općenito trgovine kulturnih dobara i usluga u kulturi, mogućnosti razvoja kulturnih/stvaralačkih industrija itd. Međutim, u mnogim aspektima u ovim zemljama nisu riješena osnovna pitanja interkulturnih odnosa, kao što je i dalje postojanje odvojenog školovanja ili odlazak mladih, jer im, kako je naglasio jedan sudionik, nedostaje moralno okruženje.

Potpora istraživačkim projektima

Radi smanjenja regionalnih nejednakosti, Europska unija promiče koncept regionalne politike solidarnosti i kohezije unutar proširene Unije i regionalnog pristupa prema SEE. Zemlje Jugoistočne Europe moraju prije svega restrukturirati odnose jedna prema drugoj, odnosno unutarregionalne odnose, osobito s obzirom na proširenje Europske unije u susjedstvu sa svim pozitivnim utjecajima, ali i novim zaprekama i podjelama.

S foruma su upućeni prijedlozi vladama i parlamentima država Jugoistočne Europe, Europske unije i Švicarske, koji su obuhvatili veću potporu istraživačkim projektima na području kulture (npr. utjecaj novih medija, kulturne industrije i nova medijska kultura), potporu za manifestacije od regionalne i globalne važnosti, izbjegavanje stvaranja novih "kulturnih granica" (u smislu schengenske vize koja stvara nove granice), pokretanje časopisa za kulturna pitanja država Jugoistočne Europe s jakom vezom prema Švicarskoj i Europskoj uniji.

U današnjem svijetu konflikata, održavanje ovog međunarodnog skupa vrijedan je doprinos težnji za razvijanjem tolerancije i očuvanjem mira, za boljom komunikacijom i realizacijom partnerskih projekata Jugoistočne Europe u koje se uključuju Europska unija i Švicarska. Z

Časopis za književnost i drugo *Libra Libera* poziva sve zainteresirane da za idući broj pošalju priču koja će biti objavljena u bloku pod nazivom

"Mjesto radnje: gradski prijevoz"

Jedini uvjet koji priče moraju zadovoljiti je da se jedan njihov dio ili cijela priča odvija u jednom od prometala gradskog prijevoza (tramvaj, autobus, taksi).

Broj kartica je neograničen.
Rok za slanje tekstova je 01.11.2004. godine, a autori objavljenih tekstova bit će honorirani.

Priče će biti objavljene u stalnoj rubrici časopisa *Libra Libera* "Književnost na temu", a uredništvo zadržava pravo da ne objavi sve pristigle tekstove.

Priče slati na adresu libra_libera@yahoo.com

O časopisu *Libra Libera* možete se informirati na web-stranici www.attack.hr/libera.

Goran Samardžić

Ratovi počivaju na mladima, po prirodi glupim bićima

Rade Dragojević

Sarajevski pisac Goran Samardžić, autor nekoliko knjiga proze i poezije, govori o svom, prvi put u Hrvatskoj objavljenom i vrlo hvaljenom romanu *Šumski duh*

Ovdašnja kritika unisono je priznala sarajevskom piscu Goranu Samardžiću da je *Šumski duh* izvrstan roman. Čak i poslovično mrzovoljni Robert Perišić je "otkačio" na sto pedesetak stranica proze o odrastanju na beogradskom asfaltu i ratovanju oko Sarajeva. S tom knjigom napokon je i zagrebački, inače krajnje ambiciozni izdavač Profil uspio objaviti neku zanimljivu knjigu. Tu negdje pojavila im se i Šerbedžijina autobiografija, pa sad imaju čak dva čitljiva naslova. Naš sugovornik, čini nam se, zanimljiv je u intervjuu kao i u prozi.

Opće je znano da su se sva naša društva puritanizirala. U tom smislu, kako je BiH javnost reagirala na gomilu seksa, pa i onog homoseksualnog, kojeg ste prezentirali u romanu?

– BiH javnost ima jednu nevjerovatnu osobinu. Miri se sa svim i svačim, pa i sa ovom mojom vrstom pisanja. Između mene – koji ne pišem za novine, ne čitam novine, ne gledam televiziju, ne glasam i nemam spremno mišljenje o ovom ili onom javnom problemu ili pojavi – i zvanične BiH javnosti, postoji filter kroz koji jedva nešto procuri. Ono što je procurilo do mene, a što se tiče mog romana, govori mi ukratko da ja dobro i zanimljivo pišem i da bez obzira na opise seksa nisam skrenuo s književnog kursa u pornografiju. Poneko ćuti i pita se jesam li normalan, a ja znam da jesam!

Ljubav bez kiča; seks bez pornografije

Što bi na sve to mogao kazati Mustafa efendija Cerić – ako, naravno, bude čuo o čemu je riječ u romanu – koji već mjesecima ne prestaje držati filipike protiv svih oblika razvrata, kako on definira homoseksualnost, pornografiju, uživanje narkotika i alkohola?

– Zaista ne znam i ne ponosim se što ne znam šta Mustafa ef. Cerić o tome govori, piše i misli. Pretpostavljam da je sve što izgovori sugestivno i zapaljivo. U ratu sam kao vojnik čitao jednu njegovu u ko zna koliko primjeraka otisnutu knjižicu i potajno uživao u Reisovom stilu. Tu su rečenice bile bombe, a zarezi i tačke rafali. Mislim da ni ja ni moje pisanje efendiju nećemo izbaciti iz takta. On čuva zube za većeg neprijatelja.

Kako to da ste odlučili da centralna priča romana bude ljubavna, jer to nam se čini riskantnim potezom: s jedne ste strane mogli upasti u svojevrsnu kič-zamku francuskog neobaroka, a s druge se strane takva mladenačko-strastvena ljubavna priča može osloniti na vrlo malo prethodnika u ovdašnjim književnostima?

– Volim da mislim kako se od svega na svijetu najbolje razumijem u ljubav i u njene nijanse. Ostalo mi je jedino da zbog ljubavi ubijem ili budem ubijen. Al' sam star za tu predstavu. Bojim se da bih umjesto tragičnog izazvao komičan efekat. Međutim, niko mi ne može zabraniti da to odigram što bolje mogu na papiru i zabavim se. Npr. ovako: "Bio sam nekako svjestan svakog centimetra koji ulazi i izlazi iz nje. Udubio sam se u ono što radim. (...) Od naših genitalija milina se širila u talasima. Hlap, hlop, plju, fljuuu, čulo se. A onda i režanje i škripa i lagani cijuk, kao od nepodmazanih vrata koja vjetar baca tamo vamo. (...) Oblizala je sa svih strana svoj prst i nježno mi ga zavukla u čmar. Kao poguran nečim s druge strane, ispružih se i učvrstih u njoj, toliko da me kurac počeo boljeti. Činilo se kako ga koža sprečava da se još digne. (...) Vrat joj je bio gladak, toliko bijel da se po njemu moglo pisati. Taj vrat me izazivao da ga stisnem. I kad bih je udavio, Dijana bi oživjela da me muči." Drago mi je što sve što je napisano u *Šumskom duhu* o ljubavi pali. Ljudi se i rastuže i nasmiju, a neki se gade. Voljeti nečije tijelo do granica kanibalizma je moguće. Uživati u svakom dodiru i lizu i, naposljetku, bojati se što je to tako. Evocirati taj slučaj, prisjećati ga se sloj po sloj, a ne zaglibiti u pornografiju i kič, skoro je pa herojsko djelo. Raduje me što je *Šumski duh* originalan i što u njemu sve jasno piše.

Sirova stanja ili život bez poze

Čini nam se da je roman u svojoj oporoj poetici bliži jednom Srđanu Dragojeviću i novoj srpskoj kinematografiji negoli bosanskohercegovačkom, nazovimo ga za ovu priliku, magijskom realizmu jednog Sidrana ili Kusturice. Koje je nasljeđe, dakle, više odredilo vaše pisanje?

– Ne znam. I ne pitam se. Bojim se da bi tačna svijest o tome i vama i meni pokvarila ugođaj.

Kad smo već kod filma, ima li zainteresiranih za ekraniziranje romana?

– Nema.

Iako vam je roman, kako smo već kazali opor, pa i grub, on ipak nije ciničan. Kako ste se othrvali ciničnom duhu vremena?

– Tako što po prirodi nisam cinik. Roman se bavi sirovim stanjima, a cinizam je opijum za one koji ne znaju da postoje izvan poze (izvan stručnog eseja) u životu. Između Koste i Dijane nema provodnika. Njima sopstvene kože smetaju da se pretope u jedno. Oni su alati ljubavi i alati gluposti. Znam da je slatko biti cinik. To je i siguran put do smrti u svom krevetu. Ja sam od onih što se naginju kroz prozor, skaču s katarki, pretrčavaju preko zebre na crvenom, tu i tamo se potuku, ispsuju i opet, zasad, sretno stignu svojoj kući. Drugo, bez obzira što sam završio filozofiju i pročitao nekoliko šlepera knjiga, infantilno uživam u demonstriranju sopstvenog tijela na kome se mišići još drže i zagledanju tuđih. S time sam opteretio i svog Kostu: "To ogledalo je bilo jako staro. Visilo je na ekseru debljine malog prsta. Djelovalo je kao da se u njega može ukoračiti. Češkao sam se pred ogledalom i zlokobno palacao jezikom. (...) Skoro sam ga doticao trepavicama. Pomjerao sam kukove naprijed nazad sve dok mi se nije digao. Zabijao sam se sam u sebe; nalijetao kao sočna muha na opran prozor. Od ramena prema dole sužavao sam se u obliku slova V. Bio sam sretan, i to skroooz!"

Sve to nema veze s cinizmom, već sa prostim životnim radostima koje su cinicima smiješne, a i strane. Cinik misli kako svako tijelo, i ružno i lijepo, i zdravo i bolesno, ionako čeka grob. Jedan pametan i talentovan čovjek koji se zove Ivan Lovrenović je rekao da bi kad bi se opet rodio, volio da bude ja! Više vrijedi kad se ovakav čovjek šali, nego kad neki glupan misli ozbiljno.

Lako je naći motiv za rat

Često se u pisanju o proteklom ratu kao krivci prozivaju pripadnici srednje generacije i gerontokracija na čelu pojedinih država. No, čini nam se da vi u nekim pasusima – kao što je onaj o pokušaju silovanja na tulumu, ili kao što su pisma

Roman se bavi sirovim stanjima, a cinizam je opijum za one koji ne znaju da postoje izvan poze (izvan stručnog eseja) u životu

Stidim se loših rečenica i dosadnih stranica u književnosti, čak i kad ih drugi pišu

bivših prijatelja glavnom junaku u Sarajevu – pokazujete kako jednako tako razorna može biti mladenačka, juvenalna obijest i erupcija energije koja se negdje mora ispucati?

– Ma to je normalno. Ratovi počivaju na mladima. Na sirovoj glupoj snazi koja se ustalasa. Ko zna šta bi mislio o ratu da mu nisam direktno zagledav'o u šlic. Mišljenja sam da bih da sam bio kojih deset godina mlađi slatko poginuo ili ubio u ime neke političke floskule. Nije teško, zaista nije, bujicu mladih, po prirodi glupih bića, koja od svega najviše mrze da miruju, okupiti i pokrenuti prema nečemu što ti se ne sviđa. Druga strana (moja), ona što se brani i iznalazi načine da preživi, također čini jedan dobar rat. Imamo tu sreću da jedna gerontokratija započne, o druga okonča rat. Što se mene tiče, ja u svakoj ulici sa više od petero djece mogu osjetiti povode za rat, a i za mir. A da čovjek ponekad može biti i sretan u ratu, piše ti u *Šumskom duhu*: "Na putu kući razmišljao sam da i opsada grada može biti lijepa, pogotovo za mirnih noći. Tu i tamo pukne puška praveći zvuk kao kad čep iskoči iz boce. Ogrlice i đerdani od svijetlećih metaka lete s brda na brdo. Pravo je čudo da se ne zamrse. Onda zagrmi top i podsjeti kako može biti krvavo. A ja gledam s balkona i zamišljam kako se rat vodi u moju čast. Vatromet i rat dijeli samo jedna opna. Slično kao pamet i ludilo. (...) Lagao bih kad bih rekao da na vrhu planine nije lijepo. Prirode se ne tiče što je rat i što se jedna od njenih vrsta međusobno ubija i proređuje. Ona kao da izazove rat da bi se nađubrila i učinila da se točak života brže okreće."

Daj Bože da Zijo nije u pravu!

Negdje smo pročitali da ste dugo pisali roman, s dosta prekida. Znači li to da nemate vremena, da ste pisac tek nakon što ste izdavač i urednik?

– Ma ja vam imam jednu tajnu. Stidim se loših rečenica i dosadnih stranica u književnosti, čak i kad ih drugi pišu. "Mislio sam da snaga kojom pritiskam slova utiče na ono što pišem. Želio sam pisati jasno, a ne lijepo, riječima što ostavljaju ožiljke na papiru. Želio sam da me uz pomoć pipanja i slijepci čitaju. Tupe i opšte rečenice pričinjavale su mi bol" (*Šumski Duh*). Stoga su neke od mojih knjiga (svega četiri) toliko tanke da više liče na korice za knjigu, nego na knjigu. Kao pisac, a i čitalac, prošao sam kroz mnoge faze, srećom tajno, a sad sam u fazi da to priznajem. *Šumski duh* je pažljivo pisan. Pravio sam prekide posle kojih sam mogao da se procjenjujem. A opet on nije, hvala Bogu, posljedica čistog rada, nego nadahnuća. To nadahnuće srećom prelazi sa onog koji ga je pis'o na one koji ga kupe. Jedna djevojka kojoj pamet nije sporedna osobina putem SMS-a mi je poručila da je čitanje *Šumskog duha* prekinula da bi masturbirala. Prijatelja je rasplakao opis oca. Postoji radi ravnoteže i moj kolega (Zilhad Ključanin) koji me je nazvao da mi kaže (da to ne bi čuo preko drugih) kako moj roman ne valja ništa. Zamalo da mu se u mišljenju pridruži moja sopstvena žena koja je *Duha* čitala na preskok i sa gađenjem. Daj Bože da Zijo nije u pravu!

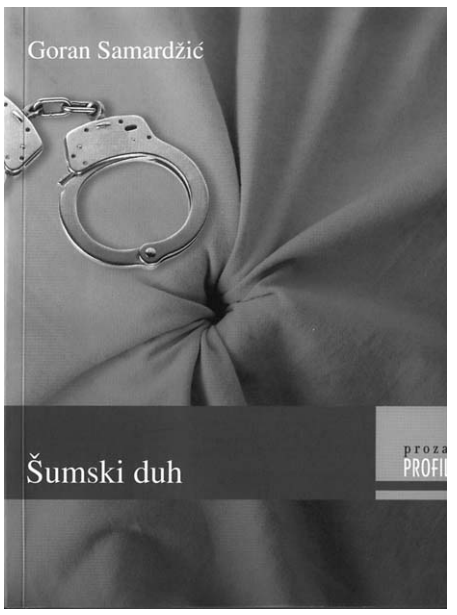

Inače, svašta sam preduzeo u životu da ne budem čisti pisac (izdavač, urednik, suvlasnik Buybooka, otac, muž, gazda, rekreativac). Dosadni su ljudi koji su samo jedno od jutra do mraka. Čak i sebi.

Kruh svetog Ante

Predrag Matvejević

Odlomak iz još neobjavljene knjige
Kruh Mediterana

Dva su sveta Antuna: prvi je zvan Velikim i Pustinjakom, rođen je u Egiptu, u Kemenu kraj Beni-Sonefa, nadomak obala Crvenoga mora; drugi je rodom od Lisabona, prozvan je Padovanskim po mjestu u kojem je ostavio najdublji trag – i umro je u blizini Padove; sveti je Atanas potanko opisao njegov život ispunjen čudima i svetošću.

Sveti Ante Veliki boravio je u Fajumu i Pispiru, propovijedajući vjeru kršćansku. Izgnao je sam sebe u pustinju slijedeći Kristov primjer. Začetnik je samostanskoga života, anakoretskoga reda. Poznat je, uz ostalo, po svojem odolijevanju kušnjama kojima ga je izvrgavao sotona. Slikari su prikazivali ta njegova priviđenja, bludna i grešna (J. Callot, J. Bosh), pisci su ih rado opisivali (Flaubert): svečev se duh branio od tijela, a tijelo se nastojalo obraniti od sebe sama, trpljenjem i molitvom. Kruh i voda bili su mu pomoć u napasti.

Kad je veliki mučenik iz staroga Egipta posjetio Pavla Pustinjaka, anakoreta iz Tebaide, gavran je svakoga dana dolijetao i donosio im korice kruha – najprije samo Pavlu Pustinjaku, zatim i Pavlu i Antunu. Često je prikazivana ta crna ptica koja u kljunu nosi bijeli kruh. Hranila je tako samotnike, među inim i svetoga Jeronima dok je u špilji čitao i ispisivao listove papirusa. Sto i pet ljeta proživio je sveti Antun Veliki tvoreći čuda i liječeći bolesne od kuge i gube, napose od padavice, koju je uzrokovala ječmena snijet u kruhu kakav je jela sirotinja. U sto i petoj godini života uputio se prema Crvenome moru, ka brdu Kolzum, gdje je sačuvan dio samostana koji nosi njegovo ime. I uoči smrti hranio se samo kruhom i vodom.

Sveti Ante Padovanski rodio se gotovo tisuću godina kasnije. Živio je mnogo kraće od svojeg velikoga imenjaka, u trideset i šestoj godini zaklopile su mu oči sestre klarise u samostanu Acelle, kraj Padove. I njega je zavjet navodio da živi životom pustinjaka. Sklonio se u strogi konvent, sazdan uz Monte Paolo u Emiliji. O njegovim čudima napisane su knjige vrijedne spomena. Kao i sveti Franjo Asiški, koji mu je bio uzorom, umio je govoriti s pticama. Na njegovoj skromnoj trpezi bio je samo omanji hljebac s krčagom vode.

Jednoga dana svetoga Antuna Padovanskog izazvao je nevjernik tvrdnjom da će mula, kad izgladni, radije kušati zob negoli hostiju. Ne dadoše joj dva dana ni najmanjeg obroka – a ona odbi zob i kleknu pred posvećenim kruhom. Nevjernik se potom obratio na Kristovu vjeru. Milostinju koje se udjeljuje gladnima Crkva je nazvala imenom obaju svetaca, sjedinivši ih – i Velikoga Antuna Pustinjaka, i Čudotvorca Antuna Padovanskog. "Kruh svetoga Ante" spašavao je od gladi uboge i nemoćne, ne samo pobožne nego i bezbožnike.

WWW.ZAREZ.HR

razgovor

Srđan Vrcan i Milan Vukomanović

Zajedno na oltaru i na tronu

Omer Karabeg

O položaju Srpske pravoslavne crkve u Srbiji i Katoličke u Hrvatskoj u emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa razgovarali su sveučilišni profesori i sociolozi religije Srđan Vrcan iz Splita i Milan Vukomanović iz Beograda

***Srđan Vrcan**: Devedesetih smo na prostoru bivše Jugoslavije doživjeli nešto što se može nazvati rekatolizacija javnog prostora i javnog života u Hrvatskoj, reislamizacija javnog prostora u dijelovima Bosne i Hercegovine s muslimanskom većinom i reortodoksizacija javnog života u Srbiji. Nijedan od tih procesa nije se dogodio na bazi spontanih odluka vjernika, nego je bio rezultat političkih intervencija*

Ima li po vama Katolička crkva privilegiran položaj u hrvatskom društvu?

– **Srđan Vrcan**: Ako o tome hoćemo govoriti, onda najprije moramo postaviti pitanje imaju li uopće crkvene i vjerske organizacije, u okvirima koji sada postoje, privilegiran položaj u odnosu na sva druga udruženja i organizacije koje pripadaju civilnom društvu. One imaju privilegirani položaj čak i u odnosu na političke stranke i sindikate. Jer, država se miješa u način organiziranja političkih stranaka i sindikata, ali ne i u način organiziranja vjerskih zajednica. Drugo je pitanje ima li u tom kontekstu Katolička crkva privilegirani položaj. Ona u Hrvatskoj *de facto* ima privilegirani položaj, iako on zakonski nije utvrđen.

U čemu se on ogleda?

– **Srđan Vrcan**: Katolička crkva u Hrvatskoj ima svjetonazorni monopol u sferi obrazovanja. Drugo, ima gotovo faktički monopol u programima državne televizije. Nema nijednog svjetonazornog faktora u Hrvatskoj koji bi imao onakva prava na televiziji kakva ima Katolička crkva.

Gospodine Vukomanoviću, ima li Srpska pravoslavna crkva privilegiran položaj u Srbiji?

– **Milan Vukomanović**: Ukoliko bi dokument koji se sada zove prednacrt zakona o slobodi vere, crkvama, verskim zajednicama i verskim udruženjima bio usvojen u srbijanskog skupštini, mislim da bi bila širom otvorena vrata, ne samo za privilegovanje Srpske pravoslavne crkve, već i za klerikalizaciju zemlje. Mi ovde u Srbiji imamo jednu dominantnu crkvu, koja se eufemistički određuje kao *primus inter pares*, a zapravo uz pomoć države odlučuje o tome ko sve ima pravo da slavi Boga na njenoj, kako se to obično kaže, vekovnoj teritoriji. Pritom se Ministarstvo vera Srbije ponaša bukvalno kao nekakav spoljni, paradržavni servis Srpske pravoslavne crkve. Sve manja je razlika između crkve i države, jer se strukture političke moći sve više prilagođavaju religijskim strukturama i to je jasan put ka klerikalizaciji. Uostalom, nacrtom novog zakona o verskim zajednicama predviđeno je da sveštenici budu državni službenici, da imaju imunitet pred građanskim vlastima i da mogu obavljati obrede u državnim ustanovama.

Crkva kao nova Komunistička partija

Ima onih koji tvrde da je nakon raspada Jugoslavije u većini država koje su iznikle na tom prostoru Crkva zauzela nekadašnje mjesto Komunističke partije. Zastupnici te teze kažu da se pripadnost religiji u novonastalim državama veoma visoko vrednuje kao što se nekad vrednovala pripadnost komunističkoj partiji. Dijelite li to mišljenje, gospodine Vrcan?

– **Srđan Vrcan**: To mišljenje se može prihvatiti samo uvjetno, jer Katolička crkva u Hrvatskoj nije faktor vlasti, a Komunistička partija je bila otjelotvorenje vlasti. U tom smislu ta sličnost ne stoji. Ono što možda stoji jest da se građani dijele na one koji važe za normalne i dobre, i na one druge koji se smatraju građanima s nedostatkom. A razlika je u tome što se prvi deklariraju kao vjernici i kao katolici, a ovi drugi ne. Kad je riječ o obrazovanju, čovjek koji hoće predavati određene predmete u školama mora imati povjerenje Crkve. Čak i profesori koji predaju predmet, koji bi trebao biti građanska ili svjetovna alternacija vjeronauku, moraju imati blagoslov crkvenih vlasti.

Gospodine Vukomanoviću, mislite li da je u Srbiji Srpska pravoslavna crkva zauzela mjesto komunističke partije?

– **Milan Vukomanović**: Evo jedne paralele. Kao što su u doba socijalizma činjeni pokušaji da se ideološki pospeši proces sekularizacije, tako sada država i crkva u Srbiji na jednako silovit način čine zajedničke napore da se ubrza proces desekularizacije time što se vrše kvaziteorijske i ideološke intervencije, najčešće s ministarskih mesta, u oblasti prosvete i obrazovanja. Nije im bilo dovoljno što se veronauka izučava u našim osnovnim i srednjim školama, već dekretom umalo ne izbaciše i Darvina. Lični, privatni pogled na svet jedne, sada već bivše ministarke, trebalo je da dekretom bude nametnut kao pogled na svet naše školske dece, a sve to je deo političkog programa sadašnje vlade Srbije na čelu sa premijerom Koštunicom. Te vrste teorijskih odluka, da ih tako nazovem, donose se samo u totalitarnim režimima. Nije, dakle, slučajno što su naši antikomunisti na vlasti počeli da upotrebljavaju komunističke metode da bi pluralizam zamenili jednoumljem. Toliko intervencionizma u oblasti prosvete nismo imali ni u vreme Miloševića. Evo još jedne paralele. I sada se, kao i u doba komunizma, pale hramovi religijskih zajednica, doduše ne svojih nego tuđih, jer je stvorena povoljna klima za to. Samo od marta na ovamo, dakle od ustoličenja nove vlade u Srbiji, zapaljene su dve džamije i jedan islamski centar u tri najveća srbijanska grada, a u beogradskom Vojnom muzeju uništeni su šehidski nišani, kulturno istorijski spomenici od prvorazrednog značaja. Naslušali smo se rasističkih izjava od strane episkopa Srpske crkve i od strane ministara sadašnje vlade, povećale su se međuetničke tenzije više nego ikada od 5. oktobra, na delu su opet antiislamizam i antisemitizam, a sada videli smo, i antidarvinizam.

Obnova totalnosti religije

Gospodine Vrcan, je li u Hrvatskoj bilo sličnih pokušaja, kao što je bio ovaj pokušaj u Srbiji, da se Darvin izbaci iz školskih udžbenika.

– **Srđan Vrcan**: Koliko znam, nije. Ovo o čemu je kolega Vukomanović govorio je samo ekstremni slučaj opće tendencije koja je i u Hrvatskoj prisutna. Riječ je o nastojanju da se obnovi centralnost Crkve u mreži društvenih institucija, da se obnovi totalnost religije koja treba definirati granice društvene normalnosti i moralnosti, pa čak i ono o čemu se smije ili može misliti. To je isti trend, to je ista tendencija, samo što je ona u Srbiji daleko snažnije i otvorenije došla do izražaja, odnosno dobila je snažniju podršku postojeće vlasti.

Može li se reći da je u Hrvatskoj Crkva postala vrhovni arbitar u pitanjima morala?

– **Srđan Vrcan**: Ako bismo gledali nalaze socioloških istraživanja, onda bi odgovor bio negativan. Ali ako bismo gledali pretenzije Crkve, onda možemo reći da ona ima pretenziju da bude konačni arbitar u svim važnim moralnim pitanjima.

Gospodine Vukomanoviću, postoji li u Srbiji tendencija da Srpska pravoslavna crkva postane vrhovni arbitar u moralnim pitanjima?

– **Milan Vukomanović**: Ako pogledamo neke članove koji su radili prednacrt zakona o verskim zajednicama, videćemo da je Crkva gotovo nadređena državi. Recimo, prema tom dokumentu država je dužna da obezbedi nastavu veronauke u javnim školam, verske zajednice i njihovi službenici su nedodirljivi, oslobođeni su poreza i imaju imunitet pred građanskim zakonima. Ide se tako daleko da u jednom članu piše da su organi lokalne samouprave dužni da raspišu referendum ako to traži crkva ili verska zajednica. U Srbiji je sada evidentno na delu napuštanje pluralističkog modela koji je tekovina prosvećenosti. Za mnoge sveštenike i verske dostojanstvenike Srpske pravoslavne crkve Dositej Obradović je sasvim sigurno bio samo jedna elementarna nepogoda.

– **Srđan Vrcan**: Prema onome što javno pišu i govore, Dositej Obradović je za njih zaista bio nepogoda koja je prijetila da kulturno "zagadi" čistoću srpskog pravoslavlja.

– **Milan Vukomanović**: Zamislite instituciju koja se poziva na princip sabornosti kao ključno načelo svog delovanja, a nije imala sabor od svetskog, vaseljenoskog značaja, još od 8. veka, dakle više od

hiljadu i dvesta godina. Nema tu odgovora na pitanja savremenog sveta. Uglavnom imamo negativnu reakciju na taj svet koji se inače slabo razume jer se ne uklapa u dogme iz Konstantinovog vremena. A današnja Evropa se sve očiglednije vraća svojim predkonstantinovskim, pluralističkim korenima.

Crkva daje legitimitet politici

– Srđan Vrcan: Danas imate dvije institucije koje smatraju da imaju pravo da budu dušobrižničke, to su Crkva i država. Dok se liberalna država odriče prava da bude dušobrižnička institucija, tj. da se brine o tome kakve će koncepcije života građani prihvaćati, današnja država se u to miješa, i to prije svega sa stajališta zaštite ili promocije takozvane nacionalne kulture te nacionalnog identiteta, i na toj podlozi religija dobiva privilegirani položaj. Dakle, ne više zbog toga što jedino ona nudi sredstva spasenja, nego zbog toga što je bitan faktor u stvaranju nacionalnog identiteta i nacionalne kulture.

– Milan Vukomanović: Kada je reč o identitetu, ja bih dodao da se u nacrtu zakona o verskim zajednicama eksplicitno kaže da se uspostavlja kontinuitet sa pravnim subjektivitetom i statusom koji su verske zajednice imale u Kraljevini Jugoslaviji. Dakle, uspostavlja se kontinuitet sa državom od pre 60 godina koja je bila monarhija i koja je imala drugačiju konstituciju i drugačiji ustav.

– Srđan Vrcan: Riječ je o tome da se problemi položaja Crkve u suvremenom društvu pokušavaju riješiti na temelju restauracije onoga što je bilo prije pedeset godina.

– Milan Vukomanović: Tako je. Prava reč je restauracija. Ukoliko se takav zakon usvoji u Skupštini Srbije, onda ćemo imati sasvim drugu poziciju u odnosima Crkve i države.

Gospodine Vrcan, koliko se Katolička crkva u Hrvatskoj miješa u politički život i da li bolje prolaze one stranke koje imaju njezinu podršku?

– Srđan Vrcan: Da je Katolička crkva u Hrvatskoj faktor političkog života, to je činjenica. To je, istina, bilo vidljivije u doba nadbiskupa Kuharića i predsjednika Tuđmana, kad je njihova suradnja imala oblike klasičnog odnosa trona i oltara. A to znači da je Katolička crkva u Hrvatskoj funkcionirala kao institucija koja daje legitimitet politici, i to legitimitet superiorne naravi koji se poziva, ne samo na volju naroda nego i na transcendentne institucije i entitete. To je činjenica. Katolička crkva je faktički funkcionirala kao legitimacijska institucija prvog reda za pribavljanje političke legitimnosti. Drugo, ona je u velikom dijelu funkcionirala tako što su religijski resursi katoličanstva u Hrvatskoj bili podloga za političku mobilizaciju na strani preciznih političkih orijentacija, prije svega hadezeovske orijentacije.

Gospodine Vukomanoviću, koliko se u Srbiji Crkva miješa u politički život?

– Milan Vukomanović: Ja ne bih rekao da se crkva direktno meša u politički život tako što vrši javni pritisak na političare, ali mislim da svakako ima nekakvog lobiranja koje možda nije na prvi pogled vidljivo. S druge strane, izuzmemo li neke kritičke tonove koji uglavnom dolaze od nezavisnih intelektualca i nevladinih organizacija, naši političari, i uopšte javne ličnosti koje se bave politikom, imaju prilično snishodljiv odnos prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi tako da crkva sve više ulazi, ne samo u politički prostor, nego i u prostor države.

Daje li Crkva otvorenu podršku nekim partijama?

– Milan Vukomanović: To se toliko ne vidi kao otvorena podrška, ali siguran sam da Crkva ima svoje miljenike među političkim partijama.

– Srđan Vrcan: Hrvatska demokratska zajednica je bila stranka koja je mogla računati na javnu podršku crkvene hijerarhije. Ne na podršku vjernika u cijelosti, nego crkvene hijerarhije. Drugi tip podrške išao je prema političkoj desnici, bez obzira na njezine varijante. A treći i najčešći oblik podrške jest da Crkva zauzima stavove za koga ne treba glasati, da kaže tko ne može predstavljati legitimnog kandidata za katolički dio hrvatskog naroda. Moja je teza da smo mi devedesetih na cijelom prostoru bivše Jugoslavije doživjeli nešto što se može nazvati rekatolizacija javnog prostora i javnog života u Hrvatskoj, reislamizacija javnog prostora u dijelovima Bosne i Hercegovine s muslimanskom većinom i reortdoksizacija javnog života u Srbiji. Nijedan od ovih procesa nije se dogodio na temelju spontanih odluka vjernika, nego je bio rezultat političkih intervencija odozgo. U Hrvatskoj je tome prethodila rekatolizacija hrvatske vladajuće politike, u Bosni reislamizacija vladajuće bošnjačke politike, a u Srbiji reortodoksizacija službene srpske politike.

Milan Vukomanović: Zamislite instituciju koja se poziva na princip sabornosti kao ključno načelo svog delovanja, a nije imala sabor od svetskog značaja još od 8. veka, dakle više od hiljadu i dvesta godina. Nema tu odgovora na pitanja savremenog sveta. Uglavnom imamo negativnu reakciju na taj svet koji se inače slabo razume jer se ne uklapa u dogme iz Konstantinovog vremena

Posvećivanje "bordela"

Čini se da je Crkva na neki način postala dio svakodnevnog javnog života. Koliko znam, sada je običaj da se pozivaju svećenici da osvete novu zgradu, novu firmu ili kamen temeljac za novu tvornicu.

– Milan Vukomanović: Sveštenici sada imaju pristup i onom prostoru koji se u demokratskim državama Evrope smatra laičkim prostorom. Nije reč samo o kasarnama, o bolnicama, dakle nije reč samo o institucijama gde možda i postoji neka tradicionalna veza sa crkvom, već je reč o državnim institucijama, čak i o privatnim stanovima.

– Srđan Vrcan: U Hrvatskoj je ta moda bila vrlo vidljiva početkom devedesetih, kad niste imali nijedan objekt koji se otvarao, a da ga neki svećenik, neki biskup, nije blagoslovio. Jedna šaljiva stvar se dogodila u Splitu. Otvarao se novi hotel koji je imao sve karakteristike onoga što Nijemci zovu *eine stunde Hotel*, to jest hotel u kome se iznajmljuju sobe na jedan sat, zna se što znači, a na otvaranju je bio splitski nadbiskup i blagoslovio ga. Nije bilo prčvarnice koja je otvorena a da nije bila blagoslovljena. Uvjeren sam da smo mi u Hrvatskoj imali proces koji bi sociolozi nazvali politizacijom religije, ali i religizacijom politike, jer je i politika počela dobivati neka religijska obilježja. Dovoljno je pogledati terminologiju koja se tada upotrebljavala. Govorilo se o *vječnoj Hrvatskoj*; *svetoj Hrvatskoj* itd. Bila je riječ o tome da je odnos između političkih sljedbenika i državne politike trebao biti isti kao odnos između vjernika i njihove crkve.

I na kraju, hoće li u Srbiji i Hrvatskoj i dalje jačati utjecaj Crkve ili će taj trend početi slabiti?

– Milan Vukomanović: To će zavisiti od toga da li će se Srbija opredeliti za pluralistički, evropski put, za multikulturni i multikonfesionalni kontekst života, za građanske vrednosti, dakle, za ono na čemu je i počivao i bunt protiv Miloševića 1996/97. godine i 5. oktobar 2000., ili će se opredeliti za vraćanje u vreme od pre pedeset godina, za kontinuitet sa nekakvom imaginarnom državom koja više ne postoji.

A kakva je vaša prognoza?

– Milan Vukomanović: To će najviše zavisiti od samih građana Srbije, od njihove političke volje. Rekao bih da najnoviji izbori pokazuju da, bez obzira što i dalje postoje dve Srbije, građanska Srbija odnosi prevagu.

Religija kao nacionalni patrimonij

– Srđan Vrcan: Rekao bih da je, ne samo u nas nego i na širem evropskom prostoru prisutan trend erozije klasičnog, liberalnog modela po kome se održava odriče dušobrižničkih funkcija. Danas jača trend da se između države, politike, Crkve i religije uspostavljaju odnosi drukčije naravi, zbog toga što dominira takozvana politika identiteta u kojoj Crkva i religija imaju posebno mjesto. Pogledajte diskusije u Sloveniji oko dozvole za izgradnju džamija u Ljubljani, pogledajte što se događa sa zahtjevom da se gradi džamija u Bologni, pa ćete vidjeti da se svugdje odstupa od klasičnog liberalnog modela po kojem se država proglašava da je nekompetentna i da nema dušobrižničkih funkcija. I Hrvatska kreće putem koji danas u Evropi dominira. Katoličanstvo *via facti* traži da se Hrvatska u duhovnom smislu ustroji kao uistinu katolička zemlja. Ne možete danas u Hrvatskoj naći čovjeka koji će reći ono što je rekao pariški nadbiskup kardinal Jean-Marie Lustiger, da nema katoličke nacije, da nema kršćanske nacije, i da je čak na neki način bezbožno govoriti o tome. Ili što je rekao kardinal Kasper, da se kršćanstvo ne izjednačava ni s jednom kulturom. Danas imate veoma snažnu tendenciju da se stavlja znak jednakosti između zapadne i kršćanske kulture. To je trend koji postoji i u Hrvatskoj. Dakle, religiju treba privilegirati, ne zbog toga što nam ona obećava spas, što nam nudi nešto na drugom svijetu, nego zbog toga što je ona ključan faktor nacionalne kulture i nacionalnog identiteta, a kako država prema tome ne može biti neutralna, onda ne može biti neutralna ni prema promociji uloge Crkve u okviru stvaranja nacionalne kulture i nacionalnog identiteta.

Mislite da i na Zapadu postoji trend jačanja Crkve?

– Srđan Vrcan: Postoji trend onoga što je jedna francuska sociologinja nazvala patrimonijalizacijom religije. Religija se potvrđuje kao nacionalni patrimonij, kao nacionalna baština. Ne po tome što je Krist govorio, ne po izvornosti kršćanstva, nego po tome što je ona sastavni dio nacionalne kulture i faktor u stvaranju nacionalnog identiteta.

Diana McCarty

Rod i tehnologija

Marina Gržinić
margrz@zrc-sazu.si

Diana McCarty govori o razlikama u životu i radu između Amerike i Europe, o povratku temeljima feminizma te o tehnologiji kao oruđu

Koliko rod utječe i na koji način na informacijsku tehnologiju?

- To je vrlo škakljivo pitanje! Zato jer sam radila na mnogo projekata na temu tehnološkoga razvoja, rekla bih da rod definitivno igra ulogu u tome kako su zamišljena oruđa. No, to pitanje treba tretirati vrlo pažljivo jer može lako biti protumačeno kao žene protiv muškaraca u tehnologiji. Pravo je pitanje kako se postupa sa subjektivitetom i kako se bavimo predodžbama objektiviteta. To su feministički koncepti. Dakle, u mom tumačenju, pozitivni rodni utjecaj je nešto poput horizontalnog programiranja ili sustavnog programiranja koje ne vodi do monumentalnog sustava arhitektura, i nešto poput participatornog razvoja softvera, tako da korisnici bez programerskih sposobnosti imaju cijenjenu ulogu u dizajniranju i primjeni oruđa. U osnovi, to znači razumijevanje softvera i oruđa kao dijela većeg društvenog i političkog projekta. To su društvene prakse koje traže snažnu dozu predanosti i osviještenosti.

Amerika vs. Europa

Možete li u retrospektivi dati pogled svog osobnog razvoja, nakon dolaska iz SAD-a u Europu, najprije o uključivanju u istočnoeuropski kontekst i svojih današnjih aktivnosti unutar rodnog prostora Europe i tehnologije i za njega?

– Morala bih se vratiti na svoje posljednje godine u New Mexicu. Bila sam prva žena, prva Chicana, prva osoba obrazovana unutar države New Mexico da vodim Southwest Film Center - jednu od isključivo alternativnih filmskih ustanova u državi. U jednoj sezoni prikazala sam više filmova koje su snimile žene nego što je prikazano u 20 godina kina, a imala sam i administrativno i tehničko osoblje među kojem je bilo 60 posto žena. Zatim je tu bio prvi Native American Film Festival - što je bilo apsurdno kada je istaknuti stručnjak za domorodački film bio pet minuta dalje u Native American Studies Department. To su bili konkretni rezultati koji su proizašli iz političke svijesti i predanosti snimanju filmova i video radova važnijih na lokalnoj razini.

Zatim je došla Europa: za mene je to bio najprije MetaForum Conference Series u Budimpešti. Počela sam raditi s Janosom Sugarom i Media Research Foundation krajem 1993., odmah nakon što sam stigla na scenu. Geert Lovink također je bio dio organizacijskog tima. Bilo je toliko toga što nisam znala i to je značilo istraživanje - otkriti koji su problemi i koju su vrstu tema lokalne medijske ekipe (umjetnici, programeri i *cyberpunks*) željele da obradi MetaForum te kako bi se one uklopile u više internacionalni kontekst. Jednostavno nije imalo smisla organizirati neku vrstu događaja svemirskog broda, gdje velika imena upadaju na nekoliko dana, obave svoje i odlaze. Zaista je bilo važno povezivanje koje se događalo lokalno, ali i sa širim kontekstom.

Janos i ja običavali smo govoriti o Mađarskoj kao o nekoj vrsti Petrijeve zdjelice, znanstvenog eksperimenta - sva pitanja poput pristupa, troškova, politike informacija itd. bila su tamo, no nekako uvećane u smislu *tajminga* i promjena. Dakle, tih godina, od 1994. do 1996., to je bio stalan rad lociranja, kontaktiranja i čitanja. Mislim da se veći dio isplatio (ne financijski!) u smislu izgradnje diskursa i prakse koja je bila i još je važna lokalno i dio je nečeg većeg. To je tražilo događaje i diskurs koji su bili smisleni ljudima uključenima jer su se te teme ticale njihovih stvarnosti.

Protiv kulturne dominacije

To su također bile i godine Nettimea - od 1995. nadalje. MetaForum je koristio Nettime kao pripremni kanal za drugu konferenciju. Tada je to bio prilično radikalan pomak, no osigurao je da prava početna točka konferencije ne bude osnovno javno predstavljanje. Nakon Venecije, MetaForum II bilo je sljedeće veliko okupljanje za prilično elitnu skupinu aktivista, umjetnika i teoretičara. Naravno, Nettime je bio stroj diskursa koji je radio u pozadini. Zatim je došao *Beauty and the East*, Nettime Spring Meeting u Ljubljani. Dakle, postojala je vrlo snažna umrežena i osobna komunikacija između istočnih i zapadnih Europljana & Amerikanaca. To je bilo otprilike u isto vrijeme kada smo Kathy Rae Huffman & Valie Djordjevic i ja začeli *mailing listu* Faces. Unatoč svim odličnim stvarima koje su se događale u smislu akcije i teorije, bilo je jasno da su žene još na rubu tog novog revolucionarnog prostora. Faces je bila skromni pokušaj da osiguramo da žene dobivaju informacije jedne o drugima.

Nekoliko godina taj je publicitet i uvjerenje da "mi" možemo oblikovati prostor za nešto bolje bio nevjerojatan. Tako moćan. Zatim je tu bila luda faza između 1997. i 2000. godine kada nisam zapravo nigdje

Diana McCarty iz SAD-a, koja u Europi živi već deset godina, stanovnica je Berlina i članica *bootlaba*, berlinske mreža-informacijske tehnologije-produkcija-prikazivanje-distribucija skupine

živjela i stalno sam bila na putu predstavljajući ovo ili ono. No u to sam vrijeme također prestala raditi mnogo toga. Možda je bilo isto mnogim uključenim ljudima. Bilo je toliko usredotočivanja na to da budemo umreženi da su te godine bile neka vrsta gubitka. Ta je faza također pokazala kako uspjeh može biti koban, osobito za neku vrstu otpora.

Mislim da se borba koja traje treba kretati protiv kulturne dominacije i tražiti važne oblike suradnje koji omogućavaju različitim granama znanja da uđu u igru. Dakle, vrste pitanja, ona koja su iskrsnula u Mađarskoj a zatim općenitije u Europi, bila su drukčija od onih u New Mexicu i morala sam promišljati mnogo od svojih vlastitih marksističkih ideologija. Da budemo pošteni, bilo je olakšanje razmišljati o novim pitanjima i ne morati se baviti rasom i rodom. Privatno, tu je bilo raznih vrsta pitanja koja su se pojavila. Osobno, morala sam naučiti što znači biti Amerikanka. Što je značilo odjednom odražavati dominantnu kulturu. To su za mene bile nove stvari.

Sada sam u Berlinu već više od četiri godine. Jedna od prvih stvari u koje sam se ovdje uključila bila je International Women's University (Međunarodno žensko sveučilište). Tijekom 1999. i 2000. radila sam sa Server razvojnim timom u Institutu za Informatiku na Sveučilištu u Humboldtu. U početku je to bio samo posao. No na kraju je to bilo važno životno iskustvo koje vas promijeni. Bilo je nevjerojatno raditi s Vifu timom. Seda Guerses i ja preselile smo se u Hanover i predavale kompjutorske tečajeve polaznicima sveučilišta - umjetnicima, aktivistima, teoretičarima itd. iz cijelog svijeta. Bila je to snažna doza stvarnoga života i prisilila me da razmislim o vrijednosti nekih od prijašnjih net.materijala. To su bila tri vrlo napeta mjeseca kada sam naučila mnogo od žena iz Hanovera. Katalin Timar, mađarska teoretičarska, pisala je o potrebi da se vratimo ideologiji, i mislim da je u pravu. Zaista postoji stvarna potreba da se vratimo osnovama. Za mene to znači određenu re-politizaciju.

Tehnologija kao oruđe

Kombinacija života u Njemačkoj i VIFU dali su mi novi smjer. Ponavljam, moja američka putovnica osigurava mi mnogo privilegija, no biti obojena u tako bjelačkoj zemlji tjera me da razmišljam o rasi u europskom kontekstu. Isto se odnosi na intenzivnije bavljenje rodom i tehnologijom u takozvanoj novoj Europi. Djelomično je to zbog vrsta poslova koje sam prije radila. Kada pogledam kakav je pristup rodu unutar Europe, to je kao da feministički rad napravljen u proteklih dvadeset, trideset ili više godina jednostavno nije uspio ostvariti neke osnovne ciljeve: to znači da su žene i rod i više esencijalni (NE esencijalistički) aspekti feminizma postali sporedni i nevažni na način koji je vrlo štetan. Ne samo za žene nego i za sve koji nisu u mogućnosti sudjelovati u smislenom načinu na koji se gradi nova Europa. Na kraju, najvažnija je Agency. I treba uložiti vrlo svjestan napor kako bismo osigurali da se i Rod i Rasa i Klasa vrate na dnevni red, osobito u aktivističkim krugovima. Ovdje je tehnologija jedno od oruđa s kojim moramo raditi, i to također znači svjesno razumijevanje onoga što je tim oruđem moguće.

Trebala bih spomenuti i Genovu i snimanje s Giacomom Verdeom koji je producirao *Solo Limoni* tijekom G8 prosvjeda. U školskoj zgradi gdje je policija tukla aktiviste koji su spavali dogodio se tragičan incident. Naravno, pravi zločin događao se u Media Centeru gdje je policija ukrala sve *hard diskove* iz računala Volunteer Lawyers' i uništila njihove matične ploče. To je bio planirani zločin protiv pravde i došao je od strahovito jezive vlade koja je informatički snalažljiva. I to znači razumijevanje digitalnog oruđa kao ispolitiziranih instrumenata.

Ima li ikakvih novih teoretskih snaga koje iz podzemlja razvijaju novu re-artikulaciju tehnologije, otvorenog koda i inovativne umjetnosti i društvenih projekata?

– Ushi Reiter pitao me to pitanje prije malo više od godine i pitala sam sve "filozofe" koje poznajem isto pitanje. Dosad mi nitko nije zapravo odgovorio i ni sama se ne mogu sjetiti nikakvih novih radova koji su inspirirajući. Hardt i Negri su započeli neke vrlo zanimljive rasprave koje smatram obećavajućima, ali ne bih rekla da su sposobni za zadatak koji naglašavate. Dakle, ne, ne vidim da se mnogo toga događa na razini teorije što može pružiti filozofsku snagu za vrste djela koja se sada događaju. Ovoga proljeća bio je zaista odličan performans skupine Karawan pomalo o slomu jezika i teorije, za koji sam smatrala da bolje pogađa bit. Uglavnom, moram reći ne, jednostavno ne vidim nikakve nove teorijske snage iz podzemlja. Riječ je o mnogo važnog posla i ljudi se bave nekim složenim pitanjima, no svemu tome nedostaje povezanosti ili takve povezanosti koji bi konstituirala stvarnu re-artikulaciju tehnologije unutar većih društvenih ili političkih projekata. Moja je intuicija da povezivanje dolazi i da će 2005. biti dobra godina u smislu re-artikulacije i re-pozicioniranja unutar teorije i aktivizma. I to je predviđanje nečeg dobrog za šire društvene projekte otpora.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Pesimist koji vjeruje da je izlaz moguć

Magistralna cesta Slavonski Brod – Bosanski Brod na granici Hrvatske i BiH, 2000. Na mjestu gdje je rad izveden u bombardiranju grada 23. 09. 1992. poginuo je moj otac. Mjesto sam obilježio bijelim pravokutnikom ispod kojeg sam napisao datum pogibije kao niz brojeva: 23091992. (Z. Kopljar)

Branko Franceschi

Branko Franceschi, novi ravnatelj Muzeja moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci i hrvatski selektor Bijenala u São Paulu, piše o radu Zlatka Kopljara koji je predstavljen na toj velikoj izložbi

***K9 Compassion*, izložba Zlatka Kopljara, *26th Bienal de São Paulo*, Brazil, od 25. rujna do 19. prosinca 2004.**

Žrtvovanje *Izaka* na prvoj "velikoj" izložbi Zlatka Kopljara u zagrebačkoj Gliptoteci 1993. ostalo je i ostat će u moju memoriju urezano kao jedno od najpotresnijih uprizorenja koje sam vidio. Fotografija koja ga prikazuje kako drži nož pod grlom dežmekastog dječaka doimala se blasfemično u vrijeme kada su se zvjerstva ovdašnjih ratova događala i dalje u neposrednoj blizini. Bez obzira koliko je simultanost stvarnog ubijanja s Kopljarovom kompozicijom za razumijevanje rada ikad bila bitna ili u tom trenutku tek gledatelju neizbježna, retrogradno i s distance sklon sam upravo taj rad tumačiti kao njegov nesvjesni autorski manifest.

Etičnost umjetničkog čina

U svim kompozicijama koje su kroz povijest prikazivale ovu poučnu starozavjetnu epizodu, ruku starog i mudrog Abrahama pred čin žrtvovanja njegova dugo očekivanog i voljenog sina Izaka zadržava anđeo, odnosno zaustavlja ga Božja providnost. Na Kopljarovoj kompoziciji nema božanske nazočnosti. Nazočnost nekog nadređenog razloga njegova brutalnog ponašanja naslućujemo izvan kadra kamo on usmjeruje pozoran pogled. Ne znamo što će se naposljetku dogoditi, ali znamo da mladi, atletski građen umjetnik osluškuje nešto izvan i iznad sebe što će povesti njegovu ruku. Preuzimajući ulogu Abrahama, Kopljar se deklarira kao utjelovljenje aktivnog morala, paradigma beskompromisne biti umjetničkog čina. On ima nož, on je sposoban i spreman preuzeti odgovornost da uz potpunu mentalnu i fizičku koncentraciju nad nevoljnom žrtvom, koju drži sigurnom rukom, izvede krajnji čin volje kojim će kroz ispunjenje moralne obaveze nadići samog sebe.

Etičnost umjetničkog čina mentalno je i psihološko polazište s kojeg će Kopljar krajnje promišljenim i esencijalno simboličnim jezikom svraćati pozornost publike na neuralgične civilizacijske točke. Na koncepcijskoj razini to zahtijeva osmišljavanje prečaca na kojima se vrući svijet aktualnog društvenog diskursa silovito i nenadano susreće s ohlađenom, kanoniziranom i otuđenom sferom kulture. Na razini izvedbe to je prostor gdje se gesta susreće s formom, performans s objektom, a ritual s umjetničkim činom. Supostojanje ovih prividnih podvojenosti Kopljar je sredinom devedesetih za potrebe svoje umjetničke produkcije riješio pojmom konstrukcija. Po akronimu konstrukcije, a u ironičnom oponašanju industrijskog marketinga, veliki slovom K i rednim brojem nazvao je sve radove koje je od tada do danas izveo.

Kultura centra je samodovoljna

Konstrukcija broj 9 zasnovana je na akciji koju je Kopljar zamislio nadahnut pozivom na sudjelovanje u rezidencijalnom programu Franklin Furnace u New Yorku 2003. Kao većina suvremenih umjetnika rezidenciju u New Yorku u svrhu kreativnog rada s mogućnošću izlaganja Kopljar je shvatio kao ispunjenje životnog sna. Kao istinski performer koji jednostavno mora označiti i interpretirati okruženje u kojem se nalazi, želio je tijekom svog boravka izvesti novi rad koji će istinito odražavati emocije koje je u njemu pobudila Meka suvremene kulture. Kad se piše o Kopljarovu radu teško je izbjeći klišeje koji se mogu protumačiti kao nepotrebno poetiziranje. Primjerice, kako god vam zvučala tvrdnja da svaki Kopljarov rad predstavlja intenzivan i najčešće za njega samog bolan zahvat u dubine vlastite duše, ona najbolje odražava stvaralačku agoniju koju on proživljava u nastojanju da ono što i kako izvodi bude onoliko blizu onome što osjeća i razmišlja koliko je to uopće moguće. Paradoksalno, ovo iskreno nagnuće zasnovano na uvjerenju da umjetnička kreacija mora biti istinit i odgovoran te stoga sebe-otkrivajući čin s ozbiljnim reperkusijama na gledatelje i u krajnjoj liniji na stvarnost, zbog emocijama nabijenih rezultata nije mu donijela mnogo razumijevanja u cinićnim umjetničkim krugovima. Srećom, rastuća frustracija samo je pojačala njegovo fatalističko uvjerenje da je na pravom putu i da za njega nema drukčijeg načina stvaranja. *K9* razvija se oko potencijala New Yorka da na razini percepcije funkcionira kao globalno razumljiva metafora kulturno-političke hegemonije i stoga je idealan motiv kroz kojeg je Kopljar mogao izraziti složenu smjesu ljubavi i mržnje koju takvo mjesto neizbježno kod ljudi izaziva. Čarolija dominantne kulture proizlazi iz njezine sveprisutnosti, iz dugotrajne proizvodnje osjećaja da je ona superiorni izraz zajedničke, globalne kulture. Zahvaljujući mehanizmima civilizacije spektakla, medijima masovne kulture i komercijalnoj suštini popkulture, centri kulturne hegemonije u emotivno-mentalnom sklopu publike i umjetnika doživljavaju se kao bitan dio vlastite kulture. Uistinu, mi participiramo u kulturi koju centar emanira, mi je konzumiramo, ona je važan, katkad i odlučujući faktor naše kulturne proizvodnje. Problem je u jednosmjernosti ove relacije. Kultura centra je samodovoljna. Njezina funkcija nije u stvaranju razmjene, ona je u funkciji distribucije političke moći centra i ekonomske eksploatacije resursa koji ga hrane. Na svojoj koži osjetit će to svatko kad se s globalne ili lokalne periferije susretne s neumoljivim, bezizražajnim licem njezine administracije. Iako hegemonija danas nije centrirana, nego disperzivno slijedi fluktuaciju kapitala, ako postoji mjesto u kojem se po javnom mnijenju odvija našoj civilizaciji ključna paradigma sada i ovdje, onda je to New York. K9 premijerno je predstavljen u mitskom njujorškom multimedijalnom centru The Kitchen u formi video-projekcije koja se vidjela kao statičke smetnje elektroničke slike. Iz pozadine je dopirao manijakalni monolog Erlanda Josephsona preuzet iz talijanskog originala *Nostalgije* Andreja Tarkovskog iz 1983. Koliko je publika mogla razaznati iz hipnotičkog sniježenja projekcije i govora na stranom jeziku? Umjetnik je bio tamo prisutan i spreman za razgovor. Hermetičnost *K9* ekstremna je i unutar Kopljarova opusa. Nerazumljivost onog što vide i čuju trebala je navesti publiku na postavljanje pitanja. Uostalom, nije li i stvarnost kodirana?

Hodočasnik s periferije

Fotografije prikazuju umjetnika kako pognute glave, ruku opuštenih niz tijelo, u stavu nijeme i pasivne adoracije kleči na općerazumljivim njujorškim lokacijama, sve odreda simboličnim prostorima hegemonije koja određuje njegov život kao ljudskog bića, građanina i umjetnika: Wall Street, Guggenheim Museum, zgrada UN-a, Times Square te naoko anonimni, ali asocijacijama bremeniti pločnik Kineske četvrti i kolnik Osme avenije. Za tu se prigodu odjenuo u svoj standardni performerski komplet: bijelu košulju i crno odijelo. Izvan njegove namjere da samom činu performansa ovaj kostim doda dignitet te njega samog ujedno vizualno učini što univerzalnijim medijem identifikacije, ta odjeća mu pridaje i auru hodočasnika s periferije. Ima nešto prijeteće u tom koncentriranom liku koji potpuno nesvjestan i odvojen od vreve koja se oko njega odvija kao prikaza kleči na bijelom rupčiću. Prijeteća potencija u cijelosti je razvijena u videu. Ista akcija klečanja snimljena video kamerom poslužila je kao osnova deset minuta dugačkoj petlji video rada. Dobiveni materijal kodiran je do nečitljivosti unošenjem digitalizarane Kopljarove DNK formule koju je iz uzorka njegove venske krvi iščitao forenzičarski tim Hrvatske policije. Kopljarov je stav vrlo osoban: slike hegemonije razorene su njegovom krvlju. Zvuči poznato.

> Kopljar je pesimist koji vjeruje da je izlaz moguć. Potreban je samo svjestan angažman i osjećaj odgovornosti za vlastite postupke

Pasivni aspekt pokornog pristajanja i aktivni aspekt destrukcije kao posljedica odbijanja, psihološki je obzor unutar kojeg se kreću burne emocije ljudi s periferije koji naposljetku ipak nisu u stanju prihvatiti sadašnju sliku svijeta. Kopljarova vizija razrješenja ove eksplozivne situacije proizlazi iz naziva. Suosjećanje kao vrhunska vrlina vjere, može biti početak razumijevanja i razmjene. Reverzibilnost procesa kodiranja otvara uzak prostor nade: *scramble* aplikacija kodiranja može video i dekodirati do ponovne uspostave slike. Produkcija rada i oblikovanje postava u funkciji su simbolizma rada: rast Kopljarovog lika na printovima s obje strane vodi k središtu instalacije gdje se projicira kodirana video-snimka. Prostor instalacije i veličina radova predviđeni su za dinamičan promet publike koja će poput stanovnika New Yorka prolaziti pokraj njegova pognutog lika ne sluteći da su i spas i propast nadohvat ruke. Kopljar je pesimist koji vjeruje da je izlaz moguć. Potreban je samo svjestan angažman i osjećaj odgovornosti za vlastite postupke. Z

Nova tradicija za arhitekturu stvarne budućnosti

Krunoslav Ivanišin

Selektor Kurt W. Forster izložbu *Metamorph* opisuje kao "svjetski pregled znakova novog vremena pod konceptom metamorfoze", štoviše, smatra da su ti znakovi novog vremena dokazi rađanja nove ere

***Metamorph*, 9. međunarodna izložba arhitekture, *La Biennale di Venezia*, od 12. rujna do 7. studenog 2004.**

Peter Eisenman: Ciudade de Cultura de Galicia*, Santiago di Compostela, Španjolska, u gradnji od 1999.*

Kako je to uobičajeno, i ove godine Međunarodnu izložbu arhitekture, devetu po redu, u Giardinima i Arsenalima Bijenala u Veneciji, prate lijepi, debeli katalozi. Ovaj put, to su tri knjige u kompletu: jedna za glavnu izložbu selektora Kurta W. Forstera, druga za čak četrdeset četiri nacionalne selekcije i treća s tekstovima selektora Forstera i drugih, manje ili više poznatih kritičara/teoretičara suvremene arhitekture. Sve to na temu i pod naslovom *Metamorph*. Kakve se to *metamorfoze* i zašto se zbivaju u suvremenoj arhitekturi, objašnjeno je u tekstovima u spomenutoj trećoj knjizi Bijenala. Na prvi pogled – to vrijedi za veliku većinu izložaka – kriterij po kome je neka arhitektura metamorfna i time zaslužuje biti uvrštena u glavnu izložbu je njena organička/kristalična forma.

Glavna izložba Bijenala arhitekture u Corderijama Arsenala i u Talijanskom paviljonu u Giardinima podijeljena je po poglavljima sa zvučnim, ali vrlo općenitim nazivima: *Episodes*, *Transformations*, *Topography*, *Surfaces*, *Atmosphere*, *Hyper-Projects*, uz jedno poglavlje s konkretnim i jednoznačnim nazivom *Concert Halls*. Sam selektor svoju izložbu opisuje kao "svjetski pregled znakova novog vremena pod konceptom metamorfoze". Kurt W. Forster, štoviše, smatra da su ti znakovi novog vremena dokazi rađanja nove ere. Od Portoghesijeve daleke 1980. godine sve su venecijanske izložbe arhitekture imale visoko postavljene kriterije, ali unekoliko različite ambicije. Godine 1996. selektor je bio Hans Hollein, izložba se zvala *Arhitekt kao seizmograf*; Holleinova je ambicija bila slična ambiciji ovogodišnjeg selektora – odrediti trendove predmetnog trenutka suvremene arhitekture. Sljedeća izložba selektora Massimiliana Fuksasa *Manje estetike, više etike* izražavala je već svojim naslovom težnju stvaranja boljeg svijeta arhitekturom. Proročanska izložba Deyana Sudjica *Next* (izgovorite tu riječ s talijanskim naglaskom!) nije, kako mi se čini nakon dvije godine, imala ikakvu ambiciju osim one da se arhitektura stavi u istu kategoriju s modom, posuđem, pletivom, šopingom i sličnim izrazima suvremene kulture – na stranu s didaktičkim detaljima *cutting-edge* arhitekture u mjerilu 1:1.

Kriterij metamorfnosti

Na nekoj top-listi, Forsterovu bih izložbu smjestio iza Fuksasove, u ravnini s Holleinovom, a ispred Sudjiceve. Koji je Forsterov kriterij metamorfnosti, najjasnije je iz njegova – i njegovih pomoćnih selektora – izbora referenci iz bliže i dalje povijesti arhitekture. Dio glavne izložbe su i kompjutorska simulacija projekata Ivana Leonidova: Ministarstva teške industrije, spomenika Kolumbu, itd., i fotografije inženjerskih konstrukcija Eladia Dieste. Reference za poglavlje izložbe posvećeno koncertnim dvoranama su Scharounova zgrada Berlinske filharmonije, multimedijski Phillipsov paviljon Le Corbusiera i Iannisa Xenakisa i, naravno, Utzonova Opera u Sidneyu. Riječ je odreda o epizodama osebujne, isprekidane *trajektorije* u razvoju moderne arhitekture, koju bih za ovu prigodu nazvao oniričkom. Izložba u Corderijama Arsenala počinje prisjećanjem na 1980., kad je Bijenale arhitekture prvi put bio zauzeo ovaj prostor, kojom je prigodom postmodernizam na velika vrata ušao u europsku arhitekturu. Četiri ključne figure arhitekture osamdesetih po Forsteru su Aldo Rossi i James Stirling – čija je onirička (mislim više na Rossija) trajektorija koja se pozivala na stvarnu povijest arhitekture završila u slijepoj ulici i nije se materijalizirala u stvarnoj sadašnjosti arhitekture i, s druge strane, Peter Eisenman i Frank Gehry, čija je – također onirička (ovdje mislim više na Eisenmana) trajektorija – kroz dva protekla desetljeća uspjela prevladati i danas bi trebala, po Forsteru, predstavljati novu tradiciju za arhitekturu stvarne budućnosti. Već na samom početku, očito je da je Forsterov pogled na stanje arhitekture danas, a time i na njezinu projekciju za budućnost, sužen. Znakovito je da ni na jednoj od četiri venecijanske izložbe arhitekture koje sam usporedio značajnije mjesto nije zauzimao Rem Koolhaas, koji je bez sumnje jednako ključna figura arhitekture i osamdesetih, i devedesetih, i desetih godina, kao one četiri na koje se Forster poziva. Što je s aspektom arhitekture kao tektoničke kulture, kako ga je definirao Kenneth Frampton, što je sa supermodernizmom, kako ga je opisao Hans Ibelings? U Forsterovu pogledu, lako bi se našlo još nekoliko slijepih kutova. K tome, više od nekoliko izloženih projekata blage veze nema ni s Eisenmanom ni s Gehryjem. Poveznicu između bilo kojeg od izloženih projekata Petera Eisenmana, nagrađenog Zlatnim lavom, i projekta Kazuyo Seijime i Ryuea Nishizawe za Muzej suvremene umjetnosti dvadesetprvog stoljeća u Kanazawi, nagrađenog u sekciji *Topography*, meni je uistinu teško pronaći. Pa i samo svrstavanje arhitekture spektakla Disneyeve koncertne dvorane u Los Angelesu

Centr Sovremennoj Architektury: Ivan Leonidov, Grad sunca

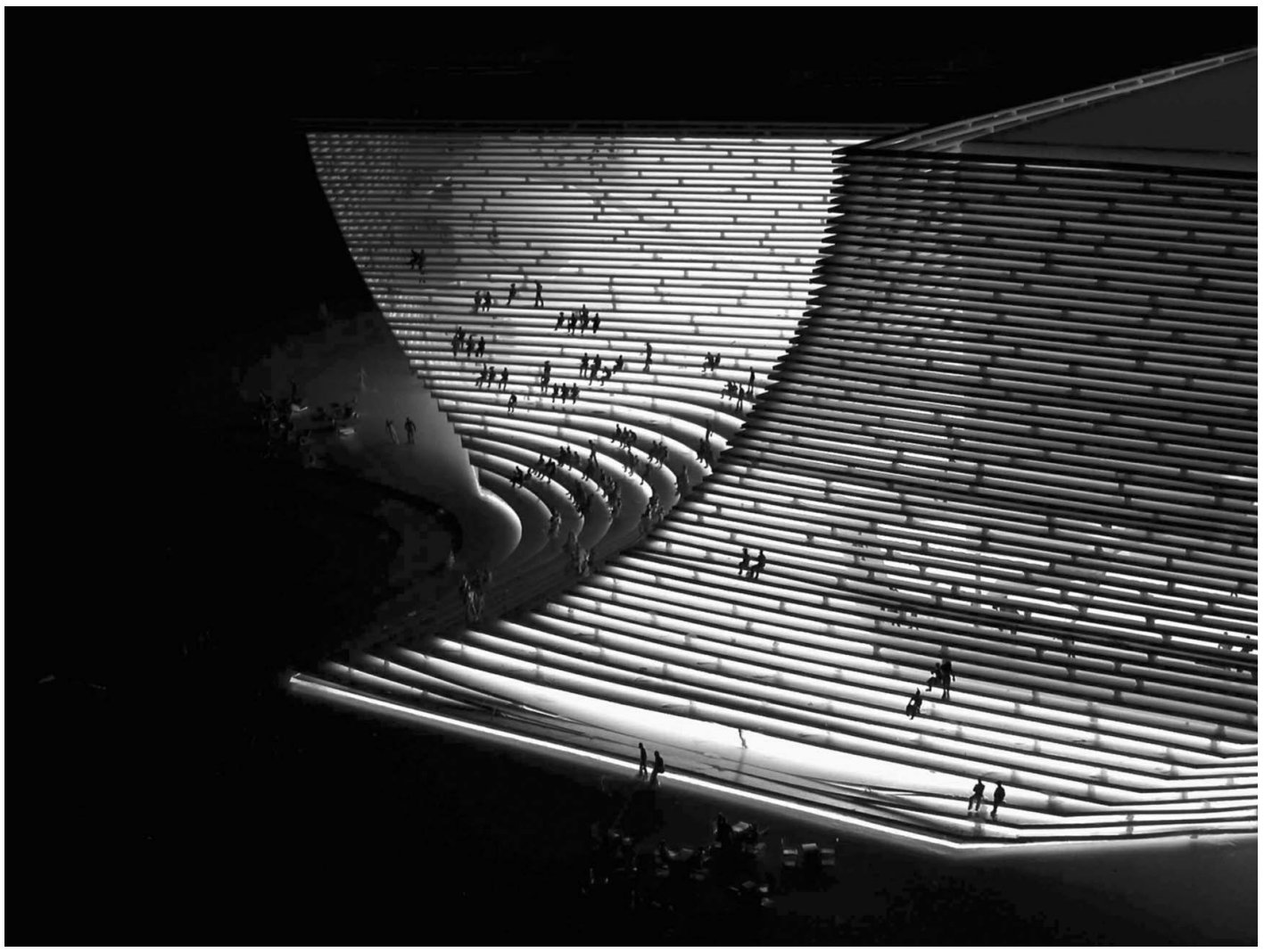

PLOT (Julien de Smedt, Bjarke Ingels): Koncertna dvorana Stavanger, Norveška, natječajni projekt, 2003.

Franka Gehryja i pejzažne arhitekture Eisenmanovog Glazbenog kazališta u Santiagu di Composteli u istu ili čak u približnu trajektoriju, teško da drži vodu.

Dokument globalizacije s aspekta arhitekture

S druge strane, bez obzira na neke od nabrojanih nedostataka, ili upravo zahvaljujući njima, Forsterova selekcija predstavlja upravo sjajan dokument globalizacije suvremenog svijeta s aspekta suvremene arhitekture. Jer, po projektima iz Eisenmanove i Gehryjeve tradicije danas se gradi uistinu posvuda. Zahvaljujući dobrom *marketingu*, *brandingu* i sličnim djelatnostima, a tome su u priličnoj mjeri doprinijele i izložbe arhitekture na Venecijanskom bijenalu, forme organičke... nekad davno *cutting-edge* arhitekture postale su poželjan dio slike koju o sebi žele u svijet odašiljati kako multinacionalne kompanije, tako i države, gradovi i regije bogatijeg dijela svijeta. Novost s ove izložbe je da zvijezde danas projektiraju ne samo u Kini nego čak i u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza. *Prvi svijet* time je proširen na područja koja su se donedavno pojavljivala na ovakvim izložbama samo kao podsjetnici da na svijetu postoje i njegovi egzotični dijelovi u kojima (još) nije prevladao konzumizam svega, pa i arhitekture. Ne slučajno, jedna od najboljih potvrda Forsterove teze o pobjedi Eisenmanove/Gehryjeve trajektorije je projekt Mariinskog teatra u Petrogradu, u kome čak i Dominique Perrault, recimo to tako, odustaje od pravog kuta. Ovaj slučaj potvrđuje i to da je selektor za ilustraciju svojih teza o metamorfnosti arhitekture sretno izabrao baš koncertne dvorane. Označavaju li one sadašnji trenutak svjetske arhitekture/najavljuju li njenu neposrednu budućnost u onoj mjeri u kojoj se to moglo reći za muzeje u osamdesetima ili aerodrome u devedesetima, u to nisam baš siguran. Kamo će nas metamorfoze odvesti, možda ćemo vidjeti već na slijedećem Bijenalu arhitekture. Ako bi se i Eisenmanova/Gehryjeva, zapravo Forsterova trajektorija kojim slučajem našla u slijepoj ulici, jedan od pomoćnih izlaza mogao bi pokazati natječajni projekt studija Plot (Julien De Smedt, Bjarke Ingels) za koncertnu dvoranu Stavanger u Norveškoj, koji nije pobijedio na natječaju, ali je zato nagrađen na Bijenalu u sekciji koncertnih dvorana. Ovdje su skladna pejzažna (onirička, organička...) forma i napredna tehnologija gradnje stavljene u službu pozitivnog razvoja grada; prostori dvorane ugurani su pod umjetno brdo, zapravo veliku skalinadu osvijetljenu kroz čeone plohe stepenica: javni prostor koji spaja dva nivoa grada.

Drugu stranu medalje predstavljaju nacionalne selekcije: u nacionalnim paviljonima u Giardinima, u nastavku glavne izložbe u Arsenalima ili na nekim sasvim drugim mjestima po Veneciji.

Kao najbolji, nagrađen je Belgijski paviljon. Umjesto belgijske arhitekture, tamo je izložena svojevrsna priča o *imaginarnom gradu* Kinshasi, uglavnom kroz fotografirane prizore ljudskog jada i nevolje. Riječ je, naime, o inače stvarnom, glavnom gradu nekad Belgijskog Konga u Crnoj Africi. Valjda bi se Belgijanci ovom izložbom hitjeli iskupiti za nedaće koje je prouzročilo njihovo kolonijalno gospodarenje Kongom, a žiri Bijenala je vjerojatno htio pokazati da su im – i pored spektakularnih prizora s glavne izložbe – svakodnevno na pameti i problemi manje sretnog dijela svijeta, u kome se globalizacijski procesi ne manifestiraju u metamorfnoj arhitekturi. Ili je možda arhitektura metropola bijede metamorfna na sasvim drukčiji način, onako kako je to nevješto pokazano u Brazilskom paviljonu gdje su po podu porazbacane fotografije latinskoameričkih favela. Forsterov koncept *Metamorph* nacionalni su selektori shvatili na različite načine, sudeći barem po onomu što su napisali u katalozima svojih izložbi. Ipak, sve se nacionalne izložbe mogu u grubo podijeliti u dvije velike grupe:

Drvena koliba na estonskoj izložbi

Prvu grupu nacionalnih izložbi čine one, na kojima je – što je na međunarodnoj izložbi arhitekture i logično – izložena arhitektura, suvremena ili povijesna iz prošlog stoljeća. Dobre i uspješne izložbe ove vrste (usudio bih se reći najbolje nacionalne izložbe ovog bijenala) su njemačka i španjolska. U izložbi *Deutschlandscape*, u dugom nizu panoramskih fotografija predgrađa njemačkih gradova namontiranih tako da se čine kao jedna panoramska fotografija koja meandrira po visokim prostorijama paviljona te zemlje, prikazane su lijepe kuće sagrađene diljem Njemačke kroz zadnjih nekoliko godina. Za razliku od njemačke izložbe, koja predstavlja metamorfozu arhitekture kroz *promjene* u slici grada, u španjolskom paviljonu, u izložbi Trkači n*a duge staze*, metamorfoza arhitekture naglašena je kroz *trajnu prisutnost* njezinih protagonista, španjolskih arhitekata. I njemačka i španjolska izložba popraćene su lijepim katalozima s fotografijama i crtežima izloženih kuća. Funkcija ovih kataloga u kulturnoj razmjeni između država i nacija bit će ispunjena onda kad ih onaj koga to bude zanimalo, u miru i daleko od venecijanskih Giardina prelista. U istu grupu spadaju primjerice i portugalska i austrijska izložba, te izložbe nordijskih zemalja. U izraelskom paviljonu, također prilično uspješno, predstavljena je metamorfoza isječka pustinje i mediteranske plaže u grad Tel Aviv. Osim arhitekture, za to su poslužile i umjetničke instalacije, video *umjetnine* i slično.

Drugu grupu predstavljaju one nacionalne izložbe na kojima nije izložena arhitektura ili je ono što je izloženo na samom rubu domene arhitekture. Ovamo spada instalacija u švicarskom paviljonu, izložba igračaka u japanskom i *workshop* u ruskom paviljonu, medicinske sestre na latvijskoj i drvena koliba na estonskoj izložbi. Istaknuto mjesto u ovoj grupi zauzima instalacija Ivane Franke, Petra Miškovića, Lee Pelivan i Tome Plejića iz niza staklenih okvira koji tvore hodnik, koji se za vrijeme dok po njemu prolazite zakreće u novi oblik. Tom je instalacijom Hrvatsku na ovogodišnjem bijenalu predstavilo naše Ministarstvo kulture u selekciji Helene Paver Njirić. Već drugi put Hrvatska se na Bijenalu arhitekture predstavlja tehnološki sofisticiranom i estetski smislenom instalacijom. S obzirom na to da se u našoj domovini naveliko gradi, vjerujem da će do jubilarne – Desete međunarodne izložbe arhitekture na Venecijanskom bijenalu – doći vrijeme i za hrvatsku arhitekturu.

Dominique Perrault: Operno kazalište Mariinsky II, Petrograd, 2003.-2008.

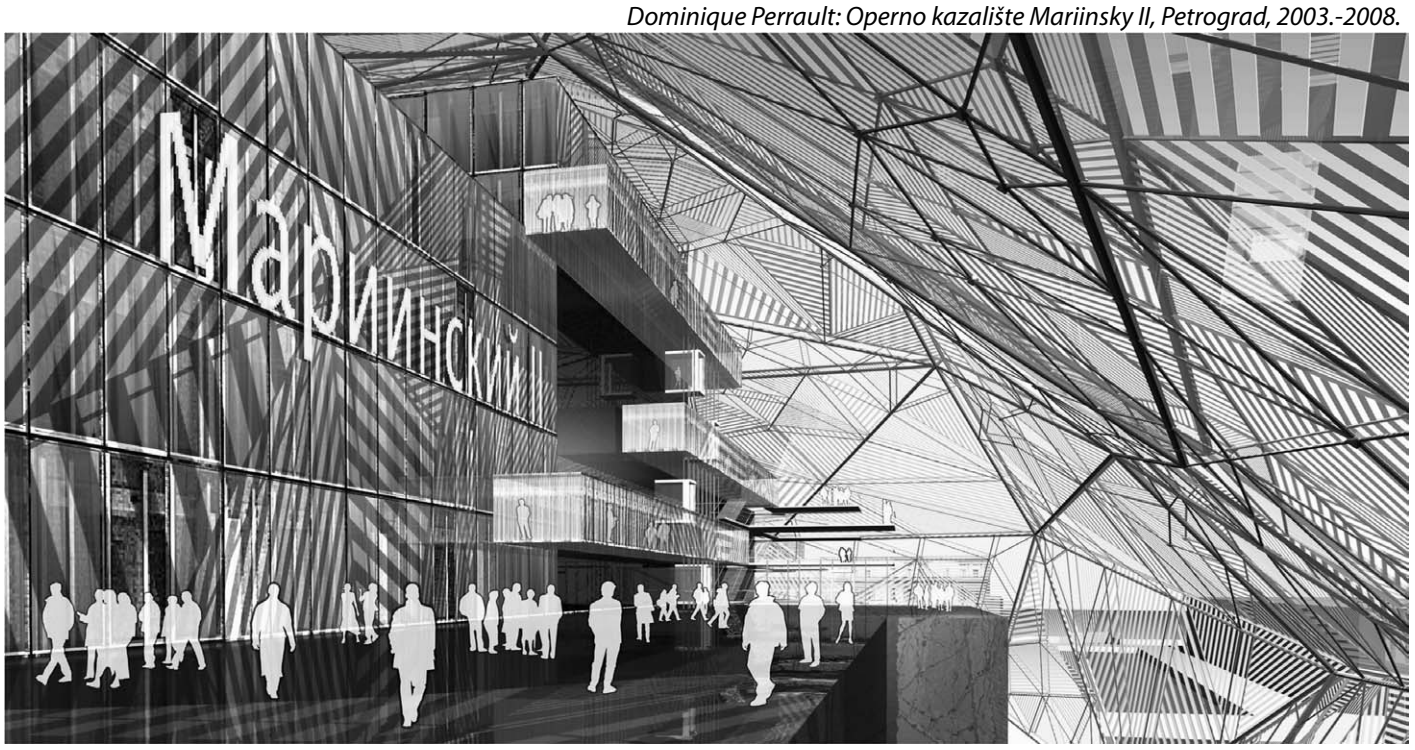

Tehnologija i umjetnost

Toma Bačić

Izložba *Device art* pokazala je da produkcija umjetnosti povezane s tehnologijom nije mala, kao što bi i upućeniji pratitelj umjetničke scene u Hrvatskoj mogao pomisliti

***Device art*, Presjek umjetnosti i tehnologije, grupna izložba; Galerija Galženica, Velika Gorica, od 17. rujna do 8. listopada 2004.**

Iako se čini da je renesansni tip sveobuhvatnog umjetnika nepovratna prošlost, kad je riječ o umjetnosti koja se bavi proučavanjem relacija između tehnologije, znanosti i umjetničkog djelovanja, kvaliteta umjetnika-izumitelja je još živa kategorija. Pravi povijesni kontinuitet između današnje umjetnosti u Hrvatskoj povezane s tehnologijom i one nekadašnje ne postoji; no, već su se u vrijeme Novih tendencija dvojica umjetnika bavila istraživanjem veza između tehnike i umjetničkog izraza – Aleksandar Srnec i Vladimir Bonačić. Srnec je izrađivao visokoestetizirane kinetičko-svjetlosne objekte pokretane elektromotorom, a Bonačić svjetlosne programirane strukture koje su realizirane u formi urbanih intervencija na pročeljima Name na Kvaternikovu trgu, odnosno u Ilici. Iako su Nove tendencije otvorile put promišljanjima o sprezi umjetnosti i tehnike/tehnologije, razvoj takve umjetnosti ponovo je pokrenut devedesetih, u vrijeme kada su kompjutori postali svakodnevni alat. Umjetnici obično isprepleću tehnologiju i umjetnost iz dva razloga: prvi je nova kreativnost i novi vizualni dojmovi (kinetička i optička umjetnost), a drugi je prikaz etičkih problema, s tehnologijom kao metaforom. Kustoski tim Kontejner (Olga Majcen i Sunčica Ostoić) u suradnji sa Sandrom Sajović iz galerije Kapelica u Ljubljani je, istražujući postoje li u Hrvatskoj uopće umjetnici koji kreativno promišljaju tehnologiju, raspisao natječaj za izložbu *Device art*. Iako je, riječima kustosica, odaziv bio relativno slab (tj. javljali su se ili inovatori koji su slali radove bez nužnog umjetničkog naboja i ludičkog elementa, ili umjetnici s nejasnom vizijom kakvi bi radovi mogli odgovoriti na temu). Rezultat natječaja je zanimljiva izložba koja predstavlja radove koji inače relativno teško nalaze put do gledatelja. Nužno je reći da su izloženi i radovi slovenskih umjetnika, i da je situacija u Sloveniji bitno različita od hrvatske. Naime, u Ljubljani i Mariboru postoje dvije jake institucije (galerije Kapelica i Kibla) koje podržavaju umjetnike sa sličnim ambicijama i koje su već u devedesetima stvorili platformu za *mašinsku* umjetnost kakva je promovirana na *Device artu*.

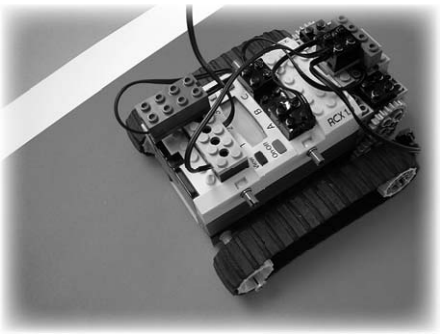

Lina Kovačević, Raymond, *2004.*

Stroj kao *automatski umjetnik*

Prvu skupinu izložaka čine radovi koji reinterpretiraju svakodnevne predmete (poput poznatog Jonesovog rada *An Invisible Force* – stola za proročanstva, izloženog na *Ars Electronici 2002*); a drugu robotički radovi. Davide Grassi u radu duhovitog imena *machinaZOIS – vaš elektromehanički pokrovitelj* reprogramira te zvučno i vizualno redizajnira fliper koji postaje sprava s novom funkcijom. U aparat treba ubaciti kovanicu da bi igra započela, čime umjetnik tematizira financiranje institucija umjetnosti (ili, bolje rečeno, njegovu nedostatnost). Profit je naravno namijenjen isključivo pobjedniku! *Izložak* Silvija Vujičića svakako je jedan od najduhovitijih na izložbi. Njegov *Privatni-javni striptiz* je kombinacija tehničke naprave i *cyber* odjevnog predmeta u kojem aktivno sudjeluje i autor. Autor nije ničim odvojen od posjetitelja na izložbi koji mogu ubacivanjem kovanica u kutijicu (koja se nalazi na zidu galerije) spustiti autorove hlače pokretane elektromotorima. Na suptilan i duhovit način gledatelji su uvedeni u prostor djela, no svakome tko nije dovoljno pažljiv veza između ubacivanja kovanica u kutijicu i autorovih hlača može lako promaknuti. U djelo je naravno uključena i novčana interakcija – hlače pokreće isključivo novac ubačen u *škrabicu*!

Slovenski umjetnik Sašo Sedlaček (rođen 1974.) u radu *Autonomous system 1 Biotope condition* realizirao je složenu simulaciju biotopnog sustava koji ne konkurira postojećem. Taj djelomično autonomni sustav reagira na digitalne podražaje pokrećući se svojim robotičkim nogama, a posjetitelj je izravno uključen u hranidbeni proces. Roboti Branka Zupana (nazvani *Biba*, *Cvrčak*, *Big Foot*…) nisu interaktivni nego predstavljaju krajnje simplificirana tehnološka bića čija

Iako su Nove tendencije otvorile put promišljanjima o sprezi umjetnosti i tehnike/tehnologije, razvoj *mašinske* umjetnosti ponovo je pokrenut devedesetih, u vrijeme kada su kompjutori postali svakodnevni alat

je jedina namjena kretanje prostorom koji skeniraju pomoću senzora. Rad tematizira osnovne sustava života – percepcija okoline (senzori) i pokret (mehanika i motor). Ti benigni simpatični roboti ispituju potrebu za izradom robota uopće... Ispitivanjem moguće mehanizacije umjetnosti i umjetničkog rada bave se djela Dubravka Kuhte zvanog Tesla i Line Kovačević. Tesla je bez ikakva nacrta, spretnošću vještog maketara, realizirao stroj *Runograf* koji crta kompozicije na bazi kružnice. Stroj svakako podsjeća na Tinguelyjevu mašinu za crtanje koja je vjerojatno najraniji primjer *automatskog umjetnika*. Lina Kovačević je izvela *Raymonda* – robota dizajnera koji iako nije svjestan svijeta oko sebe ipak reagira na vanjske utjecaje. Svoj odnos prema okolini *Raymond* pokazuje izražavajući se temeljnim grafičkim elementima koji se iscrtavaju na ekranu kompjutora ili su izravno iscrtani flomasterom na papiru. *Raymond* je jednostavan primjer utjecaja *inputa* na *output*.

Manipulacija umjetničkim radom

U izložbu je uvrštena i *Instant ASCII kamera* slovenskog umjetnika Vuka Ćosića. Slične kamere mogu se vidjeti na željezničkim kolodvorima, no Ćosićeva kamera portrete realizira u ASCII kodu. Korisnik mora stati ispred objektiva i pritisnuti zeleni gumb, i za nekoliko trenutaka dobiva svoju ASCII fotografiju, besplatno, na papiriću koji podsjeća na račun iz samoposluživanja. ASCII kamera je realizirana u Ljudmili (Ljubljanskom digitalnom laboratoriju), uz pomoć programera Luke Freliha i Borje Jeliča. Marijan Vejvoda izlaže duhoviti objekt *Autolopata* magritovskih i duchampovskih osobina, dakle s ironijskim primjesama dade i nadrealizma; to je kombinacija mehanizama i alata – za gubljenje vremena i stimulaciju lijenosti, priključenih na lopatu, simbol rada. Tehnološkim tretmanom zvuka se pozabavio Borut Savski u radu *Okrugli stol*. Rad je zapravo *razvijeniji*, tj. unaprijeđen gramofon, na kojemu se istodobno rotiraju tri singlice čijom vrtnjom (a time i zvukovima koje proizvode) posjetitelj može manipulirati uz pomoć senzora ili izravnim dodirivanjem ploča. Rad Savskog je zapravo osjetljivi muzički instrument kojim se može aktivno sudjelovati u reprodukciji glazbe.

U sklopu projekta *Device art* predstavljen je i rad Ivana Marušića Klifa *Synchronicity*; u prostoru Gliptoteke HAZU-a u Zagrebu. U tom se radu Klif pozabavio odnosima prostora i zvuka – iz zatvorenog prostora je prenosio vizualni i zvučni materijal (djelomično izveden uživo) na platna i zvučnike u dvorištu Gliptoteke u omjeru 1: 1. S obzirom na odnos vanjskog i unutrašnjeg prostora, mali pomak u jednom postajao je velik pomak u drugom.

Borbe robota

Otvorenje izložbe je bilo zabavno, uz aktivnu konzumaciju radova koji često na otvorenju bivaju usputnim sadržajem. Već na trgu ispred Galerije Galženica posjetitelje je čekao spektakularni rad Tomaža Pippa *Oblik je fatalan*. Djelo su zapravo vatrene orgulje metalnih cijevi koje proizvode zvukove dok kroz njih prolazi plin, a kao nusprodukt se javlja vatra. Zanimljivo je reći da su orgulje instrument koji je i Europi vrlo popularan za interveniranje – najpoznatiji primjer su *Danteove orgulje* Nizozemca Erika Hobijna. Nakon performansa s orguljama organizirane su borbe robota, a autor-*koreograf* borbi Vedran Relja tehnički je osmislio i nekolicinu drugih radova na izložbi. Borbe robota vizualiziraju destruktivnu namjenu tehnologije, suprotno konstruktivnoj kakvom je prikazuje većina ostalih izložaka.

Izložba *Device art* je pokazala da produkcija umjetnosti povezane s tehnologijom nije mala, kao što bi i upućeniji pratitelj umjetničke scene u Hrvatskoj mogao pomisliti. Kontekstualizacijom radova umjetnika koji kreativno promišljaju tehnologiju, autorice su izložbu medija uključile u širi umjetnički, ali i društveni sustav. Z

Tomaž Pipp, Form is Fatal, *1997.*

Homogenizacija struke

Zlatko Hanžek i Saša Randić

Udruženje hrvatskih arhitekata Razreda arhitekata Hrvatske komore arhitekata i inženjera u graditeljstvu zajednički pripremaju Prvi kongres hrvatskih arhitekata 2004. s temom *Gradnja na obali*, koji će biti međunarodnog karaktera

Prvi kongres hrvatskih arhitekata, Kongresna dvorana Borik, Zadar, od 14. do 16. listopada 2004.

Stvaranje suvremenog europskog konteksta neposredno je povezano s pitanjem definiranja prostora. Široka diskusija koncentrirana je na pronalaženje novih oblika organizacije teritorija koji bi odgovorili suvremenim političkim, društvenim i ekonomskim promjenama. Istovjetne teme značajne su i za hrvatsku situaciju, koja je dodatno obilježena dinamikom i intenzitetom ukupnih promjena našeg društva. No za razliku od drugih sredina, hrvatski diskurs posljednjih godina nije se bavio pitanjem definiranja koncepta prostornog uređenja, premda je postojala razvijena tradicija takva promišljanja u ne tako davnoj prošlosti, nego se usredotočio isključivo na pitanje organizacije sustava i potragom za idealnim propisom koji bi sam po sebi uredio prostorni razvoj.

U takvu traženju, ili bolje reći lutanju, izgubila se i predodžba o akterima koji neposredno oblikuju prostor. Namjera je ovoga skupa identificirati aktere transformacije teritorija, gdje se prije svega želi problematizirati uloga arhitekata, te kroz konkretne primjere razmotriti problem izgradnje i upravljanja teritorijem s tri aspekta: administrativnog konteksta, pitanja identiteta i konkretnih metoda.

Tema kongresa je *Gradnja na obali*. Ova se tema, neočekivano s obzirom na dosadašnju praksu, našla u središtu zanimanja najšire javnosti koja je odjednom postala svjesna ograničenja i vrijednosti našeg obalnog prostora i načina na koji se taj prostor gradi. Gradnja na obali nije sama po sebi različita od gradnje u bilo kojoj drugoj sredini Hrvatske, ali se na ovom prostoru, koji je trenutačno pod izrazitim pritiskom gradnje, najjasnije manifestiraju svi problemi gospodarenja prostorom.

Kongres je tematski podijeljen po cjelinama značajnim za razumijevanje postojećih procesa i utvrđivanje nove strategije i pristupa razvoju ovog prostora. Rad je podijeljen u tri različita tematska dana: *Stanje*, *Identitet*, *Metoda*.

Stanje

Proteklo razdoblje obilježeno je pravnom optikom i potragom za idealnim propisom koji bi ispravno napisanim člancima riješio sva pitanja gradnje i upravljanja prostorom. Takav pristup doveo je do suprotnog učinka od željenog: stalna potraga za idealnim sustavom izazvala je nestabilnost i sama postala generator nereda, a u nemogućnosti rješavanja stanja isključivo pravnom logikom propisi postaju sve složeniji i nerazumljiviji. Ova situacija karakteristična je za sve razine našeg društva: i zakoni i lokalni planovi pokazuju jasnu tendenciju eksponencijalnog rasta broja članaka, pa je nedavno uočeno da naši zakoni imaju i deset puta više članaka negoli isti zakoni drugih zemalja.

Ova tema obradit će se prikazom legislativnog okvira drugih europskih sredina, ali i kroz prikaz stanja bez kojeg ovu temu nije moguće razmatrati: prikaza aktera u prostoru, ekonomskih tendencija te javnog mijenja.

Identitet

Ključno pitanje gradnje našeg prostora jest pitanje njegova novog identiteta. Što je suvremena hrvatska obala 21. stoljeća? Je li to romantizirana projekcija dalmatinskih sela pretvorena u turistički mega *theme-park*, industrijska i presagrađena obala ili pak potpuno zaštićeni prirodni rezervat? Profiliranje novog identiteta ovog prostora predstavlja iznimnu šansu Hrvatske, a činjenica da prostor nije (još) potpuno konzumiran nameće potrebu takve rasprave.

Prikazom drugih mediteranskih sredina koje prolaze kroz slične transformacije te njihovih iskustava u tim procesima potaknut će se razgovor o ovoj temi.

Metoda

Karakteristika našeg recentnog tranzicijskog razvoja, za razliku od prethodnog razdoblja, jest potpuno odsustvo urbanističkih projekata. Nedostaci sustava i ekonomske okolnosti postupno su anomaliju pretvorile u model gradnje. Tako je, primjerice, i država program stambene gradnje gradila po istom modelu jedna zgrada-jedna parcela, pa ni taj program nije iskorišten za stvaranjem novih dijelova grada.

Ne samo hrvatsko nego i europsko iskustvo pokazuje da pasivna primjena prostornih planova dovodi do rastakanja strukture grada, gubitka kontrole nad njegovim rastom i, konačno, spekulacija neizgrađenim zemljištem. Evidentno je da se grad može graditi konkretnim projektima, a ne kvantificiranim tumačenjem odredbi plana.

Osnovno pitanje je koje su metode primjenjive u današnjem hrvatskom kontekstu? Prikaz različitih metoda i koncepata razvoja grada otvorit će raspravu o toj temi.

Brojevi / Depopulacija otoka

Miće Gamulin

Izložbe Prvog kongresa hrvatskih arhitekata, Zadar, od 14. do 31. listopada 2004.

Sama riječ Mediteran asocira na neko drevno prokušano iskustvo, natopljeno romantikom i kulturom. Sudbina istočne obale Jadrana i njezinih otoka samo je mali dio toga vjekovnog nataloženog sjećanja podložnog mijenama ljudi i njihovih običaja. Naši su otoci, kao i cijeli Mediteran, imali svoje uspone i padove, krešenda i teško izmjerljive *ambise*. U cijeloj toj poetici razmišljanja o obali, često punoj emocionalnih naboja i uspomena, teško se snaći i razotkriti bitno. Mediteran nikad ne podnosi površnosti, čak ni u trenucima najgrublje turističke eksploatacije. Na njega se uvijek dolazi da bi se doznala neka tajna i razotkrila neka duboko skrivena istina.

Neumoljivi brojevi statističkih popisa koji su obavljani u desetogodišnjim ritmovima u našim krajevima nasuprot lirizmu i poetičnosti neumoljivo razotkrivaju slijed depopulacije naših otoka. Otoci su postali nepoželjno mjesto za biološku reprodukciju i trajan život. Brojke neupitno razotkrivaju demagošku blagoglagoljivost kad je u pitanju mediteranska orijentacija i stvarnu situaciju koja dovodi do smanjenja broja stanovnika, što je jedini realni faktor prosudbe iskrenosti i uspješnosti politike. Nakon neupitnog vrhunca naseljenosti na našim otocima pri kraju vladavine carstva KUK, slijedi gotovo permanentan pad broja stanovnika. Brojke neupitno razotkrivaju političko okružje koje je propisivalo zakone. Iščitavanjem brojki postaje jasno da su otoci bili najpoželjniji i imali najbolji tretman za stare Austrije, kada su se gradile danas napuštene škole i luke. Iz brojki se s lakoćom može vidjeti da sve politike koje su došle nakon toga zapravo nisu mislile mediteranski. Danas, u doba strahovitih akceleracija, izazovi su veći nego ikad – kako će im se naši otoci prilagoditi, veliko je pitanje. Činjenica je da u doba integriranja Europe i mira na Levantu nama nikad nije bilo loše.

UHA, *Nagrade Godišnje izložbe ostvarenja hrvatskih arhitekata u 2003.*; Državni arhiv // Ivan Oštrić, *Zadarski arhitekti – crta iskoraka*; Galerija sv. Andrije i sv. Petra starog Udruge 3000 godina za dar // UHA, *Fragmenti – pogled u povijest*, The best of; Dom hrvatske mladeži // Miće Gamulin, *Brojevi – Depopulacija otoka*; Državni arhiv Zadar // Mladen Jošić / *de architectura habitationis* (*o arhitekturi stanovanja*); Znanstvena knjižnica u Zadru // *Oris ideja*, Izložba arhitektonskih skica i "skica", hrvatski autori; Narodni muzej Zadar // Guallart, Manuel Gausa, Willy Müller i Luis Falcón, *HyperCatalunya*, Kazalište lutaka Zadar – sv. Dominik // Dalibor Martinis, *Krajolik promjenjivog rizika*; Državni arhiv i *billboard* oglasna mjesta // Aleksandar Ilić&Ivana Keser, *Zvučni esej grada*; Kazalište lutaka Zadar – sv. Dominik

Na kongresu će sudjelovati hrvatski i inozemni predavači koji spadaju u vrh europske arhitektonske i umjetničke elite, čije je područje djelovanja izravno povezano s temom gradnje na obali: Jerko Rošin, Ivica Trumbić, Vladimir Petrović, Nives Kozulić, Nikola Bašić, Miće Gamulin, Vedran Mimica, Boris Ljubičić, Platforma 981, Ante Kuzmanić, Leo Modrčin, Medić i Puljiz, Kees Christiaanse, profesor na ETH Zurich, Reinier De Graaf, direktor OMA-AMO iz Rotterdama, Adriaan Geuze, landscape arhitekt i direktor Biennala Rotterdam 2005., te Luis Falcon, direktor istraživanja IAAC Institute for advanced architecture of Catalonia iz Barcelone. Među njima je Edi Rama, konceptualni umjetnik i gradonačelnik Tirane, nominiran za titulu World Mayor 2004.
Komentar na temu koju najveći skup hrvatskih arhitekata u novijoj povijesti ima na radnom stolu dao je i autor vizualnog identiteta kongresa, dizajner Boris Ljubičić, nazvavši ga u svojoj omiljenoj igri slova KRAH.
Provedeno je i ispitivanje javnog mnijenja, čiji će rezultati biti pokazani na kongresu. Bit će zanimljivo vidjeti koliko hrvatski građani uopće znaju čime se arhitekti bave.

glazba

Početak revalorizacije?

Trpimir Matasović

Ako i nisu svi dometi bili vrhunski, ipak treba pozdraviti činjenicu da je čitav projekt realiziran gotovo isključivo s kadrovima "iz kuće", te da su svi oni pritom dali realno ostvariv maksimum

Stjepan Šulek, *Koriolan*, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 30. rujna 2004.

Uobičajena je predrasuda da u hrvatskoj opernoj literaturi, izuzev sakrosanktno pozicioniranih *Zrinjskog* i *Ere*, baš i nema osobito vrijednih naslova. Naravno, muzikolozi će lako iz rukava izvući još pregršt naslova koji bi donekle imali demantirati takvo razmišljanje, no njihova je djelatnost ionako mrtvo slovo na papiru, bezvrijedno bez mogućnosti da se ta djela i uživo vide na kazališnim daskama.

Oganj Blagoja Berse jedan je od tipičnih primjera opere oko čije vrijednosti nikad nije bilo spora, ali je svejedno desetljećima izbivala s repertoara, sve dok je prije godinu i pol na repertoar nije stavio zagrebački HNK. *Koriolan* Stjepana Šuleka nešto je složeniji slučaj i predmet stručnog prijepora – dok ga jedni uzdižu kao remek-djelo hrvatske glazbe 20. stoljeća, drugi ga, kao i čitav Šulekov opus, smatraju previše "konzervativnim" i "eklektičnim". Usprkos tim prijeporima, i *Koriolan* je postavljen u HNK, pa je tako i šira publika dobila priliku i sama procijeniti kvalitete ovog djela.

Usmjerenje na tradiciju

Prigovori o eklektičnosti pokazali su se tako još jednom, ako ne opravdanima, onda svakako dobro utemeljenima. Intenzivno simfonizirana struktura *Koriolana* obiluje tako reminiscencijama na opća mjesta operne literature, pa su tako odzvoni Wagnerova *Prstena Nibelunga*, Straussove *Salome*, ali i Musorgskijeva *Borisa Godunova* bili jasno prepoznatljivi. Ne nedostaje *Koriolanu* ni povremene sladunjavosti koja podsjeća na Rahmanjinova, pa čak ni oblikovanja masovnih prizora na način koji socrealističkim *kulturträgerima* davne 1958., u doba praizvedbe, zacijelo nije bio nimalo mrzak. Sve navedeno, međutim, nipošto ne znači da Šulekova glazba nije originalna. Dapače, upravo je njezino usmjerenje na bogatu tradiciju koja joj je prethodila njezina najveća kvaliteta – uostalom, da je živio nekoliko desetljeća kasnije, Šuleka bi se vjerojatno prepoznalo kao izrazito postmodernog skladatelja.

U novoj HNK-ovoj produkciji *Koriolana* također je i na vizualnoj razini bilo eklektičnosti, i to u izobilju. Minimalistička scenografija kontrabasista Žorža Draušnika bila je tako u oštroj opreci s bogatim i ponešto predoslovnim rimskim kostimima Danice Dedijer-Marčić, dok je koreografija Marka Boldina u trećem činu uletjela poput stranog tijela u inače prilično preglednu scensku koncepciju. Režija Zorana Juranića također je obilovala citatima i parafrazama već poznatih rješenja, no za jednog dirigenta riječ je ipak o gotovo sasvim suvislom promišljanju Šulekove glazbene drame.

Režija Zorana Juranića također je obilovala citatima i parafrazama već poznatih rješenja, no za jednog dirigenta riječ je ipak o gotovo sasvim suvislom promišljanju Šulekove glazbene drame

foto: Ines Novković

foto: Saša Novković

foto: Ines Novković

Ključna uloga orkestra

Ono što je, međutim, novog HNK-ova *Koriolana* izdiglo iznad razine puke korektnosti i prosječnosti jest glazbeno vodstvo Pavla Dešpalja. Prepoznavši ključnu ulogu simfoniziranog orkestra, Dešpalj je upravo njemu povjerio ključnu ulogu, gradeći transparentnu, snažnu i upečatljivu interpretaciju. Glede solista i zbora, valjalo se osloniti na postojeće resurse. Ako pritom i nisu svi dometi bili vrhunski, ipak treba pozdraviti činjenicu da je čitav projekt realiziran gotovo isključivo s kadrovima "iz kuće", te da su svi oni pritom dali realno ostvariv maksimum. U naslovnoj je ulozi tako vrlo ugodno iznenadio bariton Tomislav Bekić, izbjegavši ovaj put klopku scenskog karikiranja, u koju inače nerijetko zna upasti. Ivanka Boljkovac kao Volumnija u velikom se stilu vratila u dramski fah, koji joj, uostalom, i najbolje leži, a lijep je bio i lirski zapjev Željke Martić kao Virgilije. Armando Puklavec scenski je imponirao u ulozi Aufidija. Isto bi mu se moglo reći i za pjevanje kad ne bi bilo njegova već upravo iritantnog "račlanja".

Podvučemo li crtu, možemo konstatirati da je novi *Koriolan* vrlo dobra predstava, koja odličnim detaljima obiluje, a sitnije joj manjkavosti ne umanjuju općenito dobar dojam cjeline. Povijesna nepravda prema jednom, ipak, remek-djelu hrvatske operne literature tako je dostojno ispravljena, a, uz malo sreće, ova bi predstava mogla biti i dobar početak nužne revalorizacije opusa Stjepana Šuleka. z

Žao nam je što, za razliku od prethodnih godina kada smo u *Zarezu* redovito pratili događanja na Varaždinskim baroknim večerima, nismo u mogućnosti našim čitateljima osigurati isto, jer je Trpimiru Matasoviću, zbog njegovih kritičkih tekstova ove godine uskraćena akreditacija za tu manifestaciju, što smatramo krajnje neprofesionalnim i neodgovornim postupkom press službe VBV-a.

festival prvih 2

GMO I BOITEHNOLOGIJE

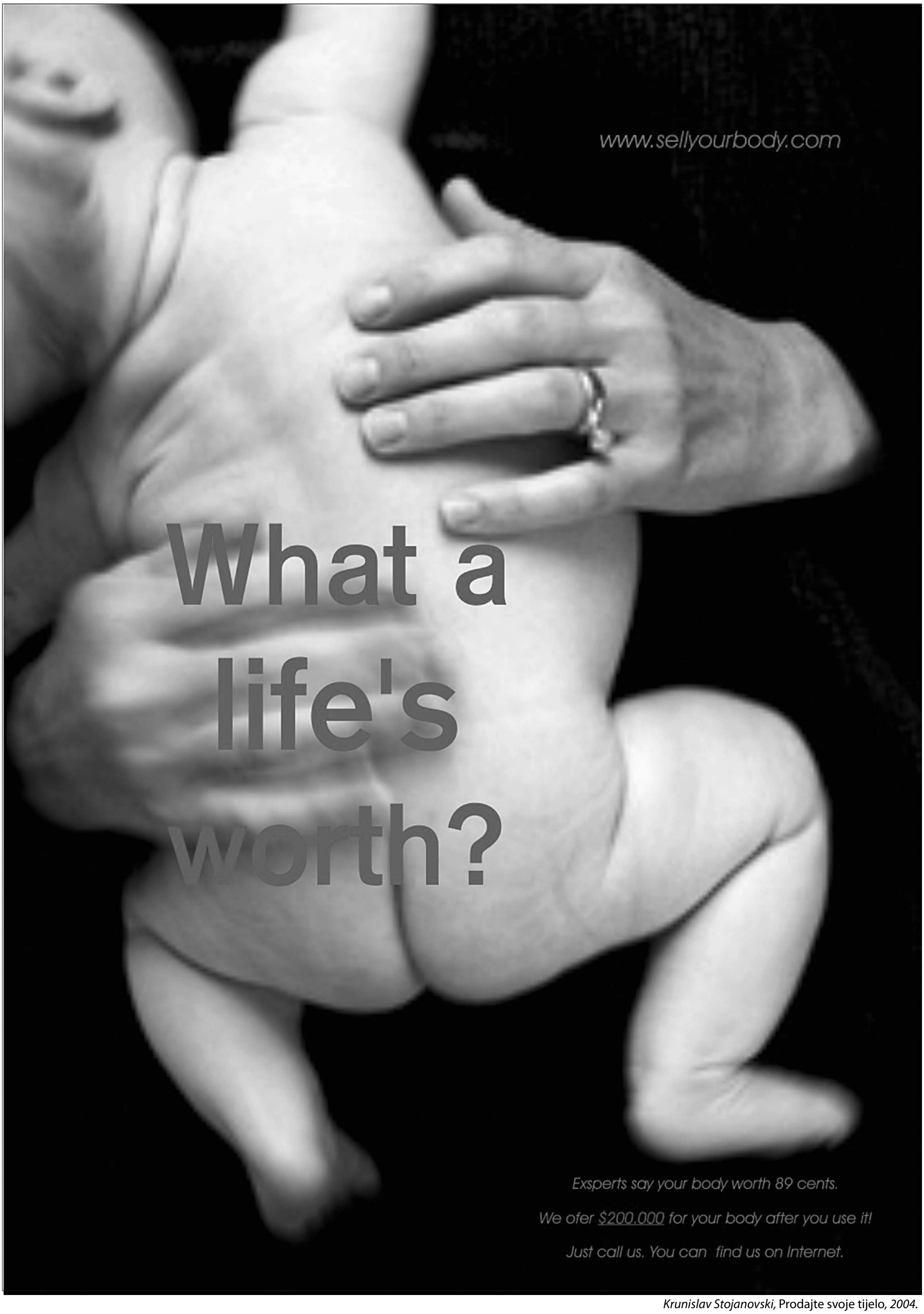

Krunislav Stojanovski, Prodajte svoje tijelo, *2004.*

festival prvih 2

genetika, 3 –ci *grč*. (genesis – postanak , rođenje) dio biologije koji proučava pojave i zakone nasljednosti; **genetičar** – tko se bavi genetikom

modifikacija *lat*. (modus- način + fikacija …, *v.*) 1. preinaka, promjena oblika ; svođenje na pravu mjeru, ograničenje, ublaživanje, dotjeravanje, popravljanje, uobličenje; 2. *biol*. Nenasljedna promjena svojstava i karakteristika organizma koja nastaje pod utjecajem promjenljivih faktora okoline; **modificirati, -**ficiram – promijeniti, izmijeniti, preinačiti, svesti na pravu mjeru, pravilno usmjeriti, odmjeriti kako valja, ograničiti, ublažiti, dotjerati, popraviti, uobličiti; isto / **modifikovati**,-ujem.

organizam, -zma, *2.mn*. organizama (*isp*. organ) – 1. živo biće, tijelo organske prirode (konkretno – biljka, životinja, čovjek) koje se odlikuje: izmjenom tvari, rastom, razmnažanjem, sposobnošću reagiranja na podražaje, prilagodljivošću životnim uvjetima, posebnim kemijskim sastavom koji stvara protoplazmu; 2. često isto što i organ, tj. ustroj, sastav, sklop, grupa ljudi povezanih u određenu svrhu; **upravni organizam** – činovnici i sve što je s njima u vezi u pogledu upravljanja javnim poslovima (Josip Kozarac)

biologija *grč*. (bio… + logos – riječ, govor) u širem smislu – skup nauka o živoj (organskoj) a u užem smislu – nauka o pojavama i zakonima zajedničkim čitavom organskom svijetu; obuhvaća botaniku, zoologiju i antropologiju; **biolog**, *mn*. –zi – učenjak koji se bavi biologijom; *prid* biološki (biološko uništenje – zator, genocid); **biologizam**, -zma – stanovište po kojem se svi društveni fenomeni tumače kao biološki procesi.

tehnologija *grč*. (*isp*. tehnika + logos – riječ, govor) nauka o načinima prerade sirovina u gotove produkte (tehnologija metala, kemijska tehnologija, tehnologija drveta , goriva, vode itd.); **tehnolog,** *mn* –zi – 1. specijalist u tehnologiji; 2. čovjek koji je završio tehnološki fakultet; inženjer tehnolog; *prid*. **tehnološki.**

Prije godinu dana FP je najavio svoju temu za 2004. i nije pogriješio. Godina 2004. je senzibilizirala javnost Hrvatske na probleme GMO i biotehnologija.

Pokrenuta je najavljena privatna tvornica za proizvodnju tkiva.

Ministarstvo zdravstva je odbilo objelodaniti podatke o pronađenim GMO sastojcima u produktima namijenjenim ljudskoj prehrani.

Objavljena je prva velika javna isprika proizvođača takve hrane.

Proradio je i laboratorij u Osijeku. Ministarstvo poljoprivrede počupalo je Pioneerov kukuruz na hrvatskim poljima.

Veliki proizvođački monopolisti stegnuli su svoje vlade (čitaj Bushovu, Blairovu....) koje pak stežu hrvatsku vladu i hrvatske političare.

Želja za profitom uz nepoznanicu koja je namijenjena budućnosti jest tema kojom se u nestabilnom svijetu bavi mnoštvo raznolikih umjetnika.

Zato Festival prvih pokušava isprovocirati javnost svojim odabirom i programom. Za godinu dana tema su DOMINACIJE!

Željko Zorica – direktor Festivala prvih

Krunislav Stojanovski, Prodajte svoje tijelo, *2004.*

XXL JA
SUPER SIZE ME!
THE CON-SAD/USA-2004.
– 96 min
PROSTOR: Kino SC
Redatelj/directed by: Morgan Spurlock
Scenarist/written by: Morgan Spurlock
Producenti/produced by: Morgan Spurlock, The Con
Direktor fotografije/ cinematography by: Scott Ambrozy
Montažerke/edited by: Stela Georgieva, Jullie "Bob" Lombardi
Skladatelj/original music by: Steve Horowitz

Nagrade/awards:
FULL FRAME DOCUMENTARY FF 2004- MTV-jeva nagrada za dokumentarac / MTV>News:Docs:Prize
SUNDANCE FF 2004- redateljska nagrada za dokumentarni film/ Director's Award (Documentary)

Trideset i sedam posto američke djece i adolescenata ima previše masnog tkiva, a dvije od tri odrasle osobe su prekomjerno teške ili debele. Zašto su Amerikanci tako debeli? Je li to posljedica nedostatka samokontrole ili treba kriviti fast food korporacije? Morgan Spurlock je u dvadeset američkih gradova, pa i u Houstonu, *najdebljem gradu Amerike*, razgovarao o tome s ministrima zdravstva, nastavnicima tjelesnog odgoja, djecom, kuharima, zakonodavcima....Uz to je i vlastito zdravlje izložio riziku, tako što mjesec dana nije jeo ništa osim McDonald'sovih proizvoda, poštujući tri jednostavna pravila: prvo, nema izbora: smije jesti samo ono što je na jelovniku (i piti vodu!); drugo, nema ekstra-velikih porcija (osim kada mu ponude): treće: nema izgovora, mora pojesti svako jelo s jelovnika barem jednom.

MORGAN SPURLOCK, rođen 1970. u Parkersburgu u Zapadnoj Virginiji, nagrađivani je redatelj, scenarist, pisac i producent. Diplomirao na Umjetničkoj školi Tisch na Njujorškom sveučilištu, a u dvanaest godina karijere stvorio je više od šezdeset projekata: reklame, glazbene spotove, TV-emisije, kao i nagrađivanu predstavu *Feniks/ The Phoenix*. Osnivač je njujorške produkcijske kompanije The Con, čiji je hit show *I Bet You Will*, prva emisija koja je – nakon dvije godine prikazivanja- prešla s Interneta na Televiziju. Profit od 53 epizode showa proizvedene za MTV, kompanija je uložila u svoj drugi dugometražni film, fast food dokumentarac *XXL ja*.

festival prvih 2

Program

AUTOR: Pino Ivančić
IME RADA:Bio-Generički vrt-ić
PROSTOR: Klub SC
MEDIJ: Hortikultura

Pino Ivančić, Pula

Primalno kriknuo u predgodinama R&R u fasadno oker rodilištu, Pula.

©esdesetih se počinje konkretnije bavitiARTom, skulpturom. Pošto su to čudne godine proširuje si vidike prolazeći kroz i mijenjajući medije. Ulazi u konceptualni krug i performance vode.

Sedamdesetih s prijateljima stvara *mental spirit music* a u okružju specifične soc-pol-kult situacije i pod utjecajem Beuysa otvara proces *Socijalne skulpture*.

Osamdesetih radi u alterrock grupi «GustapH y njegovi dobry duhovy» a njenim raspadom ostaje i dalje na sceni kao producent/koproducent, tehničar surađujući s grupama/ projektima «Borgesia» , KUD Idijoti, «Messerschmitt» , te novim Pulskim početnicima. Uz to nastavlja svoj likovni dio i sprema vlastite projecte uz vanjsko članstvo u grupi SubVersIv.

Devedesetih se ponovno aktivira na rock sceni u projectu Zhel dok svoju davnu želju za spajanjem svih medija ostvaruje u međunarodnim novomedijskim projektima : telephone koncert Netz/ Mreľa, Radio ORF (Crossover....), interNet M.M P., Moment in comunication.....

Pritisnut specifičnim soc-pol-kult okruženjem reaktivira svoj rad na Socijalnoj Skulpturi iz prijelaza 70-ete/80-ete.

novčeke zarađuje va TESU Uljanik, ideje pos-v-ud

Ponosni vlasnik rekorda o posjećenosti jednom događanju/performanceu (cca. 40000 posjetilaca, «Theater like a Life/Life like a Theater ili Život je feferon…» Pula/Cro a Ti

Sve ostale stupidece i stupidadjine mogu se očitati i iščitavati u dnevnim, tjednim i povremenim tiskovinama ovijeh prostora

Kućne biljke (poput origana-graha- paradajza i sl.) te malih stabalaca koja su već krenula postaviti u male posude te ih tretirati raznim bio otopinama i na njih djelovati mijenjajući im svojstva i mehanički (oblikujući ih). Voditi «dnevnik-opažanja» o stanju dotičnog vrt-ića

Svjestan svih ograničenja i nemogućnosti koje izviru iz neposjedovanja posebnih uvjeta (laboratorijskih) za pravilnu i stručnu obradu teme, vratio sam se bazičnoj strani tj. iskoristio sam vrtna iskustva iz priča susjeda i prijatelja.

Te se experimentiralo po domaće, ostavljajući stručnjacima da to oplemene svojom stručnošću i iskustvom.

Primjer: Primjenjujući iskustva i zapažanja i susjeda i prijatelja i vlastita zasadio sam pored biljčica meksičkog chillija biljčice paradajza i uzgojio paradajz chillijeve ljutine .

Biljke chillija ukrasne raznobojnih plodova presadio u crnicu za tretiranje cvijeća i tretiranjem mineralnim gnojivom dobio sve plodove tamnoplave ili crne … itd. male sitnice

Da li je to prirodna GMO tehnologija ili samo prirodna selekcija … ostavljam na tapetu…

Za neku dublju analizu i igru s time potrebno je Vrijeme, prostor labosa, još koji Stručnjak i puno dobre volje. S druge strane sve je to povezano i s količinom kesa u džepu .

Posto se neki rezultati labosa nikad ne objave, dio rada im je obavijen i velom tajni a u igri su i interesi raznih lobija, ovdje je ono sto je i kakvo je pa…

i. j. Pino

(autorski tekst)

AUTORICE: Jasmina Kosanović i Marija Čukman
IME RADA: Poziv na večeru - ... u početku bijaše hrana...
PROSTOR: Crna dvorana ITD-a
MEDIJ: Skulptura + jestiva instalacija

Jasmina Kosanović, Zagreb

Edukacija:
1995-2000 *Tekstilno tehnološki fakultet*, Zagreb
1991-1995 Škola za tekstil, kožu i dizajn, Zagreb
Izložbe i modne revije:
2004. Kostimografija za dramske studije NS Dubrava
2001. Patchwork - modna revija
2001. Speira - izložba bakrenih kapa i cipela
2000. Žena anđeo - modna revija - ručno izrađena odjeća
2000. Magične kape - modna revija
Grupne izložbe:
2002. Passion Room - modna revija
1999. Atemon Projekt - multimedia projekt – 6 bakrenih kapa
1998. Zagreb Salon - skice cipela i kapa
1995. Intertextil - školska izložba (skice cipela i kapa)
Poslovi:
2003-2004 Dizajner u modnoj kući Sastre
2002. Aranžer i prodavač u dućanu Idea Nova, Zagreb
2000-2004 Voditeljica likovnih radionica, Narodno sveučilište Dubrava
2002-2001 Zelinka ,modna industrija Sv. Ivan Zelina
2001. Asistentica režije (Gala), Eurokaz

Marija Čukman, Zagreb

Završila sam Učiteljsku akademiju u Zagrebu, Odsjek za predškolski odgoj (1999-2002).

U osnovnoj školi pohađam likovne radionice u Muzeju Mimara. Eksperimentiram raznim crtaćim tehnikama. Zadnjih godina koristim *markere*. Radim različite forme plakata.

Izrađujem lutke i nakit.

2000-2003 sam vodila likovnu igraonicu za djecu. Sudjelujem u projektima (*Maknimo mlade s ulica*).

2004. – radim kao vanjski suradnik, voditelj kreativnih radionica u Narodnom sveučilištu Dubrava. Kao suradnik NS-a sudjelujem na Danima grada Zagreba, Projektu zatvaranja Tkalčićeve ulice, Dubrava art festu..., te započinjem suradnju s Jasminom Kosanović.

Naš rad ne razmatra objektivne činjenice niti glasuje za ili protiv GMO-a, već obrazlaže naš stav. Mi smo u cijelosti protiv *GMO pokreta* koji je zadiranje u Prirodu sve do granica boli. Sam Svemir je počeo plakati.

AUTOR: Krunislav Stojanovski
IME RADA: Prodajte svoje tijelo!
PROSTOR: Klub SC-a
MEDIJ: Jumbo art

Krunislav Stojanovski, Skopje

Rođen 14.05.1969. u Skopju. Studirao veterinu i arhitekturu.

Završio slikarstvo na *ALU* Zagreb u klasi profesora Đure Sedera.

Studirao *Public Art* u klasi dr. Agnes Denes (USA), na *Sommerakademie* Salzburg, Austrija.

Član *HDLU* od 1997, a *HZSU-a* od 2004.

1998. profesionalno radi i usavršava se u *Cable Factory*, Helsinki, Finska.

U periodu 1990/99 često radio kao novinar na području kulture i politike za časopise, radio, TV.

Od 1995. do danas inicirao i organizirao različite umjetničke projekte međunarodnog karaktera. Organizirao koncerte i turneje više glazbenih skupina jazz i ambijentalnog usmjerenja (Foltin, Anastasia, Toni Kitanovski Trio, Matija Dedić Trio i dr).

Bavi se slikanjem, crtanjem, instalacijama, ambijentalnim instalacijama, fotografijom, video artom i pisanjem. Česte su mu teme socijalnog, humanističkog, ekološkog i političkog naboja s posebnim naglaskom na pojedinca i njegovu ulogu i značaj u posvemašnjoj globalizaciji svijeta.

Vrijednost ljudske duše, koja je nepoznati parametar, tradicionalno provokativan na metafizičkom tržištu, postavlja i pitanje vrijednosti ljudskog tijela na burzi neoliberalnog kapitalizma. Prema *Američkom uredu za kemiju*, tržišna vrijednost ljudskog organizma, temeljena na kemijskoj analizi, nije veća od 89 centi.

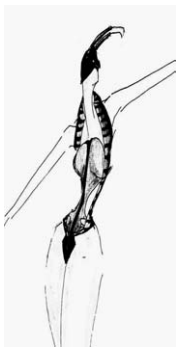

Stojanovski nas u svom radu suočava s činjenicom nedovoljno istraženog tržišta na kojem se svojim proizvodima natječu ekonomije pojedinaca. Neki od tih nas koji su zauzeli za Stojanovskog predvodničko mjesto u njegovoj osobnoj intimi, jesu i njemu poznati ljudi. Novostvoreno biotehnološko tržište za svoj razvoj treba i naše organe. U prilog tome govori i činjenica kako su vodeće američke biotehnološke tvrtke već zaštitile desetak DNK-a amazonskih plemena. Dakle ne ulažite svoj novac u dionice *Podravke i Plive* već zaštitite svoju DNK-a.

AUTORICA: Vana Gaćina
IME RADA: Krug
PROSTOR: Klub SC-a
MEDIJ: Kolaž

Vana Gaćina, Zagreb

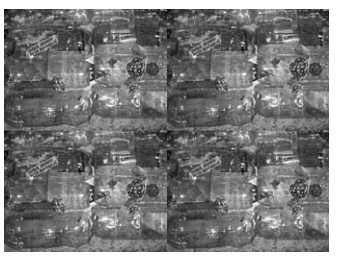

2004. diplomirala na *Akademiji likovnih umjetnosti* u klasi profesora Zlatka Kessera

1999. samostalna izložba *Mriža* u Gjuri II

2002. sudjelovala na međunarodnoj izložbi mladih umjetnika u Poljskoj

2004. završna izložba studenata *Akademije likovnih umjetnosti* u teretnim vagonima na istočnom kolodvoru u Zagrebu

Rad je ostvaren u tri sloja i ukazuje na tri osnovne karakteristike prirodne reprodukcije: začetak, razvoj i rađanje.

U prvom sloju koristim se kolažom i ukazujem na pozitivne i negativne strane GMO-a. Kombiniram razne stručne tekstove, članke iz novina i fotografije koje ih pobliže objašnjavaju.

Plastična zavjesa je drugi sloj kojim se *blura* pogled na kolaž. Problematizira se i materijal –plastika - materija koja nastaje kao proizvod potrošačkog društva. Ispred kolaža i plastične zavjese od recikliranih plastičnih boca postavljen je najtraženiji prehrambeni proizvod-dva kokošja jaja koja simboliziraju rađanje.

Mjesto i vrijeme	UTORAK 12. 10.	SRIJEDA 13.10.	ČETVRTAK 14.10.	PETAK 15.10.	SUBOTA 16.10.
Galerija SC-a **12:00-22:00** Festival prvih		ZDRAVA HRANA Degustacijsko prodajna izložba eko hrane	ZDRAVA HRANA Degustacijsko prodajna izložba eko hrane	ZDRAVA HRANA Degustacijsko prodajna izložba eko hrane	
Kino SC **16:00**				Film: Super Size Me Morgan Spurlock	
Klub SC-a **17:00** Festival prvih	Josip Ivančić BIO-GENERIČKI VRTIĆ Izložba ZMAG, Zelena akcija, Prijatelji životinja	**Krunislav Stojanovski PRODAJTE SVOJE TIJELO**		Petar Babić **BABYLONDON**	**Marijan Vejvoda** AUTOLOPATA
Galerija **18:00** Festival prvih		Zelena akcija Prezentacija	Hrvatska udruga genetičkih inženjera-prezentacija ZMAG Reciklirano imanje Film: Reciklirano imanje Iva Kraljević	Prijatelji životinja Prezentacija Performanse: Robert Francizsty GMO-Hrana za gladne i siromašne 2	
Foayeur **19:30** Festival prvih			Vana Gaćina **KRUG**		
ITD polukružna dvorana **23:00 Festival prvih**	Jasmina Kosanović i Marija Čukman POZIV NA VEČERU-U POČETKU BIJAŠE HRANA (degustacij**a)**				Tena Novak VS anal digit Koncert

festival prvih 2

AUTOR: Petar Babić
IME RADA:. Babylondon
PROSTOR: Klub SC-a
MEDIJ: Novine

Petar Babić, Križevci

Rođen 1974. u Koprivnici. Diplomirao je kroatistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Objavio je roman *Abecedarij* (Naklada MD, Zagreb, 1997). Uvršten je u antologiju proze devedesetih *22 u hladu* D. Šimprage i I. Štiksa. Kratke priče objavljuje u periodici (Republika, Quorum) i na Internetu u sklopu Udruge G.A.M.A.D. Živi i radi u Križevcima.

BABYLONDON

THE PAPER HOLDS THEIR FOLDED FACES TO THE FLOOR AND EVERYDAY THE PAPERBOY BRINGS MORE

POLICIJA UHITILA VATIKANSKE DISIDENTE

RAZBORITOST

Babylondon najavljuje nastup najstrašnijeg razdoblja biotehnološkog imperijalizma! *Babylondon* je tiskan u formi novina!

Prilozi *novinara i urednika* Babića oponašaju novinske žanrove i odgovarajući žurnalistički stil!

Babylondon donosi iskustvo djetinjstva ljudske civilizacije i anticipira budućnost.

Babylondon denuncira znanost koja se otela kontroli, koja klonira, genetički *inžinjira,* internetizira, virtualno realizira!

Babylondon je Babićeva utopija, prožeta duhovitim rješenjima i sklonošću ironiji, parodiranju i jedan je od najzanimljivijih događaja posljednjih godina u našem izdavaštvu.

AUTOR: Marijan Vejvoda
IME RADA: Autolopata 2CV
PROSTOR: Crna dvorana ITD-a
MEDIJ: Objekt-instalcija-transformer oprema-poljoprivredni alat-namještaj-skulptura

Marijan Vejvoda, Matuljani

Rođen 1939. diplomirao na *Arhitektonskom fakultetu* Sveučilišta u Zagrebu (1964.). Istraživao primjene kablovske televizije u urbanizmu na magistarskom studiju na Johns Hopkins University, Baltimore, SAD (1978-1979). Doktorat tehničkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (1993). Radio u Rimu u studiju prof. arh. Luigi Piccinato (uglavnom urbanizam 1965-66), Edinburgh-u kod Robert Matthew, Johnson Marshall and Partners (arhitektura poliklinike i univerziteta 1967-68), redovni predavač na Manchester College of Art and Desing (1968-70). Planer na Projektu Gornji Jadran (UNPD 1970-72), Riječkom Urbanističkom birou (Generalni plan Rijeke (1973-80), u SIZ-u u oblasti kulture općine Brač na revitalizacija samostanskog kompleksa pustinja Blaca (1980-84), u SIZ-u kulture općine Cres-Lošinj na Projektu revitalizacije kulturnih dobara i prostora otoka Cres-Lošinj (1984-86), sada profesor na Fakultetu za turizam i hotelski menadžment, Opatija-Ika i Filozofskom fakultetu Rijeka (kolegij u području arhitekture, urbanizma, ekologije i vizualnih medija). Radio na dokumentarnom i igranom filmu, te kao autor i koautor mnogih tematskih izložbi.

AUTOLOPATA
oprema za liječenje od posljedica ovisnosti o tehnologiji kao magiji

Tehnologija kao magija sintagma je koju je uveo američki sociolog Richard Stivers u svom djelu *Technology as Magic: The Triumph of the Irrational* (1999) nakon istraživanja novog američkog morala. Prema Tzu-Gungovoj paraboli, koju Werner Heisenberg navodi (1920ih) kao upozorenje čovječanstvu da se ne igra s tehnologijom jer je to, doslovno, nemoralan čin i Carlu Gustavu Jungu koji kaže da je 'temelj svih mentalnih oboljenja izbjegavanje opravdane patnje', učinjena je autolopata kao fiziološko-mentalna i umjetnička sprava-instalacija za liječenje od opće ovisnosti o tehno-magiji.

Za to je poslužio volan automobila, Citroen Azenac – Duex Cheveux – 2CV – u našim krajevima popularno zvanog 'Spaček', promjera (2r) cjevastog obruča rukohvata od 420 mm s jednom poprečnom spojnom cijevi 19 mm, što predstavlja vrhunac genijalne jednostavnosti francuskog industrijskog dizajna još od kraja 30-ih prošlog stoljeća, i poljoprivredno oruđe kao dodaci.

Od 1985. godine radim na ruralnoj revitalizaciji 42 km2 poluotoka Pernat na otoku Cresu. Autolopata je po svojom obliku vrlo praktična za kopanje jer se donji dijelovi ruke mogu osloniti na volansku dršku pa tako povećati efikasnost kopanja. Autolopata je u funkciji liječenja od ovisnosti o tehno-magiji u pauzama kopanja kada se transformira u visoki stolić za kafiće na kojem se odlaže marenda i oslanjanjem na njega, u sjećanjima, vrača u vremena kada se gubilo vrijeme u kafićima. Autolopata kao rostrum se koristi za javne prezentacije gore navedenog.

Oficijelno povijesno priznanje Zapadne znanosti o stanju ovisnosti čovječanstva našao sam u prilogu časopisa Scientific American od veljače 2002. pod naslovom 'Televizijska ovisnost nije puka metafora' koji započinje:

'Možda je najironičniji aspekt borbe za opstanak onaj, kako se lagano organizam može oslijediti s onim za čime čezne.

Pastrva se uhvati na ribarev mamac a miš na sir. Ali ova stvorenja imaju barem izgovor da zalogaj i sir izgledaju kao hrana za preživljavanje. Ljudi imaju rijetko tu utjehu. Iskušenje koje može raskoliti njihov život često je čisti užitak. Nitko ne mora piti alkohol, na primjer. Uvidjeti kada se užitak izmakao kontroli jedan je od najvećih životnih izazova.'

POPRATNA DOGAĐANJA FESTIVAL PRVIH

Tena Novak
Tena novak vs. anal digit
PROSTOR: Crna dvorana ITD-a
MEDIJ: Live koncert

Ovo je rat između dva čovjeka koji se zovu ljudi.

Tena Novak pokušava raditi glazbu koja se organski razvija i raspada. Video je anorganski, nastaje subjektivnom reakcijom na glazbu dajući slikama kojima smo bombardirani ritmičku formu.

Slika se generira bez zadane fabule, ograničena tehnološkim mogućnostima uređaja za reprodukciju i softwarea, te nesavršenošću biološkog nastavka-izvođača.

Pokušavamo svakom instrumentu dati vizualnu interpretaciju/sliku koja se s glazbom spaja u kuglu u čijem je središtu tetraedar.

ZMAG-Zelena mreža aktivističkih grupa
AUTORICA: Iva Kraljević
IME RADA: Reciklirano imanje
PROSTOR: Galerija SC-a
MEDIJ: Film

Film: Reciklirano imanje, 20 min
Režija, kamera i montaža: Iva Kraljević
Produkcija: Što gledaš?

Zelena mreža aktivističkih grupa (ZMAG) mreža grupa koje se bave zaštitom okoliša, očuvanjem bioraznolikosti te povezivanjem socijalnih i ekoloških alternativnih načina odnosa prema prirodi i ljudima. Posebni aspekt se polaže na konkretne i praktične alternative kroz permakulturni dizajn - u poljoprivredi i vrtovima, graditeljstvu te energetici.

Grupe koje djeluju unutar ZMAG-a su:

Reciklirano imanje - projekt stvaranja otvorenog eko-socijalnog
edukacijskog centra na principima permakulture u selu Vukomerić (Vukomeričke Gorice)

Program radionica o ekološkim tehnologijama - grupa koja promovira i
pokazuje kako se proizvode i rade održivi sustavi i ekološke tehnologije
pognojene obnovljivim izvorima energije

Grupa za socijalnu akciju - radionice s marginaliziranim skupinama u
hrvatskom društvu (mladi, Romi...)

Mala alternativna knjižnica - sakupljanje literature za knjižnicu na
Recikliranom imanju te izdavanje knjiga

Prijatelji životinja
AUTOR: Robert Francizsty
IME RADA: GMO-Hrana za gladne i siromašne 2
PROSTOR: ispred Galerije SC
MEDIJ: Performans

Udruga Prijatelji životinja neprofitna je nevladina udruga, osnovana s ciljem promoviranja zaštite i prava životinja te vegetarijanstva kao etički, ekološki i zdravstveno prihvatljivog životnog stila.

Prijatelji životinja trenutno broje preko 1300 članova iz zemlje i inozemstva i 4000 zainteresiranih na informativnim listama. Udruga broji deset podružnica uz zagrebačku središnjicu te trenutno održava tri web stranice www.prijatelji-zivotinja.hr, www.MasovnoUbijanje.com i www.VegeKit.com koje dnevno broje preko šest stotina posjeta.

U trogodišnjem djelovanju Prijatelji životinja imali su preko stotinu kampanja i akcija, kojima skreću pozornost na patnje životinja u prehrambenoj industriji, laboratorijima, farmama krzna, lovu i ribolovu, industriji zabave, genetičkim manipulacijama te promoviraju etički način života.

Osim edukacije putem javnih akcija, informativnih štandova, predavanja i projekcija, prosvjeda, performansa i slično, Udruga radi i na promjeni relevantnih zakona i pravilnika.

Rad i djelovanje Prijatelja životinja, osim na domaćoj, zapaženi su i na međunarodnoj sceni na kojoj je Udruga ostvarila brojne uspješne kontakte i suradnje sa srodnim udrugama.

Čovjekov utjecaj na životinjski svijet uzeo je tolikog maha da pokušavamo promijeniti životinje u biološke strojeve. Kako sposobnosti znanstvenika da mijenjaju životinje rastu i postaju svakim danom sve moćnije, slikovitim performansom 'GMO - Hrana za gladne i siromašne 2' Roberta Francizstyja, Prijatelji životinja žele upozoriti javnost na opasnosti manipulacije genetičkog inženjeringa i na strahovite patnje kroz koje životinje zbog toga prolaze.

Robert Franciszty (Zagreb, 1969.) od 1986. godine bavim se pjesništvom, slikarstvom, fotografijom, performansom... Općeobrazovne škole završio sam u Zagrebu (Obrtnička škola za osobne usluge – obrazovni profil fotograf).

U radovima, performansima i akcijama – koji bi se mogli podvesti pod mogući nazivnik biofilijske umjetnosti, umjetnosti koja poštuje sve oblike života – tematiziram radikalni animalizam, zaštitu prirode, urbanu ekologiju, ekofeminizam i ekoanarhizam. Aktivan sam član neprofitne nevladine udruge Prijatelji životinja (Hrvatska).

Performans razmatra opasnosti puštanja GMO-a u okoliš koje mogu biti veće od radioaktivnog zračenja i ispuštanja otrovnih kemikalija. Jednom pušteni u okoliš, mogu se multiplicirati, širiti, mutirati i prenositi svoj genetski materijal drugim, često srodnim organizmima

Zelena akcija
PROSTOR: Foayer kina SC
MEDIJ: izložba dokumenata o djelatnostima Udruge

Zelena akcija je nevladina udruga za zaštitu okoliša. Cilj djelovanja Zelene akcije je zaštita okoliša i prirode, te promicanje održivog razvoja. Najveća pažnja pridaje se aktivnostima usmjerenim na poticanje sudjelovanja javnosti u donošenju odluka o okolišu i na poboljšanje kvalitete života u Hrvatskoj.

BLJAK - KAMPANJA PROTIV GM organizama

Još jedna burna godina po pitanju genetički modificiranih organizama je za nama. konačno su doneseni Zakon o hrani i Zakon o zaštiti prirode, a osim lobiranja, ZELENA AKCIJA je javnosti, medijima i političarima svratila pažnju na ovaj problem i akcijom *Kukuruz sam na svijetu*, koja simbolizira nemogućnost suživota organskih i konvencionalnih usjeva, zbog čega je nužna zabrana sijanja GM usjeva u Hrvatskoj.

Zakon o zaštiti prirode zabranjuje sijanje GM usjeva u zaštićenim područjima, područjima ekološke poljoprivrede i ekoturizma te zaštitnim zonama oko ovih područja. Uz malo sreće i jaku kampanju u 2004. vjerujemo da možemo *premrežiti* cijelu Hrvatsku s *GM slobodnim zonama*, te tako ostati pošteđeni od zagađenja GM usjevima.

Tijekom 2003. Zelena akcija je obnovila CRNO-BIJELU listu tvrtki prema njihovim stavovima o upotrebi genetički modificiranih sastojaka u proizvodima. Lista je izazvala buru u javnosti, ali i među tvrtkama, jer je svojevrsni pritisak i prozivanje tvrtki da se dobrovoljno ograde od upotrebe GM sastojaka i proizvoda bez obzira obavezuje li ih na to zakon ili ne. U suradnji s udrugama Umanotera (Slovenija) i Zelena mreža Vojvodine (Srbija) proveli smo istraživanje trata u ove tri zemlje koje smo objavili u izvještaju "Istiskuje li trai?te GMO-e iz regije?". Krajem godine smo organizirali jednodnevnu regionalnu konferenciju za proizvođače o GM usjevima i označavanju, gdje su europski stručnjaci predstavili svoja iskustva s osiguravanjem kvalitete proizvoda i sustavima kontrole koji sprečavaju kontaminaciju. Važno je napomenuti i da smo u sklopu Europske kampanje mreže *Friends of the Earth* organizirali akciju POKAŽI ZUBE WTO-u! na kojoj se samo u jednom danu skupilo 2400 potpisa građanskih prigovora Svjetskoj trgovinskoj organizaciji protiv tužbe koju je SAD uložio protiv Europske unije pri WTO-u zbog zabrane genetički modificiranih proizvoda.

Eko-proizvođači

PROSTOR: Galerija SC-a
Degustacijsko-prodajna izložba hrane našeg podneblja.

HRVATSKA UDRUGA GENETIČKIH INŽENJERA

PROSTOR: Galerija SC-a
Hrvatska udruga genetičkih inženjera je udruga znanstvenika i stručnjaka Hrvatske koji u svojoj znanstvenoj i stručnoj praksi provode genetičko inženjerstvo (tehnologiju rekombinantne DNA).

Predsjednik:
Dr.sc. Srećko Jelenić

KULTURNE MREŽE i POLITIČKA PARTICIPACIJA

]POLICY_FORUM[

THERESE KAUFMANN/GERALD RAUNIG ····· *Prevazilaženje naklapanja o "kulturi".*

Novi pojmovi kulturne politike*

Kultura kao takva nije nužno dobra. U interesu života zajednice Platon je simbolički prognao umjetnike jer ugrožavaju idealnu državu. Frankfurtska škola nas je prosvijetlila o "afirmativnom karakteru kulture" (Marcuse) i o šteti koju društvima nanosi kulturna industrija (Adorno/Horkheimer), dok *cultural studies* provode fundamentalnu kritiku nedokrajčivih konzervativnih i kolonizirajućih koncepata kulture i njene podjele na "visoku" i "popularnu kulturu".

U svakodnevnici se susrećemo i s negativnim aspektima kulture koja se koristi za mobiliziranje i upravljanje, kontroliranje i manipuliranje ljudima: tako se primjerice po kolodvorima i stanicama podezmne Hamburga i Beča Mozart i Beethoven, izobličeni kroz zvučničke sustave javnog prevoza, instrumentaliziraju kako bi se marginalizirane skupine prognalo iz mjesta koja su im poznata. S *hypeom* oko kreativne eknomije umjetnici i kulturni djelatnici sve više su prisiljeni raditi na eksperimentalnim područjima hiperfleksibilizacije i - bez da ih se ikada pitalo - kao pioniri nove ekonomije. A u diskusijama o "srazu kultura" i "ratu kultura" "kulturni identitet" se pretpostavlja kao apsolutno čvrsta datost, kao nešto što ljude dijeli ili čak huška na međusobno ubijanje.

Kulturno nasljeđe time se razvija u instrument ograničavanja javnostî, kulturne industrije se razotkrivaju kao uzročnici postfordističkih procesa (auto-)eksploatacije, a kulturni identitet postaje konceptom za opravdavanje isključivanja i rata.

Unatoč ovim teorijskim i praktičkim evidencijama u kulturnopolitičkom diskursu (neovisno bio on s ljevice ili desnice) još uvijek se susrećemo ista opća mjesta o "kulturi po sebi" koja tvori identitet i ljudima donosi mir i sklad. Uvriježene strategije opravdavanja "kulture po sebi" i dalje koriste, bez ikakve daljnje argumentacije, klasični humanistički argument: čim zaprijeti zatvaranje kazališta i muzeja, poseže se za argumentom da je kultura dio ljudskog bitka. Da bi se takvo što osporilo nema potrebe citirati Adornovu izjavu da nakon Auschwitza nije moguće pisati pjesme. Budući da je takva kultura, kao pozitivni aspekt civilizacije i čovječanstva, uvijek bila privilegij bijelaca, heteroseksualaca i građana, to nikada nije predstavljalo demokratski argument. A u postmodernim uvjetima društva kontrole on postaje potpuno neprimjeren, pogotovu kada se univerzalna prava instrumentaliziraju za partikularne interese.

Hitno je potrebno zamijeniti praznu frazeologiju o kulturi na razmeđu uzvišenog patosa i tehnokratskog jezika koja se služi ispraznim pojmovima i definicijama. To se ne odnosi samo na koncept "kulture", već na sve kulturnopolitičke pojmove i koncepte koji su predugo i preobuhvatno služili kao ideološki uresi, tako da su ispražnjeni od bilo kakvog značenja.

Pojam kulturnog identiteta može poslužiti kao primjer tome: u većini kulturnopolitičkih dokumenata i iskaza kulturni identitet se poima kao najvažniji pozitivni argument za potporu kulturi - ali opet bez ikakvog obrazloženja i uz najrazličitije zamislive argumente:

- NACIONALISTIČKI/LOKALISTIČKI ARGUMENT: neki koriste "kulturni identitet" vežući ga uz defenzivni, šovinistički argument očuvanja svog "zavičaja", nacionalne, regionalne ili lokalne pozadine. Ova taktika homogenizacije i standardizacije nekog određenog geografskog predjela i njegovih stanovnika postaje u međuvremenu u stvarnosti sve važnijim instrumentom populističkih strategija moći. Konstrukcija nekog umjetnog "mi" naspram apsolutnoj izvanjskosti "drugoga" krči put ekskluzivističkoj i rasističkoj politici. Kulturna politika koja slijedi takav diskurs koristi koncept kulturnog identiteta kako bi podizala spomenike da nas podsjećaju na velebnu prošlost ili velika kulturna događanja koja su primjerena sjedinjujućim kolektivnim osjećajima. Ideja "identiteta bez nacije" na evropskoj razini ne rješava taj problem, već ga samo premješta na supranacionalnu razinu.
- NEOLIBERALNI ARGUMENT: drugi koriste "kulturni identitet" u ekonomskom kontekstu "brandinga" u smislu poboljšanja imidža i tržišne spremnosti mjestâ, gradova, zemalja. U ovakvom poimanju kulturnog identiteta kultura služi stvaranju dojma o njenoj autentičnosti i jedinstvenosti za reklamne svrhe. Kultura postaje savršenim prisvajačkim instrumentom za valorizaciju gradskih ili nacionalnih slika, kao komplementarna mjera uz reklamiranje i marketing.
- ARGUMENT VIDLJIVOSTI: naposljetku, treći koriste "kulturni identitet" u užem, administrativnom kontekstu gdje se gubi svaki osjećaj za razmjere. Kulturni identitet za njih znači da kultura predstavlja savršeno polje za stvaranje vidljivosti Evropske unije pomoću mrvica kao što je budžet EU-a za kulturnu suradnju. Tisuće logoa EU-a na letcima i internetskim stranicama trebali bi osvojiti srca evropljana.

Da bi se suprotstavilo tim reliktima i prekrajanjima lažne univerzalnosti, progresivni kulturni političari moraju razviti strategije i programe koji podupiru modele umrežavanja specifičnih kompetencija i transverzalnih suradnji koji prije potiču oblike subjektiviranja kao što je oblik "autora kao producenta" (WALTER BENJAMIN) no mistificiranje i instrumentaliziranje umjetnika i intelektualaca.

Ako ne želimo zadržati tu pozadinu intelektualne ispraznosti poznatih argumenata i oslanjanja na predmnijevanje da je kultura dobra, moramo tragati za novim argumentima i predložiti skup pojmova i tema koji jamče da se kulturnopolitički koncepti mogu razvijati na solidnijim osnovama. S tim novim argumentima kulturna politika mora postati temeljnim dijelom demokratske politike. Stoga moramo, ne bismo li otkrili nešto o - pozitivnim, produktivnim - političkim funkcijama kulture u budućoj Evropi, poduzeti rizik napuštanja utabanih staza poznatog kulturnopolitičkog naklapanja i pokušamo pronaći nove pojmove kako bismo dali izraz novim konceptima. U smislu takvih novih koncepata želimo uvesti okvir novih pojmova koji će služiti kao nova osnova za kulturne politike i za raznovrsne kulturnopolitičke razine i njihove konkretne djelokruge.

Privremena autonomija u kulturnom polju

"Kada preostaci javne, državne kulture idu za tim da glasačima prikažu umjetnost korisnom kao vid socijalne mjere ili korisnom za turističku privredu, koliko onda još dugo ideja umjetničke autonomije i njena slavom ovječana individualna sloboda - čak i u njenom današnjem, očigledno bankrotiranom obliku - mogu biti od koristi za deteritorijalizirane potrebe globalnog kapitala?"

— GREGORY SHELOTTE

Kazati da ne postoji pozitivni pojam kulture kao takve i preispitivati političke funkcije kulture ne znači odustati od bilo kakvog koncepta autonomije u kulturnom polju. Naprotiv: akteri u kulturnom polju trebaju jasnu viziju koje su i koje će ubuduće biti funkcije kulture i kulturne politike koje će zaštiti njihovu autonomiju od napada neoliberalne globalizacije, njenih slogana i kategorija kao što su *cultural/creative industries* ili *cultural enterpreneurs* i vječnih obećanja kruha i igara.

Stoga se kulturno polje u današnjoj situaciji mora izboriti za nove oblike autonomije. Pritom ne mislimo na ideološke konstrukcije autonomije kao imaginarnog polja neovisnosti. Nakon više od stoljeća esteticizma i nekoliko dekada postfordizma ono što je preostalo od starog oblika umjetničke autonomije jest samo specijalizirani marketinški instrument konzervativnog elitizma i masmedijskih industrija. Isto tako ne želimo se pozivati ni na deskriptivno-sociološki koncept autonomije kulturnog polja i polja umjetnosti (vidi Niklas Luhmann ili Pierre Bourdieu) koji polazi od očigledne činjenice da svako polje ima svoja vlastita pravila i strukture, pa stoga i svoju relativnu autonomiju.

U vremenima kada ekonomija ruši i probija granice i zapreke među svim poljima mi radije koristimo prekarne koncepte autonomije za koju se neprestano mora izboriti; koncepte kritike moći, subverzije i subvezivne afirmacije koji idu za privremenim oblikom autonomije. Radi se prije o autonomiji kolektivâ nego li autonomnim individuama. Ona ide za samoodređenjem i samoorganiziranjem tih kolektiva s određenim trajanjem, pri čemu kulturno polje funkcionira poput laboratorija za eksperimentiranje novim organizacijskim oblicima.

Ovo je dakako političko-normativni koncept autonomije koji u osnovi propagira da bi svaka inicijativa i svaki projekt u kulturnom polju trebali djelovati koliko god je moguće neovisnije i istodobno preuzimati neku specifičnu funkciju u borbi protiv sveopće dominacije globalne ekonomije. Tu biti autonoman znači ne biti prinuđen popuštati pred ideološkim pritiskom financijera i drugih struktura moći te istodobno tom - privremenom, prekarnom i kolektivnom - autonomijom postati dijelom kulturnog polja koji nudi prostor za raznolikost i razliku naspram nadirućih i homogenizirajućih ekonomskih tendencija.

Pluralizacija javnostî

"Stoga, normativno gledano, neće biti evropske savezne države koja bi zaslužívala ime demokratske Evrope ne izgradi li se u horizontu jedne zajedničke političke kulture općeevropska integrirana javnost, civilno društvo s interesnim udrugama, nevladinim organizacijama, građanskim pokretima itd.,... ukratko: komunikativni okvir koji seže preko granica dosada samo nacionalno uspostavljenih javnosti."

— JÜRGEN HABERMAS

Premda je kukanje nad izostankom evropske javnosti postalo već općim mjestom posljednih nekoliko desetljeća, ipak se takva jedinstvena sfera niotkuda ne pojavljuje. Naprotiv, situacija se izgleda i pogoršava.

*** Prevedeni tekst dio je position papera o evropskoj kulturnoj politici pod naslovom: "Europäische Kulturpolitik vorausdenken/Anticipating European Cultural Policies" (cjelokupni tekst možete naći na adresi: http://www.eipcp.net/policies/index.html) kojeg su ispred European Institute for Progressive Cultural Policies (EIPCP) sastavili Therese Kaufmann i Gerald Raunig. EIPCP trenutno provodi projekt "republicart" (www.republicart.net), koji preispituje participativne, aktivističke i intervencionističke kulturne prakse.**

Uzrok tome nije samo u jačini pojedinačnih nacionalnih okvira i njihovih javnosti te vidno rastućoj dominaciji malobrojnih transnacionalnih medijskih konglomerata nad medijskim tržištima (što su komplementarni, ali i proturječni razvojni tokovi). On prije počiva u jednom temeljnijem nesporazumu oko mogućnosti, razmjera utjecaja i poželjne veličine javnosti i javnog prostora. Jedna jedina evropska javnost ne samo da nije moguća, već bi bila apsolutno neproduktivna ne shvati li ju se u množini. Ono što je bitno nije zahtjev za jednom jedinom javnošću i njeno konceptualiziranje (bez obzira predočava li ju se kao metajavnost koja je rezervirana za privilegirane klase ili kao sveobuhvatnu metajavnost), već trajna konstitucionalizacija mnoštva javnosti koje svojom mnogoobraznošću korespondiraju ljudima koji žive u Evropi: mnoštvo javnosti, ne predočavanih statično, već kao nastajanje artikulatornih i emancipatornih praksi.

Takve dinamične javnosti predstavljaju pretpostavke za recipročne razmjene različitih pozicija, za različito u odnosu s različitim. Njihove granice su propusne, one nisu niti ekskluzivno-isključujuće niti inkluzivno-uniformirajuće. Stoga se ne radi o konsenzualnom objedinjenju postojećih javnosti u Evropi u jednu jedinu, moćnu općeevropsku javnost, već o tome da se one konfliktualno otvore i umnogostruče. Ono što se računa nije homogenizacija, već trajno sporenje, neprekidno prepregovaranje različitih pozicija. Sukladno, "kultura" se ne bi trebala koristiti kao posljednje utočište za konstrukciju i reprodukciju nacionalnih identiteta niti instrumentalizirati za pokušaj sustavne konstrukcije evropskog identiteta. Naprotiv, nju bi trebalo shvatiti kao laboratorij za egzemplarne modele procesualne, konstruktivne dinamizacije razlika. Takvi su se modeli razvili u izrazitoj snazi i raznolikosti diljem Evrope. Konkretne kulturne inicijative, od socio-kulturnih centara i njihovih eksperimenata u stvarnim kolektivnim prostorima do virtualnih prostora medijskih projekata, od *community arts* praksi do raznovrsnih oblika intervencionističkih praksi i performansa na razmeđu kazališta i likovne umjetnosti, od slobodnih radija do "mrežne kulture", dokazale su da su sposobne stvarati specifične političke prostore i javnosti.

Njihova prva prednost sastoji se u tome da one potiču pozicije i participaciju manjina naspram svih oblika većinske homogenizacije. K tome, te javnosti pretpostavljaju u kulturnom polju jednu strukturu koja je u opoziciji spram dvaju fenomena današnjeg populizma: potrebno je poticati pluraliziranje kulturnih i medijskih krajolika protiv sve transnacionaliziranije medijske koncentracije. Treba se boriti protiv sve veće instrumentalizacije procedura izravne demokracije od strane populističke politike time da se većem broju ljudi omogući pristup utemeljenoj, ozbiljnoj i raznovrsnoj informaciji. Unutar mnoštva javnosti oni mogu aktivno izraziti i razmjenjivati svoje

Takve dinamične javnosti predstavljaju pretpostavke za recipročne razmjene različitih pozicija, za različito u odnosu s različitim. Njihove granice su propusne, one nisu niti ekskluzivno-isključujuće niti inkluzivno-uniformirajuće. Stoga se ne radi o konsenzualnom objedinjenu postojećih javnosti u Evropi u jednu jedinu, moćnu općeevropsku javnost, već o tome da se one konfliktualno otvore i umnogostruče. Ono što se računa nije homogenizacija, već trajno sporenje, neprekidno prepregovaranje različitih pozicija. Sukladno, "kultura" se ne bi trebala koristiti kao posljednje utočište za konstrukciju i reprodukciju nacionalnih identiteta niti instrumentalizirati za pokušaj sustavne konstrukcije evropskog identiteta. Naprotiv, nju bi trebalo shvatiti kao laboratorij za egzemplarne modele procesualne, konstruktivne dinamizacije razlika.

potrebe. A gdje bi bilo moguće naći te sfere i prostore ako ne u polju kulture?

No dok se gorenavedeni oblici konkretnih kulturnih inicijativa zasnivaju na principima privremenosti i promjene, odgovarajuće kulturne politike izgleda da se koncentriraju na sasvim suprotno, naime retrogradnu tendenciju da podržavaju institucije i institucionaliziraju inicijative, organiziraju mirovanje iz kretanja. Iako se 1968. često mistificirala kao godina koja je obilježila veliku preobrazbu u (kulturnoj) politici, promjene otada bile su što se tiče javne potpore neprofitnih organizacija u kulturnom polju, u usporedbi s velikim javnim institucijama, zapravo kozmetičke naravi.

Zadatak je država-članica i EU-a da stvore pretpostavke za stvaranje javnosti koje su nezavisne od države. To znači da države moraju jamčiti uvjete za procese javnog sporenja, za kulturne i intelektualne forume u najširem mogućem obliku na svim razinama. Sloboda mišljenja, sloboda tiska, sloboda umjetnosti znače više no sloboda od pritiska i cenzure. Naspram dominantnog razvoja prema monopolističkoj i oligopolističkoj kontroli nad (kulturnim) tržištima mora postojati aktivna potpora posredstvom države aktiviranju i pluraliziranju mnijenja, tiska i umjetnosti tako da bi to troje bilo slobodno za generiranje javnih diskusija. Ako to vrijedi na regionalnoj i nacionalnoj razini, na evropskoj razini postoji još veća potreba za djelovanjem. Dok u evropskim državama javnosti - manje više - postoje i uspijevaju, poticajnih mjera i foruma za evropske sporove gotovo nema, a evropske javnosti i ne postoje. Ali to ima i dobru stranu: u stvaranju evropskih javnosti imamo mogućnost da započnemo ispočetka. Male i srednje kulturne inicijative i mediji mogu odigrati bitnu ulogu u stvaranju pretpostavki za Evropu koja je radikalno usmjerena na participaciju. Kulturna politika ima obavezu da pridonese transformaciji tih inicijativa u heterogeni krajolik evropskih javnosti.

Specifični intelektualci. Novi oblici subjektiviranja u kulturnom polju

"Angažman umjetnika, autora i znanstvenika u socijalnim sporovima postaje sve važniji, pogotovu danas kada moć poprima posve nove oblike. Historiografija je pružila dovoljno dokaza za ulogu akademskih think tankova *u razvoju i širenju danas svijetom dominirajuće neoliberalne ideologije. Tim* think tankova *i ekspertima mora se suprotstaviti kritički* think tankovi *gdje 'specifični intelektualci' (u Foucaultovom smislu eksperti s kompetencijama u specifičnim područjima i pitanjima) surađuju na intelektualnim suradnjama i gdje su u poziciji da definiraju ciljeve* i namjere za svoje akcije."

— PIERRE BOURDIEU

Kada se francuski filozof Pierre Bourdieu latio tog pojma svog kolege Michela Foucaulta, želio je dati predlog za oružje protiv neoliberalne ideologije. Umjetnici i intelektualci ne bi trebali biti instrumentalizirani i pokazivati se jatacima moći, već spojiti kompetencije sa stručnjacima s drugih područja ne bi li pružili otpor moći, pružili otpor većinskim strukturama.

Dugo - u dugoj tradiciji od Zole do Sartrea, od Karla Krausa do Güntera Grassa - intelektualci su se pozicionirali kao zagovornici univerzalnoga. Foucault međutim predlaže nešto sasvim drugo: nasuprot tradicionalnog koncepta univerzalnog intelektualca koji misli o drugima i za druge, Foucault zahtijeva koncept specifičnog intelektualca koji misli i govori s njima i kao jedan od njih. Dok struktura univerzalnog intelektualca duplira reprezentaciju i hijerarhijsku komunikaciju i teži dospjeti do pozicije moći, konstituirane moći, specifični intelektualci preferiraju kolektivni rad i nereprezentativne prakse. U hijerarhijskom sistemu specifičnih poveznica različite kompetencije tvore tok konstituirajuće moći (koja nikada ne bi trebala postati konstituiranom moći). U takvim kontekstima umjetnici i intelektualci više se ne poimaju kao (povremeni) građani, čiji politički aktivizam postoji nezavisno od njihovog rada kao teoretičara ili umjetnika. Namjesto toga oni svoje kompetencije utkivaju u mreže koje ne dopuštaju da se jasno odijeljuju političke aktivnosti na jednu stranu i znanosti ili umjetnosti na drugu. Kao posljedica urušava se tradicionalna dioba između teorije i prakse, između intelektualne svakodnevnice i političke iznimke, između estetike i politike u privremenim preklapanjima i otvara put prema mnogostrukim interakcijama i konvergencijama unutar subjekata samih.

Doista, Foucaultov koncept predstavlja osnovu za vrlo progresivno poimanje političke funkcije dodijeljene akterima u kulturnom polju. Samo kada intelektualci, umjetnici i umjetnički radnici odbace strategije reprezentacije, oni mogu zauzeti aktivnu ulogu u prevladavanju dvaju aktuelnih modela univerzalnog intelektualca u doba neoliberalne instrumentalizacije:

1. intelektualaca koji neoliberalne odnose moći podupiru neposredno preko *think tankova*,
2. "medijskih intelektualaca" (Bourdieu) koji hrane mašine spektakla i svaki kompleksni spor čine nemogućim redukcionističkim i populističkim komentarima.

Da bi se suprotstavilo tim reliktima i prekrajanjima lažne univerzalnosti, progresivni kulturni političari moraju razviti strategije i programe koji podupiru modele umrežavanja specifičnih kompetencija i transverzalnih suradnji koji prije potiču oblike subjektiviranja kao što je oblik "autora kao producenta" (Walter Benjamin) no mistificiranje i instrumentaliziranje umjetnika i intelektualaca.

Od interdisciplinarnosti prema transverzalnosti

Zajedno s Gillesom Deleuzeom i Félixom Guattarijem Michel Foucault uveo je pojam transverzalnosti, kojeg - barem u kontekstu kulturnog polja - valja pojmiti kao ofanzivnog nasljednika pojmu "interdisciplinarnosti". Dok je interdisciplinarnost postala mainstream temom i općim mjestom u svim vidovima suvremene umjetničke i teorijske produkcije, transverzalnost prekoračuje granice umjetničkog, akademskog i političkog polja. Koncept transverzalnosti ne implicira ulančavanje pojedinačnih točaka ili disciplina, već liniju bijega koja stvara nove smjerove s onu stranu postojećih točaka i stalnu promjenu. Pojam transverzalnosti tako je više od deskriptivnog instrumenta iz umjetničkog konteksta, on postaje konceptom za političke borbe.

Prvo, transverzalne borbe su one koje "nisu ograničene na neku određenu zemlju" (Foucault). Prema tome značenje transverzalnosti sastoji se u tome da ona predstavlja radikalno napuštanje nacionalnih diskursa. Naravno da je kulturno polje egzemplarno kada je riječ o razvijanju koncepata i realnosti Evrope - polje koje neprestano napreduje u pogledu proširenja, odnosno šire govoreći multilateralne transnacionalne suradnje. Međutim, takvi oblici multilateralne suradnje su komplicirani, riskantni i shodno skupi. To ih čini bitnom temom kulturne politike, te ih treba dalje razvijati programima koji mogu razbiti bilateralnu logiku koju preferiraju toliki brojni kulturni političar; programima koji ne konsolidiraju već postojeće veze i hijerarhije u kulturnom polju, već pokušavaju ojačati one strukture koje se nalaze "izvan" ili "s onu stranu".

Drugo, transverzalnost kao pojam usmjerena je protiv jednodimenzionalnih, ograničenih i partikularizirajućih koncepata. U kulturnom polju to znači međusektorske aktivnosti i suradnju s različitim poljima kao što su obrazovanje, politika ili znanost. Međutim, to ne znači ponavljanje općih mjesta interdisciplinarnosti kao što je "prelaženje granica između kazališta i likovne umjetnosti", već predlaganje i podupiranje novih oblika kolektivne suradnje između pojedinaca i organizacija iz najrazličitijih polja djelovanja.

Dakako, u kulturnom se polju uvijek iznova stvaraju nove praktike umrežavanja koje se javljaju na stjecištima različitih država i različitih, inače međusobno odijeljenih područja znanja. Međutim, ono što je ovdje predmet diskusije jest trajno poticanje praktika koje koriste te metode ne bi li postigle transverzalizaciju društva. Temelj za tu vrstu transverzalnosti je mnoštvo transverzalnih struktura koje ne predstavljaju partikularne, izolirane (sub-)kulture, već sjeku kroz mnogobrojne različite situacije u jednom *patchworku* manjina. Valja podupirati mnoštvenost oblika kulturnih inicijativa u Evropi kako one ne bi morale popustiti pred pritiskom homogenizacije i partikularizacije. Ova iskustva i prednosti transverzalnih praktika u kultunom polju valja sagledavati kao prototipove jedne buduće republike i stoga širiti kao modele za druga polja.

Iznova formulirati pristup. *Culture commons* namjesto *cultural industries*

U posljednjih 30 godina kulturna politika na mnogim krajevima Evrope prepoznala je važnost toga da se potiču *cultural commons*, kulturna javna dobra, i pokušala je maksimalizirati pristup kulturi i kulturnim institucijama. Ti tokovi, često povezani s napredovanjem socijaldemokracija u Evropi (s konceptima kao što je "kultura za sve" u Njemačkoj), nisu međutim lišeni stanovitih problematičnih aspekata: jeftine ulaznice za kazalište, operu i muzeje ne mogu riješiti sve probleme estetske kvalitete i političke relevantnosti, pa se emancipatorno polazište toga "kultura za sve" često puta izvrgavalo u polazište za proizvodnju državno poticanih spektakla kao dijela populističke politike. U najnegativnijim slučajevima to je vodilo u neopštene uvjete tržišnog natjecanja za nezavisne kulturne inicijative.

Pa ipak, pravo na opći pristup nije samo promjenilo površinu onoga što se opisuje kao "visoka kultura", već je postavilo standarde za novonastajuće sektore. Da bi se istražili i propagirali novi, participatorni oblici državljanstva nužno je ne samo osigurati politike javnog pristupa, već ih ofanzivno proširiti i trajno prilagoditi novim oblicima proizvodnje - primjerice u polju medijske ili digitalne umjetnosti, elektronske ili mrežne kulture.

S druge strane, čini se da temeljeći na konceptu i *hypeu* oko "cultural industries" postoji tendencija većeg koncentriranja na mogućnosti ekonomskog iskorištavanja nego li na kritički, participatorni i politički potencijal kulturnih sadržaja. Kreativne industrije kao postfordističke verzije velikih kulturnih industrija (vidi Horkheimer / Adorno) prije da smanjuju opseg i koncepte onoga što je u opticaju kao "kultura". One oligopoliziraju pristup i stoga stoje u snažnom kontrastu spram shvaćanja kulture kao javnog dobra (*cultural commons*) i spram javnog pristupa, te razvoja i *empowermenta* daljnih i aktivnijih javnosti.

Pluralistički tokovi razvoja, programi poticanja javnog pristupa i modeli opće pristupnosti ponuda u kulturnom polju jedine su mjere za borbu protiv isključivanja od strane kulturnih klastera koji su vođeni poslovnim interesima i optimiranjem vlastitih izvora prihoda. Da bi se nešto moglo suprotstaviti jednostranoj usmjerenosti na ekonomsku argumentaciju (popunjenost publikom, neizravna profitabilnost, evaluacije itd.) nužno je ponovno ojačati aspekte javnog pristupa i participacije na svim političkim razinama.

Transparentnost i participacija zajedno znače kritika

Kada je riječ o problematikama transparentnosti, s jedne strane, i participacije, s druge, eurokrati misle da su one vezane uz probleme Evropske unije s imageom i euroskepticizam njenih građana. Ova logika ničeše bitan aspekt ispreplenotenosti tih dvaju tema. Glavni kriteriji većine prijedloga reforme administracije EU-a, kriteriji participacije i transparentnosti ostaju lišeni značenja ne postave li se u međuodnos. U čemu se sastoji korist od transparentnosti, kada se nitko njome ne služi? I u čemu se sastoji korist od participacije, kada na razini donošenja odluka pravo sudjelovanja imaju samo nacionalni zastupnici?

Mehanizmi koji su nužni da bi se transparentnost učinila efektivnom ne sastoje se u postizanju konsenzusa ili u većini zastupničkih glasova, već u aktiviranju što je moguće većeg broja pojedinaca i segmentarnih javnosti. Ovo je jedina i hitna alternativa diskursima sigurnosti i kontrole koji u upitnom obliku danas bujaju u postmodernim demokracijama. U kontekstu današnjeg društva kontrole protiv klasičnih strahova od aspratktne države (strah od gubitka prava na participaciju i samoorganizaciju, strah od anonimnih birokracija i prerasppodjele resursa) ne smije se boriti monstruoznim kopiranjem političkih mehanizama nacionalne države, koje bi se transformiralo i multipliciralo na supranacionalnoj razini. Naprotiv, mora se proširiti transparentnost uz poticaj na neprestan i konstruktivan kritički moment.

Kritičko sporenje nije samo pokretač demokracije, već i jedina mogućnost da se strategije transparentnosti učini upotrebljivima. Ako se neće razvijati intelektualni, umjetnički, politički diskursi koji kritiziraju ono što se događa u Evropi, neće biti nikakvog interesa i nikakve participacije za evropske teme. Pojedinačni resursi, umjetnici, institucije i inicijative u kulturnom polju moraju se podupirati i mobilizirati za kontinuiranu kritičku refleksiju o općenitijim evropskim temama i za stalno sve obuhvatnije sudjelovanje u diskusijama i kritici struktura i diskursa "oficijalne" Evrope. Kulturno polje priprema tlo za debate, sporove i konflikte, za razliku i raznolikost, za trajno ljudsko postajanje.

7 refleksija uz evropsku kulturnu politiku

1. Evropska kultura ne bi trebala postati stvar još jednog općeevropskog konsenzusa.

Ako je Evropska unije uspjela, tijekom mnogobrojnih pregovora, stvoriti konsenzus u procesima ekonomske integracije i zakonske harmonizacije, ne bismo trebali očekivati da će im se kultura pridružiti i učiniti isto. Prvo, kulturu ne treba mobilizirati u svrhu stvaranja legitimacije za Evropsku uniju u njenom današnjem obliku - kao globalizirajuće ekonomske strukture s jakom proceduralnom integracijom koja ima ogromne nedostatke u demokratskoj supstanci. Drugo, ako se to ipak dogodi, to bi otvorilo prostor kulturalizaciji problematike Evropske unije, iako je to problematika kojoj je potrebna politizacija, odnosno repolitizacija. Pitanje moguće evropske kulturne politike uvijek ujedno treba biti i pitanje kakvu to Evropu želimo i trebamo željeti - mi sadašnji građani i mi potencijalni građani integrirano evropskog političkog prostora.

2. Konstitucionalizacije Evropske unije zahtijeva socijalnu revoluciju.

S ulaskom Evropske unije u situaciju ustavotvorne krize, gdje *Nacrt sporazuma za uspostavljanje ustava za Evropu* ide na ratifikaciju nacionalnim parlamentima ili na nacionalne referendume, sve je jasnije da će socijalni aspekti morati sustići poodmakli procese integracije i revidirati ga iz početka. Mnogo je toga kazano o izostanku supstancijalne, snažne evropske javne sfere. Ukratko, očigledno je da ona nije proizašla iz integrativnog i konstitutivnog procesa kroz koji je Evropska unija dosad prolazila. Stoga bi moglo biti korisno baciti pogled unatrag na procese konstitucionalizacije evropskih nacionalnih država u 18. stoljeću. Konstitucionalne revolucije tog doba nisu samo proizvele demokratske deliberativne procedure, već su bitnije uspjele integrirati ih također socijalno definirajući ih u univerzalističkim okvirima, tako da je tijekom vremena sve više i više društvenih skupina moglo polagati pravo na sudjelovanje i zahtijevati uključivanje. To socijalizirajuće postignuće konstitucionalizacije stvorio je javnu sferu u snažnom smislu - javnu sferu koja je koristila obavezujuću snagu novog ustava da ga transformira i reformira u samozakonodavstvo. Ako Evropska unija ipak ne želi postati superdržavom niti prihvaća da bude tipična popratna pojava regionalnih ekonomskih grupacija u areni ekonomske globalizacije, njena konstitucionalizacija ne bi trebala zazirati od svoje danas prezrene blizankinje - socijalne revolucije. A ono što ona iziskuje to je revolucioniranje postojeće konstelacije oblika socijalizacije, društvenog uključivanja, društvenog djelovanja i društvenog organiziranja, pronalaženjem novih oblika koji će nadilaziti dispozitiv nacionalne države sa specifičnim režimima uključivanja i isključivanja iz njenog suverenog političkog prostora.

3. Kritička kultura za projekt Protuevrope treba podršku.

Ako postoji potreba da se društvenost preosmisli, sagleda izvan okvira i ograničenja nacionalne države i učini uključivom za one koji ne uživaju privilegij da sudjeluju u njenim pravima i slobodama, te bitnije privilegij da sudjeluju u definiranju tih prava i sloboda, pitanje evropske kulture treba iznova razmotriti iz perspektive društvenog djelovanja. I doista, svjedoci smo kako oponirajuća mišljenja koja zahtijevaju da se Evropsku uniju redefinira kako bi mogla odgovoriti na socijalne i političke zahtjeve globalizacije dolaze od što sličnih što različitih, ali društveno-kritički osviještenih kulturnih incijativa iz raznih djelova Evrope. Zahtijevanje prava za obespravljene i isključene, azilante i imigrante, suprotstavljanje povlađivanju korporacijskim interesima pred interesima zajednice, posezanjima kapitala i javna dobra i kontroli nad informacijskim tokovima, podržavanje slobodne suradnje i stvaranje socijalnih foruma - to je protukultura za Protuevropu.

4. Kultura dalje od tradicionalne agende umjetnosti i baštine, jezične i kulturne raznolikosti.

Poimanje kulturne proizvodnje treba učiniti korak dalje od "kulture proizvedene unutar granica nacionalnih država" i "internacionalne kulturne razmjene". Kao što su tokovi ekonomske proizvodnje postali transverzalni, transverzalnima moraju postati i društvena, politička i kulturna proizvodnja žele li ikada nadići heteronomnu poziciju trčanja za globaliziranim kapitalom ne bi li ublažile patologije koje on stvara. Stoga, ako kultura ikada opet treba postati pitanjem društvenog djelovanja i pitanjem za budućnost, ako kultura treba utjecati na socijalnu konstitucionalizaciju Evropske unije, Evropska unija mora napustiti agendu nacionalnih država - umjetnosti i baštine, jezične i kulturne raznolikosti.

5. Kultura dalje od partikularizma projekata prema kulturnim politikama.

Ako u svjetlu zahtjeva za socijalizacijom Evropske unije treba redefinirati poimanje kulture, onda upravo projekti redefiniranja trebaju podršku. Evropska kultura nije samo pitanje kulturne proizvodnje, već primarno pitanje vizija za nove društvene oblike kulturnog djelovanja i vizija kulture kao generatora novih oblika društvenog djelovanja. Stoga novi koncepti i strategije za kulturu trebaju podršku.

6. Kultura dalje od institucionalnih mreža prema samoorganiziranim suradnjama.

Kao što ni Evropsku uniju ne treba svoditi na pomjeranje razmjera organizacijskih oblika nacionalne države na razinu evropskog kontinenta, tako ni koncept kulturnog umrežavanja u evropskim razmjerima ne treba svoditi na pomjeranje razmjera kulturne proizvodnje koja je prethodno nastajala unutar okvira nacionalnih država i nacionalnih kultura i razmjenjivala se preko granica i između kultura. Želi li kulturno umrežavanje odgovoriti na izazov i pridonijeti onim novonastajućim javnim sferama koje presjecaju tradicionalne domene znanja i prakse i koje kritički tematiziraju pitanja postavljena novim transnacionalnim razmjerima društvene integracije, ono mora krenuti u nove oblike intenzivnih, dinamičnih, tematskih i samoorganiziranih mreža koje više ne razmjenju informacije i programe, već proizvode nova znanja i prakse.

7. Samoorganizirana kultura temeljena na javnim dobrima.

Kako nekadašnji univerzalizirajući akter društvene organizacije - država - biva sve partikulariziranija i svedena na ulogu provoditelja i kriznog upravitelja ekonomskih integracijskih procesa, tako se i resursi u javnom vlasništvu sve više transformiraju privatizacijom u hibridne strukture definirane isprepletenim interesima kapitala, društvenih aktera i uprave. No, kako je slobodni pristup socijalnim i kulturnim javnim dobrima - pogotovu informacijama - preduvjet za uspješno samoorganiziranje ljudskih potencijala i društvene proizvodnje, evropska kulturna politika treba jačati javnu domenu pred restriktivnim režimima upravljanja kulturnom i intelektualnom proizvodnjom i pred posezanjima privatnih interesa.

©opyleft **Tomislav Medak**

NOVE SURADNIČKE PRAKSE - OBLIKOVANJE EVROPSKOG KULTURNOG OKVIRA

Predkonferencija za Berlinsku konferenciju za evropsku kulturnu politiku • 15-16. listopada 2004, Zagreb

Od 26-28. studenog 2004. održat će se Berlinska konferencija za evropsku kulturnu politiku. Među presudna pitanja za evropsku kulturnu politiku ubraja se i pitanje kako nas kultura može navesti da revidiramo, repolitiziramo i reapropriiramo ekonomski nošene procese evropske integracije - procese koji su uspjeli stvoriti zajedničko tržište, ali ne i proizvesti zajedničku evropsku javnost i političku kulturu. U tom nastojanju da preosmisli se evropska kulturna agenda iz šire perspektive društvenog djelovanja Felix Meritis Foundation (Amsterdam) i projekt Zagreb - Kulturni kapital Evrope 3000 u ime policy_forum incijative (Zagreb) organiziraju predkonferencijsko događanje u Zagrebu. Prezentacije, sastanci i diskusije koje će se održati 15. i 16. listopada 2004. ponudit će priliku da se promisli kako inovativne prakse i platforme socio-kulturne suradnje i taktičkog umrežavanja u Istočnoj Evropi mogu utjecati na oblikovanje evropske kulturne politike i evropske političke kulture.

Cilјevi:

1. predstaviti program i izazove Berlinske konferencije za evropsku kulturnu politiku lokalnim, regionalnim i istočnoevropskim kulturnim djelatnicima i nositeljima kulturne politike,
2. predstaviti inovativne modele samoorganizirane, intenzivne socio-kulturne suradnje koji se javljaju u Hrvatskoj i Istočnoj Evropi kroz platforme kao što su Zagreb - Kulturni kapital Evrope 3000, Klubtura i Art for Social Change istanknutim lokalnim, regionalnim i internacionalnim nositeljima kulturne politike.
3. raspraviti o postojećem okviru i predložiti nove alate za potporu procesima definiranja evropskih kulturnih politika na Istoku, a ne procesima definiranja evropskih kulturnih politika za Istok.
4. raspraviti o potencijalnim mjerama potpore regionalnoj i istočno-istočnoj suradnji i ponuditi predstavnicima lokalnih, regionalnih i istočnoevropskih kulturnih inicijativa priliku za susret i dogovaranje suradničkih projekata.

Raspored:

• 15. listopada
(klub za net.kulturu [mama], Preradovićeva 18)
jutrarnja sesija:
11:00 pozdravni govor
11:15 Predstavljanje projekta: Zagreb - Kulturni kapital Evrope 3000
11:45 Predstavljanje: Berlinska konferencija za evropsku kulturnu politiku
12:30 Predstavljanje projekta: Klubtura
13:00 Predstavljanje projekta: Art for Social Change
popodnevna sesija:
17:00 - 19:00 Uvodne riječi i diskusija.

• 16. listopada
Radni sastanci: dogovaranje budućih suradnji i kulturnopolitičkih inicijativa
Službeni jezik Predkonferencije je engleski.

MILENA DRAGIĆEVIĆ ŠEŠIĆ

Mreža - metafora ili instrument

"Mreža nije
- **birokratija**
- **hijerarhija**
- **lobi**
- **privatna inicijativa**
- **privremeni projekat**
- **asocijacija, federacija, unija**
- **zatvoreni klub**

Manifest evropskih kulturnih mreža, Brisel, 1997"

Neke reči ulaze u upotrebu sa određenim pojavama, iako im ne prethodi mnogo teorijskog razmišljanja. Ponekad su one istinski adekvatne a ponekad samo prikrivaju odsustvo sadržaja i istinske, nove ideje. Reč *mreža* jedna je od tih reči koje su odskora ušle u modu i koriste se u svim mogućim okolnostima - i onda kada bi bilo preciznije reći udruženje, krug ili čak grupa. Mreža je sve: od finansijskih mreža, preko TV mreža, intelektualnih mreža, ...

Sama činjenica da danas u Evropi ima više od pet stotina mreža samo na području kulture provokativna je po sebi. Da li je to posledica istinske potražnje, potrebe, neophodnosti ili je mreža samo novi gadžet za umetnike, umetničke menadžere i medijske praktičare?

Opredeljujući se da napišem tekst o ovoj temi, trebalo je i da se odlučim za ugao/perspektivu iz koje ću ga napisati. U okviru menadžmenta u kulturi, nauke i struke kojom se bavim, mreža i umrežavanje su poslednjih 10 godina postali gotovo ključni termini koji pokrivaju mnogo toga - od toposociološkog pristupa istraživanju kulture (mreža knjižara, biblioteka…), preko ustanova-mreža (TV mreže), mrežnog planiranja rada pojedine ustanove ili projekta, do oblika/forme funkcionisanja međunarodne kulturne saradnje. U kulturnoj politici pak, mreža gotovo da ima samo jedno značenje - ona je odgovor civilnog sektora na potrebe borbe protiv kontrolisane i hijerarhijski organizovane međunarodne kulturne saradnje koja je prioritet davala nacionalnim ustanovama, a projekte, umetnike, pojedinačne inicijative, ukratko "male forme", gotovo u potpunosti zanemarivala. Treća moguća perspektiva je lična - korisnička. Kao stvaralac nekolicine i član brojnih evropskih mreža kulture, iskustvo mi je pokazalo brojne pozitivne i retke negativne, ali ipak postojeće, efekte evropskog umrežavanja.

Znajući kako malo ljudi iz kulture sa ovih prostora aktivno učestvuje u evropskim mrežama (na razgovoru o Evropskim mrežama kulture održanom u Kulturnom centru Beograda 1996. okupila se tek nekolicina učesnika), opredelila sam se za kombinovani pristup, u kome bi teorijski stav uvek dopunilo i lično iskustvo, svedočenje o doživljenom, poznatom i omogućenom.

Evropske mreže kulture su platforma za informisanje, poslovne dogovore i saradnju, ali i strast i energija, sadašnjost i budućnost istinskog umetničkog stvaralaštva i originalnih oblika produkcije, koji se suprotstavljaju zamkama globalnog tržišta i kulturi shvaćenoj kao stvaranje uniformnih proizvoda namenjenih bezličnom korisniku. Nastale kao odgovor na organsku potrebu umetnika i kulturnih menadžera za saradnjom, mreže su "premrežile" evropski kulturni prostor gotovo u potpunosti. Samo se još neke retke regije (Kalinjingrad, delovi Moldavije i Albanije) još uvek nalaze izvan te mape. No, mnogi gradovi s druge strane Urala, sa Kavkaza i iz Centralne Azije, našli su načina i interesa da se u ove mreže uključe, pa i afrička obala Mediterana kao i Kvebek.

Obično postoji nekoliko konkretnih ciljeva kada se kreira mreža: ona je najčešće odgovor na neophodnost uzajamne pomoći, potrebu razbijanja izolacije, uspostavljanja kontakta i formulisanja zajedničke akcije. Ona je često stvorena iz osećanja prikraćenosti umetnika i menadžera u lokalnoj sredini, iz uverenja da se slični umetnički temperamenti i inicijative mogu naći lakše izvan granica uskog nacionalnog ili lokalnog okvira. Ipak, u početku to je samo krug kolega, pojedinaca koji su motivisani da deluju zajedno.

Međutim, ubrzo potom, kada se mreža legitimizuje, svi oni od nje očekuju da postane:
- Sistem-platforma za razmenu i sticanje stavova, mišljenja i ideja;
- Informacioni centar;
- Sektorsko udruženje koje omogućuje kooperaciju sa drugim sličnim formama bilo da su u pitanju mreže ili udruženja;
- Sistem koji štiti ili promoviše zajedničke interese članova (lobi prema političkoj sferi, javnoj sferi, profesionalnim i obrazovnim institucijama....);
- Kišobran organizacija koja pokriva različite institucije koje dele isti ili slični cilj;
- Platforma za zajedničku produkciju i razvoj.

Iako ustanove u mreži imaju zajedničke ciljeve i interese one vrlo često ne dele senzibilitet, stil, pa ni viziju i posvećenost zadacima. Minimum preduslova za funkcionisanje mreže predstavlja uspostavljanje klime saradnje, otvorenosti koja proizlazi iz sličnosti stavova u odnosu na suštinska pitanja, a brojnost članova i mogućnost subumrežavanja po slobodnom izboru, ostavlja mogućnost prepoznavanja saradnika po senzibilitetu i vokaciji.

Mreža, ipak, nije koalicija institucija sa različitim osnovnim ciljem koje se udružuju dok ne ostvare neki zajednički, najčešće sporedni, cilj. Ako se stvara iz tog razloga, njena budućnost se završava ostvarenjem tog cilja i mreža se raspada. (Ne mali broj mreža prestao je da faktički postoji upravo iz tog razloga).

Smatra se da mreže moraju delovati izvan polja međudržavnog dogovaranja i saradnje, jer su one emanacija duha civilnog društva i podstrek njegovom razvoju.

Najveći broj mreža u oblasti kulture u Evropi iskazuje kao osnovne vrednosti - humanizam, interkulturalizam (interkulturalni senzibilitet), ljudska prava, a posebno prava na kulturu, etiku kulturnih radnika (umetnika, administratora i menadžera), profesionalizam, s posebnim akcentom na permanentno stručno usavršavanje. Spremnost na prihvatanje razlika i tolerantnost su nužne komponente ustrojstva mreže.

Smatra se da mreže moraju delovati izvan polja međudržavnog dogovaranja i saradnje, jer su one emanacija duha civilnog društva i podstrek njegovom razvoju. Ipak, i Savet Evrope i Evropska unija, prepoznali su u mrežama ogroman potencijal za razvoj evropskog kulturnog prostora, pa i evropskog identiteta. Stoga je Evropska unija kroz brojne svoje programe podrške stvaralaštvu implicitno ugradila i podršku mrežama u kulturi, a Evropski savet eksplicitno, stvarajući Forum evropskih kulturnih mreža Forum Evropskih kulturnih mreža (Forum of European Cultural Networks) nastao je kao odgovor na potrebu teorijskog promišljanja smisla i funkcije mreža, ali i zajedničkog delovanja. Ciljevi Evropskog foruma su da dozvoli međusobno upoznavanje i saradnju evropskih mreža i da utiče na definisanje novih strategija kulturnih politika (nacionalnih i evropskih) u kojima će mreža biti shvaćena kao jedan od ključnih instrumenata, podržava njihovo širenje i programe. Takođe, već jedan broj nacionalnih kulturnih politika ugrađuje u svoje instrumente i podršku participaciji umetnika i menadžera u kulturi učešću u evropskim mrežama kulture (biti član je relativno jednostavno, no biti aktivan učesnik je za male organizacije i pojedince finansijski gotovo nemoguće bez dodatnog fundraising-a). Uviđajući značaj uključivanja umetnika i organizacija iz istočne Evrope u ove mreže, i Soros fond je u strateške prioritetne ciljeve regionalnog programa za umetnost i kulturu stavio i podršku networking-u.

Najpoznatije mreže u oblasti kulture u Evropi su: IETM (Neformalni evropski pozorišni susret), TUE (Pozorišta Evropske unije), MAGDALENA (ženske pozorišne trupe), EFAH (Evropski forum za umetnost i kulturnu baštinu), ENCATC (Evropska mreža fakulteta i centara za obrazovanje menadžera u kulturi) Čini mi se da je izuzetno važno reći da je Fakultet dramskih umetnosti učestvovao u koncipiranju mreže u Barceloni 1990, te na osnivačkoj skupštini mreže u Varšavi 1992. Fakultet je i član drugih mreža: CONCEPTS (mreža pozorišnih visokih škola), Mreže balkanskih pozorišnih škola, SILECT-a (mreže filmskih škola), itd. U svima njima deluje izuzetno aktivno, ne samo učestvujući u programima, već vrlo često je i sam domaćin (workshop: Teaching Shakespeare in Drama Schools, u okviru CONCEPTS-a, Evropska škola filmse režije u okviru SILECT-a, nažalost prekinuta zbog embarga, itd.), CIRCLE (Evropska mreža naučno-istraživačkih centara u kulturi) Upravo je u okviru ove mreže sagledano koliko centara za školavanje menadžera u kulturi postoji u Evropi i da ih je neophodno povezati. Tako je istraživanje o oblicima školovanja, produkovalo novu evropsku mrežu., ELIA (Evropska liga instituta za umetnost), AMARC (Asocijacija slobodnih radio stanica) kao i FERL (Federacija evropskih slobodnih radio stanica), TransEvropa Hale (mreža alternativnih kulturnih centara u bivšim industrijskim zgradama), Evropska mreža kulturnih centara (prestižni kulturni centri) itd.

Mrežno organizovanje podrazumeva permanentan proces uspostavljanja horizontalne, mobilne, decentralizovane strukture. Ništa nije jednom zauvek dato! Upravo u tome leži osnovna razlika između udruženja i mreže. Ukoliko bi se iste članice organizovale u formi udruženja opredelile bi se za vertikalnu strukturu u kojoj bi izabrano predsedništvo imalo niz ovlašćenja i usmeravalo rad udruženja u celini, kontrolišući periferne delove i projekte koji se u njima odvijaju. S druge strane, mreža ima fleksibilnu strukturu i ne postoji mehanizam kontrole projekata koji zajednički realizuju pojedine članice mreže. Ta sloboda je ogroman kvalitet koji dozvoljava eksperiment, rizik, inovaciju - a to jednom rečju znači razvoj.

Mreža najčešće predstavlja i polaznu osnovu za identifikaciju najpogodnijeg budućeg partnera za realizaciju većih i složenijih međunarodnih projekata, a s druge strane, onemogućuje kontrolu od strane vlada i ministarstava u oblasti međunarodne kulturne saradnje, a upravo je to bio slučaj u prethodnom sistemu čiju su osnovu predstavljala staleška udruženja. (Ne treba zaboraviti da su i UNESKO i Savet Evrope međunarodne vladine organizacije, te da su brojna udruženja i programi koji se realizuju u njihovim okvirima podložni kontroli svake pojedine države članice.) Stoga je očita razlika između broja gostovanja i projekata naših trupa, pa i pozorišta uključenih u međunarodne mreže, i onih koji to nisu. Jer, mreža je stimulans i fundraising-u, te ne samo što nam daje informacije kome da se obratimo, već povećava i naš kredibilitet. Onog trenutka kad smo deo mreže, i na nas se prenosi deo njenog image-a.

Razvojne strategije mreža podrazumevaju nekoliko faza:

1. Faza učvršćivanja poverenja
2. Širenje broja članova (prioritet broju ili kvalifikovanosti članica)
3. Osmišljavanje formalnih i neformalnih unutrašnjih struktura
4. Stimulisanje razvoja institucija u regionima i zemljama u kojima mreža nema adekvatne potencijalne članice.

U dosadašnjem radu, mreže su doprinele identifikaciji brojnih problema u kulturnom životu Evrope, nedostataka u domenu kulturne politike, profesionalnog rada u kulturi, posebno u domenu međunarodne saradnje. Sa stanovišta kulturnog menadžmenta, može se reći da su mreže doprinele priznavanju zanimanja menadžera kako na nacionalnom, tako i na internacionalnom planu, posebno istaknuvši značaj permanetnog usavršavanja menadžera u različitim zanimanjima u kojima se ova profesija može pojaviti (menadžer mreže, medijator, agent za sponzorstvo itd.).

Ipak, za pojedinačnu instituciju, nevladinu organizaciju ili pojedinca uključenog u neku evropsku mrežu, najbitnija je činjenica da je mreža u stvari "žarište kreativnosti" - ona je podsticaj preduzetničkom duhu, duhu rizika i inovacije. Naravno, mreža jeste i moda, ali moda koju treba umeti iskoristiti!

DIZAJN: **Ruta**

Temat "Kulturne mreže i politička participacija"
ispred inicijative za razvoj nezavisne kulture]POLICY_FORUM[
uređuje *Zagreb - Kulturni kapital Evrope 3000*.

Zagreb - Kulturni kapital Evrope 3000 odvija se u okviru projekta relations
projekt relations inicirao je **kulturstiftung des bundes**
(njemačka Savezna zaklada za kulturu)
www.projekt-relations.de

re ✳ tions
la

PODRŽAVA: **Kontakt.** The Arts and Civil Society Program of Erste Bank Group in Central Europe.

ERSTE BANK

Kina je nemarno posadila milijun genetski modificiranih stabala

Kinesko genetski modificirano drveće izgubljeno u birokraciji
Fred Pearce
New Scientist, 15. rujna 2004.
www.newscientist.com/news

Ekskluzivno iz tiskanog izdanja New Scientista

Kina je posadila više od milijun genetski modificiranih stabala, namjeravajući zaustaviti širenje pustinja i spriječiti iznenadne poplave. No, zbog beskonačne birokratske petlje, nitko ne zna sigurno gdje su sva stabla posađena, niti kakav će učinak imati na prirodne šume.

Tijekom posljednjih pet godina, osam tisuća četvornih kilometara obradivih površina u Kini pretvoreno je u plantaže. Državni šumari usredotočili su se na gornje tokove Žute rijeke i Yangtzea, te pokrajinu Xinjiang na sušnom sjeverozapadu, gdje su prva terenska testiranja genetski modificiranog drveća provedena kasnih devedesetih godina prošlopg stoljeća.

Te su plantaže poharali insekti, pa su kineski istraživači eksperimentirali sa sađenjem lokalne topole koja je genetski modificirana kako bi bila otporna na insekte. No, na sastanku o sigurnosti genetski modificiranih organizama, održanom u srpnju u Pekingu, brojni su se znanstvenici požalili na izostanak primjerenog nadzora genetski modificiranog drveća unutar Kine.

Xue Dayuan iz nanđinškog Instituta za znanost o okolišu kaže da Ured za sigurnost genetski modificiranih organizama kineskog Ministarstva poljoprivrede nema nadzora nad genetski modificiranim stablima, jer ona nisu klasificirana kao poljoprivredne kulture. No, Državni ured za šumarstvo, koji nadgleda plantaže stabala, nema sustav licenciranja kao što je onaj kojeg vodi Ministarstvo.

"Hitno je potrebno ostvariti suradnju između ta dva tijela", rekao je Xue online časopisu *China Daily*. Ako ni zbog čeg drugog, onda zato što su pokusi u Xinjiangu pokazali da su se geni iz genetski modificiranih topola počeli pojavljivati i u prirodnim vrstama koje rastu u blizini.

Drugi je kritičar Wang Huoran, koji zastupa kinesku Akademiju zanosti u UN-ovoj Organizaciji za hranu i poljoprivredu (FAO). U studenom 2003. na FAO-vom je okruglom stolu izjavio da su genetski modificirane topole "toliko rasprostranjene u sjevernoj Kini da nije moguće spriječiti širenje peluda i sjemenki".

Nepostojanje sustava licenciranja, zajedno s čestim promjenama varijanti među uzgajalištima, stvorilo je situaciju u kojoj je "vrlo teško ustanoviti" gdje su posađena genetski modificirana stabla.

Wang nije odgovorio na zamolbu New Scientista za daljnim komentarom. No, Dietrich Ewald iz Instituta za šumarsku genetiku i šumarstvo u njemačkom Waldsieversdorfu kaže da će informacije o kineskim terenskim pokusima s genetski modificiranim stablima uskoro biti objavljene u međunarodnim časopisima.

Promicatelj biotehnologije Thomas Hoban mijenja mišljenje o genetski modificiranim organizmima

Profesior sociologije i antopologije na Državnom sveučilištu Sjeverne Caroline Thomas Hoban sebe opisuje kao osobu koju je u jednom trenutku "obuzeo" entuzijazam za biotehnologiju kao logičan korak naprijed u dugom nizu tehnoloških inovacija u poljoprivredi.

Sada se zbog toga osjeća pomalo nelagodno.

"Tehnologija postaje sve složenija. Biljke mijenjamo na način koji će utjecati na ljudsku prehranu. Prve su sorte bile stvorene kako bi poljoprivrednicima uštedile novac i vrijeme. Ti novi proizvodi će imati izravan utjecaj na ljude. Potrebna nam je stroža regulativa, i to ne samo zbog pojave proizvoda koji su stvoreni kako bi bili aktivni u ljudskom tijelu."

Hoban je najviše zabrinut zbog činjenice da je sadašnja Busheva administracija u Sjedinjenim Državama izmijenila stroge regulatorne programe. Uprava za hranu i lijekove (FDA) ignorirala je preporuku iz 1999. kojom se zahtijevalo od biotehnološke industrije da jednostavno obavijesti FDA prije puštanja na tržište novog proizvoda, ostavljajući to obavještavanje dobrovoljnim.

Ovog je ljeta Hoban upozorio Savjetodavni odbor za biotehnologiju i poljoprivredu 21. stoljeća Ministarstva poljoprivrede SAD-a da bi genetski modificirane biljke i transgenetske životinje mogle navesti potrošače da se usprotive svoj prehrambenoj biotehnologiji, s obzirom na to da sve više i više potrošača vjeruje da se o potencijalnim rizicima ne raspravlja otvoreno.

"Kako tehnologija prestaje biti uglavnom jednostavna, s dodavanjem jednog jedinoga gena u biljku, te se, u osnovi, po volji preoblikuju čitave biljke, moramo biti otvoreniji prema javnosti. Što više budemo koristili tehnologiju i što ona bude postajala složenijom, pojavljivate će se i veći rizici."

Hobanova veza s poljoprivredom počela je kroz dječju igru na susjedovoj farmi kod Chicaga. Godine 1970. upisao je studije ekologije na Sveučilištu Colorado, ali se toliko zabavljao hipijevskim načinom života da je zamoljen napustiti studij.

Četiri godine kasnije, Hoban se uozbiljio, upisao se na Sveučilište Illinoisa i diplomirao biologiju 1978. Godine 1986. doktorirao je ruralnu sociologiju na Državnom sveučilištu Iowe. Ubrzo je preuzeo sadašnji položaj na Državnom sveučilištu Sjeverne Caroline, proučavajući kao ljudi reagiraju na promjene i nove tehnologije.

Petnaest je godina Hoban osluškivao bilo javnog prihvaćanja biotehnologije. Godine 1989. proveo je istraživanje za Biotehnološki centar Sjeverne Caroline da bi ustanovio kako javnost gleda na biotehnologiju. Ubrzo nakon toga, diljem je zemlje počeo zagovarati aktivno prihvaćanje blagodati poljoprivredne biotehnologije. "Bio sam prilično uzbuđen zbog potencijala".

Kada su Europljani počeli glasno negodovati protiv te tehnologije, Hoban ih je isprva ismijavao. "Mislio sam da su Europljani glupi i da nisu razumjeli blagodati koje se pružaju našim poljoprivrednicima."

Prije četiri godine, Hobanovi su se stavovi počeli mijenjati nakon što je kritički promotrio rezutate nekoliko istraživanja koja je proveo. Premda ih je većina pokazivala da su potrošači pozitivno gledali na poljoprivrednu biotehnologiju, Hoban vjeruje da istraživanja nisu ispričala čitavu priču.

"Stalno smo nalazili da 65 do 70 posto Amerikanaca pozitivno odgovara na pitanja o tome vjeruju li u blagodati poljoprivredne biotehnologije. Većina ih je smatrala da je to dobra ideja. Ali, osvrnemo li se unatrag, odgovarali su na temelju niske osviještenosti i znanja. Tražili smo od ljudi da spekuliraju o nečemu o čemu, zapravo ništa nisu znali."

Počeo se više usredotočavati na poveću "manjinu" koja je izražavala protivljenje poljoprivrednoj biotehnologiji. "Istraživanja mogu pokazati da dvije trećine ljudi podržava biotehnologiju. To također znači da joj se četvrtina protivi i da deset posto nema nikakvo mišljenje. U ovoj zemlji, barem se 25 posto ljudi uvijek protivilo. Taj je broj porastao posljednjih godina."

Hoban vjeruje da tu manjinu treba uzeti ozbiljnije, s obzirom na to da ima tendenciju bili educiranija o tom pitanju i politički aktivnija.

Hoban je zabrinut oko toga koliko malo ljudi znaju o toj tehnologiji. "Istraživanja još pokazuju da velika većina američkih potrošača ne razumije da su već jeli genetski modificiranu hranu. Kad to otkriju, požale što im nitko nije rekao da znanstvenici mijenjaju njihovu hranu."

U određenoj mjeri, Hoban vjeruje da su agronomi koji aktivno podupiru tu tehnologiju pogriješili isključujući javnost na način da "znanstvenik najbolje zna".

"Ipak, kad su potrošači nervozni, i prehrambena je industrija nerzovna. Poljoprivrednici još nisu shvatili da su se pravila promijenila. Ne odlučuju više oni, nego Walmart."

Hoban vjeruje da bi kontaminacija križanjem genetski modificiranih organizama stvorenih za potrebe farmaceutske industrije s konvencionalnim prehrambenim kulturama moglo biti kobno za povjerenje potrošača u tržište hrane.

"Najbitnije je da su proizvođači hrane shvatili da prehrambene kulture ne smiju biti korištene u proizvodnji lijekova. Vjerojatno nitko neće htjeti tako nešto u hrani. Nijedna tvrtka ne želi da je se prepoznaje kao onu koja je stavila plastiku ili cjepivo za svinje u vaše *corn flakes*."

Hoban smatra da bi Uprava za hranu i lijekove i Ministarstvo poljoprivrede Sjedinjenih Država trebali više informirati ljude i zahtijevati od tvrtki da deklariraju ako njihovi proizvodi sadrže genetski modificirane organizme. "Praksa dobrovoljnog predtržišnog obavještavanja i tvarne ekvivalencije koju provodi FDA više ne vrijedi. Vrijeme je da Sjedinjene Države nauče nešto o regulativi od Europske unije."

Monsantovo genetski modificirano pivo slabo prolazi u Europi

Matt Moore, Associated Press
7. kolovoza 2004.

Kopenhagen, Danska – Kako su je diljem kontinenta prezreli prehrambeno izbirljivi Europljani, biotehnološka industrija je u potrazi za preobraćenicima posegnugla za krajnjim načinom probijanja leda: genetski modificiranim pivom.

Konzorcij najvećih svjetskih biotehnoloških tvrtki predvođen Monsantom pomogao je u financiranju švedskog lagera koji se proizvodi od uobičajenog hmelja i ječma – uz malo genetski modificiranog kukuruza.

Pivar Kenth Persson nada se zaradi od zloglasnosti koju stvara njegovo biotehnološko pivo, dok se biotehnološke tvrtke nadaju da će postupno pridobiti potrošače dok europski regulatori polako budu ponovo otvarali vrata tog kontinenta genetski izmijenjenoj hrani.

No, to su velika očekivanja.

Niz strahova za zdravlje vezanih uz hranu, od kravljeg ludila do otrovane peradi, proteklih je godina kod niza Europljana ulio strah i od takozvane genetski modificirane hrane.

Europljani inzistiraju da takva hrana bude jasno označena, za razliku od američkih potrošača, koje, čini se, ne brine toliko sadrži li njihova hrana genetski modificiranu soju i kukuruz, te kao takva nije niti označena.

Uistinu, većina od 457 milijuna stanovnika Europske unije odlučna je da njihova hrana bude slobodna od bilo kakvih modifikacija – genetskih ili drugih.

I to bi moglo objasniti zašto Kenthovo pivo baš i nije hit u pivnicama.

Taj pivar ne želi reći koliko je boca prodao otkad je pivo pušteno u prodaju ove godine u Danskoj i Švedskoj. No, kaže da je četiri tisuće boca na putu prema dućanima i pubovima u Njemačkoj, a pregovara i s trgovcima u Velikoj Britaniji.

Premda istraživanja genetski modificirane hrane još nisu otkrila nikakve scenarije iz noćnih mora o šteti za život i zdravlje, Nicholas Fjord iz švedskog Malmöa nije posve uvjeren u njihovu ispravnost.

Usprkos uvjeravanjima da su genetski modificirani proizvodi sigurni, Fjord se uvijek iznova prisjeća rođaka čija je majka šezdesetih godina prošlog stoljeća uzimala Thalidomide jer su je uvjeravali da je sigurna.

"Toliko sigurna da on danas nema ramenih i lakatnih zglobova i, premda živi dobrim životom, hendikepiran je od rođenja", kaže Fjord. Svjestan je da je riječ o ekstremnoj bojazni, no nitko se u Europi ne doima dovoljno hrabrim.

Istraživanje koje je ove godine proveo finski Nacionalni centar za istraživanje potrošača pokazalo je da je od svih stvari koje zabrinjavaju Fince glede hrane genetski modificirana hrana na vrhu ljestvice. Oko šezdeset posto stanovništva izrazilo je "izrazitu zabrinutost", kako je pokazalo to istraživanje.

U travnju je Europska unija ukinula šestogodišnji moratorij na novu biotehnološku hranu, ali tek donekle. Prethodnog mjeseca odobrila je prodaju modificirane sorte kukuruza, koji se uglavnom uzgaja u Sjedinjenim Državama. No, svaka hrana koja bude sadržavala taj kukuruz morat će biti označena kao genetski modificirana.

Američki farmeri tvrde da je takvo označavanje *de facto* zabrana, a Busheva administracija tvrdi da će nastaviti svoje zagovaranje biotehnološke industrije u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji.

I tu nastupa Kenth.

Pivo je napravljeno jer je Monsanto smatrao da debata o biotehnologiji "nikad nije izašla iz uskog kruga znanstvenika, političara i nevladinih organizacija", kaže Mattias Zetterstrand, glasnogovornik Monsanta u Stockholmu. "Želimo pridonijeti toj situaciji unošenjem nečeg konkretnijeg u tu apstraktnu raspravu."

Kukuruz u Kenthovu pivu odobren je za upotrebu 1998., prije početka europskog moratorija, i uzgaja se u Njemačkoj. U taj je kukuruz ubačen bakterijski gen kako bi se stvorila otpornost na nametnike, bez potrebe za insekticidima.

Zetterstrand nije htio reći koliko je biotehnološki konzorcij uložio u ovaj projekt, ali kaže da tvrtke nisu kupile udio u švedskoj pivovari i neće sudjelovati u diobi dobiti od prodaje piva. Druge tvrtke uključene u projekt su Bayer CropScience, DuPont, Plant Science Sweden, Savloef Weibull i Syngenta.

Pivar Persson kaže da mu je jasno kako prodaja genetski modificiranog pića u Europskoj uniji može biti riskantan posao – pogotovo kad deklaracija jasno navodi genetski modificirane sastojke.

Kada je pušteno u promet, aktivisti Greenpeacea proganjali su kamione s Kenthovim pivom u Švedskoj i Danskoj, obeshrabrujući trgovce i ugostitelje da ga kupuju. Greenpeace nastavlja pritisak i na velike trgovačke lance.

Dan Belusa, glasnogovornik Greenpeacea, kaže da su prosvjedi potakli ICA-u, najveći švedski lanac trgovina hranom, da ukloni Kent sa svojih polica.

"U osnovi, u Europi se ne prodaje genetski modificirana hrana, jer potrošači i trgovci njima svjesno kažu 'ne'", rekao je Belusa.

Pivar i Monsanto kažu da napori Greenpeacea nisu poremetili njihove planove.

Kenth se sada prodaje preko švedskog državnog monopola za alkohol, Systembolageta, u južnoj Švedskoj i nije bilo prosvjeda. No, njegova je dostupnost ograničena.

Nedavno je na jednom roštilju u Inagarõu, gradiću udaljenom pola sata vožnje od Stockholma, na ogled ponuđeno Kenthovo pivo. Natočeno je u čaše i podijeljeno. Svi su se složili da je dobrog okusa, kao i bilo koje drugo pivo. Nije ih odbila etiketa, na kojoj je jasno naznačeno da pivo ima genetski modificirane sastoje.

"Za mene je to bilo kušanje kao i svako drugo", rekla je medijska savjetnica Debi Vaught-Thelin. "Ako je pivo napravljeno od genetski modificiranih sastojaka i ima mi dobar okus, da, rado ću ga piti."

S engleskoga preveo Trpimir Matasović

Robert Franciszty

Izvedba aktivizma radikalnog animalizma

Snježana Klopotan

Razgovor s Robertom Francisztyjem u povodu njegova performansa *GMO – Hrana za gladne i siromašne 2*, što će biti izveden na Festivalu prvih

Prošle godine na Međunarodni dan borbe protiv McDonald'sa 16. listopada, zajedno s aktivistom Lukom Omanom, sadašnjim predsjednikom udruge Prijatelji životinja, donio sam ispred Mcdonald'sa u zagrebačkoj Jurišićevoj ulici na pladnju oguljenu i odrubljenu teleću glavu uz punu potporu Prijatelja životinja

Kada si se počeo baviti animalističkim temama i koliko je tvoja umjetnost aktivistička?

– U počecima moji isključivo ulični nastupi obrađivali su političke, socijalne teme. Tada, početkom devedesetih, vodio sam grupu Ljubičasti Deltoid kao svojevrsni gerilski, ulični teatar. U to vrijeme sveopće balkanske ratne gluposti od policije je bilo teško dobiti dozvole za javne ulične nastupe, posebice s političkim konotacijama. Primjerice, 1991. dobili smo dozvolu za izvođenje antiratnoga mimohoda *Iskupljenje* na temelju potvrde policijske stanice u kojoj smo proglašeni vjernicima s područja grada Zagreba. Animalizam u mojemu životu prisutan je od 1986., kada prestajem koristiti meso u prehrani što se može ironično povezati s avangardnim i neoavangardnim konceptom Život kao Umjetnost. Godine 1998. performansom *Hijeroanarhija tijela* – u kojemu sam kolažirao, primjerice, na jednom TV ekranu patnje životinja, a na drugom izjave predsjednika Mesića o ondašnjim hrvatskim strategijama konclogora o kojima i danas desna hrvatska politička moć na vlasti izbjegava (fali što izbjegava – govoriti???), prikriva istinu – napuštam zainteresiranost samo za ljudsku patnju i ulazim u promišljanje globalne patnje neljudskih životinja, duboko vjerujući da u trenutku kada ćemo, doista, poštovati *druga* živa bića, otvorit će se mogućnost za poštovanjem i *drugih* ljudskih bića. Od tada propitujem u svojim radovima radikalni animalizam, zaštitu prirode, urbanu i dubinsku ekologiju, ekofeminizam, ekoanarhizam.

Estetika u okviru etike

Kako se estetika tvojih radova podudara s etikom aktivizma udruge Prijatelji životinja, čiji si aktivni član?

– Moj susret s udrugom Prijatelji životinja kreće od samih njezinih početaka. Prije toga na ovim prostorima bilo je doista teško doći do informacija o, nažalost, brojnim oblicima zlostavljanja životinja, s obzirom na to da slične aktivističke udruge na ovim prostorima nije bilo. Mnogi vjeruju kako estetika i etika ne mogu pronaći susretište, ali osobno se pozivam na Wittgensteinovu misao o tome da su etika i estetika jedno.

U sklopu Zagreb Film Festivala koji će se odvijati između 12. i 16. listopada s temom Genetski modificirani organizmi i biotehnologija nastupit ćeš na Festivalu prvih performansom* GMO – Hrana za gladne i siromašne 2. *Po čemu se drugi dio tog performansa razlikuje od prvog i što si njima želio reći?

– Performans *GMO – Hrana za gladne i siromašne 1* izveo sam 2002. u Zagrebu na inicijativi *Drugačiji svijet je moguć*, gdje je globalni pokret za društvenu pravdu i solidarnost pokušao skrenuti pozornost, među ostalim, i na to da su Zemlja, voda, šume, hrana i poljoprivredne kulture zajednička dobra čovječanstva. Ljudi imaju pravo na sigurnu i trajnu hranu bez genetski modificiranih organizama, ili kao što sada *oni gore* nastoje ucijepiti sintagmu – genetski "preinačeni" organizmi s obzirom na to da zvuči zaista "hrvatskije". Kako MMF izvozi genetski modificiranu hranu u siromašne zemlje, udarao sam glavom, čelom o knjigu s imenom te institucije apsolutne moći. Performans *GMO – Hrana za gladne i siromašne 2* trebao bih izvesti na Zagreb Film Festivalu – Festival prvih gdje ću naglasak postaviti na transgene životinje, pri čemu sam svjestan da se mnogi protive, primjerice, transgenom mesu ne zbog dobrobiti životinja nego zbog vlastite dobrobiti, te da ljudi, naravno, izbjegavaju konzumirati meso koje u sebi sadrži kancerogene gene, (pa su??) znanstvenici su taj gen sasvim logično preimenovali u gen rasta.

Transgenska umjetnost

U svijetu je prisutna tzv. transgenska umjetnost, novi oblik umjetnosti zasnovan na korištenju genetskog inženjeringa za prijenos prirodnih ili umjetnih gena na organizam kako bi se stvorila jedinstvena živa bića. Gdje je granica manipulacije životinjama u umjetnosti?

– Čini mi se da granica još dugo neće biti iscrtana. Ne prihvaćam takvu vrstu umjetnosti u kojima se eksperimentira sa živim bićima. Za vlastiti rad volim reći da je biofilijska umjetnost koja poštuje sve oblike života, a svakom umjetniku poput Eduarda Kaca želio bih poručiti da ako nešto takvo provodi na kuniću, neka svakako pokuša *to* isto učiniti i s dragim osobama. Naime, u tekstu kojim opravdava razloge za stvaranje vlastite transgene himere, "transgenoga umjetničkoga djela" *GFP Bunny Alba – ženka*, *albino kunić* koji/a isijava svjetlozeleno kada se osvjetljuje plavim svjetlom – Kac upućuje na indijanska vjerovanja prema kojima albino životinje posjeduju spiritualno značenje.

Upotreba životinja u umjetnosti izaziva nelagodu i vjerojatno kada bi bilo dopušteno, Kac bi možda bio spreman stvoriti i fluorescentnog albino čovjeka. S druge strane, pomalo paradoksalno, podržavam njegovu umjetnost, jer takva vrsta radova razotkriva i upozorava koliku moć čovjek posjeduje nad životinjama.

Odrubljenom telećom glavom protiv McDonald'sa

Značajan broj umjetnika u svojim performansima i instalacijama žrtvuje životinje. Koji je tvoj stav o tome i možemo li uopće govoriti o etici umjetnosti?

– Istina je da mnogi umjetnici koriste prethodno ubijene životinje. Primjerice, podsjećam na Hermanna Nitscha na čije akcije dolaze prosvjedovati brojne animalističke udruge, ali isto tako prošle godine na Međunarodni dan borbe protiv McDonald'sa 16. listopada, zajedno s aktivistom Lukom Omanom, sadašnjim predsjednikom udruge Prijatelji životinja, donio sam ispred Mcdonald'sa u zagrebačkoj Jurišićevoj ulici na pladnju oguljenu i odrubljenu teleću glavu uz punu potporu Prijatelja životinja. Bili smo apsolutno svjesni da ćemo iznošenjem odrubljene glave nevinoga teleta djelovati na savjest nekih sugrađana. Istina, navedeno se dogodilo tek u vrlo malom broju, i zbog navedenih ljudi akciju smatramo uspješnom. Nažalost, životinjska glava korištena je da se šokira javnost kako bi se prenijela poruka da se iza celofanski upakiranoga mesa nalaze konclogori smrti, svakodnevna ubojstva, klanja, životinjske patnje za koju je odgovaran svatko od nas. I sâm koristim mrtve životinje u svojim radovima i uvijek naglašavam da su kupljene prethodno već mrtve. U okviru ovoga pitanja želio bih citirati Richarda Flanagana: *Zavaravao sam se nadom da bi ta smrt koju namećem svim ribama što ih slikam mogla za njih biti trenutak korjenitog oslobođenja, nešto čemu bi se mogle radovati kao što sam se ja sada radovao vješalima kao blaženom oslobođenju.*

Ove godine nastupio si performansom* Laj/KA/O Lika: nebo-zemlja *u Glasgowu na New Territories: an international festival of live arts i na 10. međunarodnom kazališnom festivalu (10. PUF) u Puli performansom* Protiv korekcije kože i krzna 2 *koji razmatra okrutnost nad životinjama uzgojenima na farmama i lovno istrjebljenje većine krznaša u prirodi. Kako si došao do ideje za taj performans i kakve su reakcije publike?

– Naslov performansa *Laj/KA/O Lika: nebo-zemlja* zamišljam kao dvostruku igru riječi – "Lajka kao Lika" i "Laj kao Lika". Prvo čitanje postavlja u paralelizam Lajkinu nebesku žrtvu i podzemnu bezimenu žrtvu psa koji je bačen s cijelim okotom u jednu od kraških jama kod Janje Gore u Lici, a koji nakon spašavanja, što ga je organizirala udruga Prijatelji životinja, dobiva ime Lika. Drugo iščitavanje naslova posvećeno je tragičnoj sudbini navedene podzemne žrtve koja je u kraškoj jami provela godinu dana. Simboličko ukidanje nepotrebne životinjske žrtve označava posljednja scena performansa kada sahranjujem bundu i postavljam nadgrobnu ploču s ispisanim tekstom *Bezimenim žrtvama krznene industrije.* Primjerice, u prvoj slici performansa koristio sam ulomke PETA-inih filmova *Lab Break – In Compilation* i *Classroom Cut-Ups*.

Performans *Protiv korekcije kože i krzna 2* razmatra okrutnost nad životinjama uzgojenima u kavezima na farmama i lovno istrebljenje većine krznaša u prirodi kao najokrutnije primjere nemoralnog odnosa čovjeka prema životinjama. Prethodni performans (*Protiv korekcije kože i krzna 1*) izveden je u suradnji s udrugom Prijatelji životinja u sklopu kampanje protiv proizvodnje krzna u Hrvatskoj. Što se tiče reakcije publike na pulski nastup, citirao bih Bojana Munjina iz njegova prikaza 10. PUF-a (jedan od srpanjskih brojeva *Ferala*): *Performans* Protiv korekcije kože i krzna 2 *spaljivanjem životinjskih koža na glavnom pulskom trgu, uz zabezeknute majke s malom djecom, želio je poručiti da će nas tih 130 činčila za proizvodnju krznenog kaputa jednog dana koštati kao svetog Petra kajgana.*

Klaonice kao vizije najdubljeg pakla

Što planiraš dalje? Možemo li očekivati nastavke spomenutih radova ili te intrigira neki drugi aspekt animalističkoga koji bi želio tematizirati?

– Za početak sljedeće godine pripremam performans *Četiri godišnja doba u klaonici* u kojemu bih preplitao dvije meni bliske teme – animalizam i ekofeminizam. Potaknut sam činom sufražetkinje Emily Wilding Davison koja je, boreći se za ženska prava, skočila ispred konja kralja Georgea V. 1913. i poginula. Istina o klanju životinja nije nimalo ugodna: klaonice su poput vizije najdubljega pakla. U komercijalnim klaonicama, ali i na malim farmama, životinje bivaju ošamućene udarcima maljem, električnom strujom ili mesarskim pištoljima, i još živima reže im se grkljan. Neke od potresnih fotografija koje se nikad neće – u punoj okrutnosti – prikazati na našim televizijskim kanalima dostupne su na web stranici udruge Prijatelji životinja. Dovoljno je možda samo spomenuti oksimoronsko i ciničko ime Zakona o humanom klanju.

festival prvih 2

Klaus Ammann

Biotehnologija: istina i laži

Steve Zwick

Moramo pozvati sve da raspravljaju i ohrabrivati slobodnu i otvorenu razmjenu pogleda, osuditi skrivene namjere, biti pošteni kada je riječ o pozadinskim interesima. I, što je najvažnije, moramo slijediti pravilo *simetrija neznanja*, što znači da moramo steći otvoren um prema različitim vrstima znanja. Moramo shvatiti da su važni elementi našega jezika kulturalnocentrični i moramo naučiti ne samo propovijedati (osobito preobraćenicima) nego i slušati

Klaus Ammann, botaničar i ekolog koji otvoreno zagovara biotehnologiju, sastavlja nacrt prijedloga za *Europski manifest biotehnologije* koji bi trebao biti objavljen prije približavanja ABIC-a 2004. Zamišljen da pruži okvir koji bi pomogao široj javnosti u razumijevanju koristi i opasnosti biotehnologije, Ammannov nacrt predočen je delegatima na ovogodišnjoj ABIC konferenciji u Kölnu, održanoj od 12. do 15. rujna. Ammann odgovara na pitanja o etici procjenjivanja rizika, potrebi za proaktivnim diskursom i opasnostima dopuštanja "ekostaljinistima" da preuzmu inteligentnu raspravu.

Što je zapravo Europski biotech manifest?

– Manifest će biti na Europu usredotočena verzija manifesta koji smo za Ujedinjene narode skicirali na Svjetskom forumu u Concepcionu u Čileu. Cijela konferencija je strukturirana tako da ujedini pozitivne snage koje stoje iza biotehnologije, a manifest će biti središnji dio. Nacrt će biti procijenjen na konferenciji, a zatim ćemo imati otvoreno zasjedanje da bismo o njemu raspravljali.

Taj bi manifest trebao biti deklaracija važnih razmijenjenih stavova, zajedno sa snažnom izjavom da mi koji vjerujemo u dobrobiti i koristi biotehnologije moramo stati na svoje stražnje noge – kao znanstvenici biotehnologije, kao poslovni ljudi i kao korisnici – i reći onima koji nas neopravdano napadaju: "Hej, ne možete dalje tako". Jedan od odlomaka bavit će se time kako se suočiti s protivnicima.

Laži Greenpeacea

I kako se suočavate s protivnicima?

– Za početak, izbjegavate dvolično pretvaranje upuštanja u raspravu s eko-staljinistima, jer se oni samo pretvaraju da uključuju i vas. Držite se protivnika s kojima dijelite istinsku brigu za okoliš i ignorirate one koju su zavedeni nekom nejasnom estetikom Duginih ratnika.

To zvuči poput iznenadnog napada na Greenpeace.

– I jest. Trebao bih spomenuti da sam početkom devedesetih radio s Greenpeacom i organizacija s kojom sam surađivao nikada si ne bi priuštila pseudoznanstvenu ili namjernu obmanu kako to današnji Greenpeace radi. Koliko znam, Brent Spar bio je jedini primjer kada su priznali namjernu obmanu. Upravo zato mnogo dobrih ljudi danas odbija raditi s njima.

Prije nego to razjasnimo detaljnije, s kojim skupinama biste se upustili u dijalog?

– WWF i World Conservation Union (IUCN) protive se biotehnologiji, no imaju široke poglede i otvoreni su. S njima možete razgovarati i od njih možete učiti, baš kao što možete razgovarati i možda se ne slagati s – ali i učiti od njih – mnogim uzgajivačima organske hrane i, u mnogo manjoj mjeri , s Friends of Earth, među ostalim.

Kako je Greenpeace lagao kada je riječ o biotehnologiji?

– Počnimo sa zlatnom rižom koja ima više vitamina nego što ih ima standardna riža. To je veliko otkriće jer svake godine umire 500.000 djece zbog manjka vitamina, a njihova osnovna namirnica je riža. Pa, Greenpeace je ismijava kao "lažnu rižu" – kao da je napravljena od kartona ili nečeg sličnog – i inzistiraju na održavanju laži da morate pojesti devet kilograma te riže da biste od nje imali ikakve koristi, premda je potreban samo djelić te količine, 250 do 300 grama, da bi se izbjegli sindromi manjka vitamina.

Zatim je tu Meksiko, gdje su sorte kukuruza križane s Bt genima. Greenpeace tvrdi da sortama prijeti genetski manipulirani kukuruz, no to je smiješno. Usjevima i sortama prijete masivni subvencionirani američki uvozni proizvodi koji uništavaju lokalno tržište. U Mexico Cityju sam pitao što je loše u tome da domaće sorte u sebi imaju genetski manipulirane gene koji ih štite od kukaca. Nitko mi nije mogao dati negativan odgovor. Tamo razgovarate s farmerima – i farmerima posvuda – i oni uvijek žele doznati za mogućnosti o načinima poboljšavanja sorti. Trebali bismo im pomoći da to ostvare, ne samo uz pomoć tehnologije nego uz pomoć kolaborativnih programa uzgajanja. I Europa tu ima odgovornost jer su naše subvencije jednako razarajuće kao i američke – no to nije pitanje biotehnologije, to je pitanje trgovine.

Procjena stvarnog rizika

No, priznajete da tu postoje i rizici, zar ne?

– Upravo tako. No, istraživanja rizika često su iskrivljena. Na primjer, većina procjena rizika na prvoj generaciji pokazala je nakupljanje Bt proteina u tlu. No isti znanstvenik koji je prvi identificirao taj rizik, Gunter Stotzky iz New Yorka, također je otkrio dugoročno smanjivanje proteina. Kada je čuo da su njegove radove preuzeli protivnici uvelike pretjerujući, zabrinuo se.

Industrija bi također trebala odgovarati za neke laži. Naravno, ali postoji jasno poboljšanje. Monsanto je, na primjer, postalo jedno od vodećih tijela za procjenjivanje rizika na svijetu. Postali su nevjerojatno transparentni, do točke na kojoj su mnoge od njihovih procjena rizika objavljene i detaljno kritički ispitane. Može li Greenpeace reći to isto za svoje studije? Oni su samo predočili svega nekoliko studija o radu molekularnih laboratorija za detaljna ispitivanja. I još gore: objavljuju takozvane studije ili izvještaje koji uopće nisu kritički provjereni, o raznim pitanjima biosigurnosti i iskrivljavaju radove koje citiraju. Dobar je primjer njihov izvještaj o kineskim studijama o Bt pamuku, protiv kojega su prosvjedovali kineski autori.

Je li pitanje procjene rizika spomenuto u manifestu?

– Ono je kamen temeljac, jer moramo imati visoke standarde procjene rizika. No, to ne bi trebali biti apsurdni standardi odvojeni od stvarnosti, što primjenjuje Njemačka, ali i Švicarska.

Što to Njemačka radi krivo?

– Prvo, tu je osiguranje: u Švicarskoj su kompanije odgovorne za sve što pođe po zlu, u Njemačkoj odgovornost pada na farmere. To je apsurdno jer farmeri neće moći platiti osiguranje. Zatim imamo pitanje koegzistencije. Neki će geni uvijek prelaziti u druga područja, no do sada su početne vrijednosti bile do 5 posto. Sada se žele koncentrirati na homeopatske količine zamjetljive uz pomoć vrlo precizne DNK analize i genetski inženjering na taj način postaje žrtva. Ako žele postaviti standarde, trebali bi pitati proizvođače sjemena. Oni najbolje znaju kako postaviti standarde. Sada to postaje apsurdno.

Možete li detaljnije razjasniti pitanje procjene rizika?

– Za početak, rizik ima dvije strane: rizik toga da nešto činimo i rizik toga da ne činimo ništa. U slučaju zlatne riže, na primjer, da uključimo patnje ljudi – što znači 500.000 umrle djece godišnje – u procjenu rizika je etično, a isključiti je neetično. Osim toga, morate znanstveno primijeniti procjenu rizika. Pogledajmo kanolu koja se također upotrebljava za proizvodnju ulja za industrijske svrhe, potpuno je neodgovarajuća za ljudski prehrambeni lanac, ali nije genetski proizvedena. Zato jer nije genetski proizvedena nema sigurnosnih standarda. Problem je u tome što predstavlja istinsku opasnost jer je industrijsko ulje bogato sulfidom bakra kiselina koje nisu zdrave za ljudsku konzumaciju. No, kako sam već rekao, proizvođači sjemena znaju kako se nositi s problem koegzistencije.

Mnogo je primjera kako je iskrivljena slika percepcije rizika u Europi, osobito u usporedbi sa SAD-om. Alergeni u hrani, na primjer, moraju biti deklarirani u SAD-u na vrlo precizan način. Pogledajte samo sojina zrna koja imaju šest alergena i zbog toga moraju biti deklarirana kada se pojavljuju u hrani u SAD-u. U Europi njihova prisutnost u hrani mora biti deklarirana samo ako su sojina zrna transgenetska – što, naravno, ne poboljšava povjerenje javnosti.

Europa i povijest iznevjerenog povjerenja

Je li to razlog zašto nema takva prosvjeda u SAD-u kakav imate ovdje?

– SAD ima bolju pravnu regulativu: usmjerena je na rizik i znanstveno utemeljena, što znači da se temelji na rezultatima. I njezine dvije glavne agencije – The Food and Drug Administration (FDA) i Environmental Protection Agency (EPA) – zapošljavaju stotine odličnih znanstvenika. Rezultat je da u SAD-u imate povijest povjerenja, dok u Europi imate povijest iznevjerenog povjerenja – najnovije u skandalima s BSE i HIV-om, gdje su znanstvenici i vladina tijela lagali.

I opet se laži iz prošlosti vraćaju da bi progonile industriju…

– Važno je da ne izbjegavamo takve stvari. Industrija i znanost načinile su mnogo pogrešaka. Mnogo ljudi u biotehnološkom sektoru danas misli da mogu objasniti čitav svijet znanstvenim činjenicama. To uzrokuje nepovjerenje a kasnije i agresiju – mnogo ljudi više ne sluša znanstvenike. Moramo vratiti povjerenje ljudi otvaranjem rasprave i poštivanjem različitih vrsta znanja te napuštanjem potpuno naivnog načela zainteresirane strane.

Moramo pozvati sve da raspravljaju te ohrabrivati slobodnu i otvorenu razmjenu pogleda, osuditi skrivene namjere, biti pošteni kada je riječ o pozadinskim interesima. I, što je najvažnije, moramo slijediti pravilo *simetrija neznanja*, što znači da moramo steći otvoren um prema različitim vrstima znanja. Moramo shvatiti da su važni elementi našega jezika kulturalnocentrični i moramo naučiti ne samo propovijedati (osobito preobraćenicima) nego i slušati.

Vratimo se manifestu: zašto Europa i zašto baš sada?

– Europa ima veliku odgovornost jer njezino odbijanje genetski modificiranih uvoznih proizvoda sprječava razvoj tržišta GM-usjeva u zemljama u razvoju. Trenutačno bi zemlje u razvoju željele primijeniti prednosti transgena, no počinju govoriti: "Ako ne možemo prodavati Europi, zašto bismo uopće počinjali". Z

Klaus Ammann, ravnatelj botaničkog vrta Sveučilišta u Bernu, svoju je karijeru posvetio zaštiti bioraznolikosti, procjeni rizika vezanih uz genetski manipulirane usjeve i promicanju informirane javne rasprave o biotehnološkim pitanjima. Osim dužnosti u Bernu, Ammann predsjedava European Group of Plant Specialists za World Conservation Union, a član je i švicarskog vladinog povjerenstva za biosigurnost. U istraživanjima se usmjerio na sistematiku biljaka i evoluciju. Nedavno je uredio i skupio izvještaje s međunarodnih radionica o učincima genetski manipuliranih biljaka na bioraznolikost. Taj je zbornik usredotočen prvenstveno na učinak poljoprivredne biotehnologije, na prirodne i na ratarske ekosustave te na posljedice za očuvanje. Ammann izdaje *The Impact of Agricultural Biotechnology on Biodiversity*, redovito ažurirani pregled novih otkrića na tom području. Z

S engleskoga prevela Lovorka Kozole.
Pod naslovom *European Biotech Manifesto* objavljeno u *AgBioView Newsletter* na www.agbioeorld.org.

Naomi Klein

Kako nametnuti neoliberalizam

Razgovor s Naomi Klein počet ćemo sa situacijom u Iraku. U Iraku smo bili nedavno. Što mislite kamo ta situacija vodi?

– Prilično je težak trenutak za razgovor o Iraku, situacija u Italiji je vrlo zastrašujuća zbog otmica koje su se upravo dogodile. Svi čekamo dobre vijesti. U Iraku sam boravila prošlog ožujka i travnja, i tamo samo bila da bih istraživala ekonomsku stranu rata. Ne "Šok i strahopoštovanje" nego "šok terapiju". Željela sam to učiniti iz nekoliko razloga. Jedan od razloga bio je što sam zaista osjećala da se nešto dogodilo u načinu na koji govorimo o našim pokretima, gdje je postojao potpuni prekid veze između pokreta protiv globalizma, neoliberalizma ili kapitalizma, kako god to željeli uokviriti, i pokreta protiv rata; bilo je to kao da uopće nisu povezani. Tako je bilo zbog nekih odluka i izbora donesenih u oba naša pokreta. Rekla bih da se u pokretima protiv kapitalizma zaista nisu uspjeli pozabaviti militarizmom i dotaknuti se rata i veze između rata i te ekonomske politike, odnosno činjenicom da je u povijesti ona uvijek bila nametnute uz pomoć rata, ili diktature, lokalnog prljavog rata ili strane invazije. Govorili bismo o toj trgovačkoj politici i dopuštali bismo da ti razgovori budu vrlo birokratizirani, na primjer, "oh, to je samo MMF koji nameće tu politiku" umjesto stvarnog razumijevanja nasilja u načinu na koji je nametnuta.

Uzorni model

Kada je počeo rat u Iraku bila sam u Argentini snimajući dokumentarac koji smo upravo prikazali ovdje u Italiji. To mi je sve rasvijetlilo boravak u toj zemlji, jer su Argentinci govorili "to je ono što su učinili nama". Povijest te zemlje i način na koji je neoliberalizam nametnut, kao što sam rekla, u Latinskoj Americi, uz krv, zaista je isti proces poput onoga što se dogodilo u Iraku. Tako sam naučila i shvatila mnogo iz Argentine i naučila sam da je povijest zaista važna. Bili smo u Argentini jer je tamo neoliberalizam doživio slom, došlo je do nacionalne pobune protiv neoliberalizma, što smo smatrali da je vrlo važan dio tog pokreta protiv globalizma u kojemu smo vidjeli pobune protiv *summita* – protiv pojedinih trgovačkih dogovora, Genove, Seattlea ili pobune u nekim regijama kao što je Chiapas.

U Argentini se u prosincu 2001. dogodilo da je cijela zemlja ustala protiv onoga što tamo nazivaju *el modelo* – model, koji je neoliberalizam i neoliberalni laboratorij što je Argentina postala. I znamo da su pravila toga laboratorija totalni napad na državu, na sindikate, na sigurnost zaposlenja. To je zemlja koja je imala najbrojniju srednju klasu u Latinskoj Americi. Vidite da u neoliberalizmu nije važan razvoj nego zapravo obratno, guranje unatrag zemlje koja je bila vrlo razvijena, deindustrijalizacija te snižavanje nadnica. Privatizirali su apsolutno sve: čak i ulične znakove u Buenos Airesu sponzorira Mastercard. Nikada nisam vidjela tako privatiziranu zemlju. Bila je "uzoran učenik" – to je bila fraza. Zato se činilo vrlo važnim kao dio pokreta protiv neoliberalizma otići u Argentinu te shvatiti i doznati gdje su mogli nametnuti čitav taj model, bez ograničenja. To je stvorilo potpunu ekonomsku katastrofu koja je oduzela prava svima, 60 posto ljudi koji su živjeli u siromaštvu.

No, i to što su reagirali na vrlo zanimljiv način. Mislim da je to djelomično i zbog toga što je pad bio vrlo iznenadan. Kao što znate, veći dio Latinske Amerike živi u siromaštvu. Kada govorite o Argentini u Boliviji ili čak i u Paragvaju, oni kažu "Argentina proživljava krizu", a mi kažemo "*Dobrodošla u Latinsku Ameriku*". Za mene je bilo još zanimljivije što to na neki način omogućuje ljudima u Italiji ili Kanadi da to bolje

Global Project

Tijekom aktivnosti i svečanosti *Global Beach* – plaže zauzete da bi se stvorio prostor komunikativne akcije, rasprava, sastanaka, projekcija i događanja koja su dala kritičku alternativu 61. venecijanskom filmskom festivalu – Naomi Klein govori o Iraku, Argentini, kao i tome tko može, a tko ne može kršiti ljudska prava

shvate jer, kada čujete o nečemu što se događa u Boliviji, mislim da nam je vrlo lako reći *to se nama nikad ne bi moglo dogoditi*. A onda pogledate Buenos Aires, koji je tako europski grad, gdje je genocid protiv domaćeg stanovništva bio gotovo potpun, pa je to gotovo Italija u Južnoj Americi. Vidjeli smo da je kriza tako duboko zahvatila srednju klasu, da je duboko zahvatila društvenu skupinu srednje klase koja je izgubila pristup svojim bankovnim računima. U našem filmu ima slika ljudi iz gornje srednje klase, koji izgledaju izrazito kao gornja srednja klasa s nakitom i ostalim stvarima, kako napadaju gradsku banku jer ne mogu doći do svog novca. Govorim o tome da je razlika između društvenih pokreta u Sjevernoj Americi i Argentini u tome što kada oni razbiju prozore u Sjevernoj Americi, stavljaju maske, ali u Buenos Airesu nanose šminku…

Prljavi rat

Bio je to dugačak odgovor, no boravak u Buenos Airesu, kada je rat počeo, bio je vrlo poučan jer sam stvarno počela shvaćati povijest; da neoliberalizam nije započeo pod Menemom u devedesetima, nije počeo s MMF-om, počeo je vojnim udarom i bio je nametnut uz pomoć suza i krvi. To nije moglo biti učinjeno pristojno, moralo je uključiti nestanak 30.000 ljudi, sustavni napad na ljevicu, na radničke organizacije, na studentske organizacije, na cijelu infrastrukturu na ljevici i to je bilo ono što je prljavi rat bio. Poznati argentinski pisac, Rudolfo Walsh, 1977. napisao je pismo nazvano *A Letter from a Writer to the Military Junta (Pismo pisca vojnoj hunti)*. U njemu kaže – a morao ga je pisati potajno jer je živio u *podzemlju* usred vala nestanaka, pisao je ta pisma i poslao mnogo kopija koje bi bile otpremljene posvuda – to je bilo prije Interneta. Dakle, napisao je pismo vojnoj hunti i rekao je "vaši najveći zločini nisu nestanci ljudi ni vaše kršenje ljudskih prava, to su vaši ekonomski zločini koji su milijune gurnuli u siromaštvo, a to je još veće nasilje koje ste nametnuli ovoj zemlji". Poslao je pismo poštom i ubijen je na ulici sat kasnije. Danas se to pismo stalno citira u Argentini. Postalo poput manifesta koji povezuje nasilje diktature. Ono što sam naučila u Argentini jest da čitav dijalog oko ljudskih prava često zaista

Pokreti protiv kapitalizma zaista se nisu uspjeli pozabaviti militarizmom i dotaknuti se rata i veze između rata i ekonomske politike, odnosno činjenice da je u povijesti ona uvijek bila nametnuta uz pomoć rata ili diktature, lokalnog prljavog rata ili strane invazije. Nismo stvarno shvaćali nasilje u načinu na koji je ta ekonomska politika nametnuta

zamagljuje ono što je Rudolfo Walsh pokušao reći: postoji razlog zašto su ti ljudi ubijeni, no krv je zasljepljujuća. Kada ste suočeni s nevjerojatnim nasiljem i terorom, zaista je teško vidjeti planove koji iza toga stoje, jer naravno da reagirate na teror, reagirate na nasilje – naravno da reagirate jer morate riješiti trenutačnu krizu. To je ono što se dogodilo u Čileu i to je ono što se dogodilo u Argentini. Orlando Leteleir je u posljednjoj stvari koju je napisao prije nego što je ubijen rekao istu stvar – zašto je međunarodna zajednica toliko ljutita i toliko prosvjeduje kada je riječ o Pinochetovu kršenju ljudskih prava, ali nitko neće govoriti o tome da to rade dečki iz Chicaga namećući *šok terapiju*. Jer to je razlog zašto se nasilje događa. Tamo je razlog zašto.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Razgovor je objavljen 15. rujna 2004.

glazba

Štreber, ekscentrik i ženski gležanj

Marko Grdešić

Ako koale zapravo nisu slatke i mekane životinje koje samo jedu eukaliptus, onda možda ni Kid Koala nije povučeni šmokljan kojemu je velika kolekcija ploča najveće zadovoljstvo

Kid Koala: *Some of my best friends are DJs*; Twilight Singers: *Blackberry Belle*; The Shins: *Chutes Too Narrow*

Kid Koala, pravim imenom Eric San, poznat je kao najbolji DJ na svijetu. Tu laskavu titulu mogao je ponijeti i neki drugi DJ, ali Kid Koala specifičan je po tome što svojemu radu pristupa veoma ozbiljno. Iz pjesme u pjesmu, iz albuma u album, jasno se vidi da je riječ o štreberu. Štreberu koji skuplja ploče u što većim količinama, koji stvara pjesme tako da pazi na svaku pojedinost i koji onda samozatajno nastupa pred gigantskim masama u njujorškome Madison Square Gardenu kao predgrupa Radioheadu. Radiohead, najveća glazbena atrakcija alternativne orijentacije te skromni i niski simpatični Kanađanin, još simpatičnijeg imena? Mora da su fanovi Radioheada bili iznenađeni barem toliko koliko su ljubitelji Led Zeppelina morali biti iznenađeni kada su ih dočekale Gazde kao predgrupa Jimmyju Pageu i Robertu Plantu na zagrebačkome koncertu prije nekoliko godina.

Iako je njegov pristup maksimalno ozbiljan, njegova glazba nije. Ona je vesela i zabavna plesna glazba koja *hip-hop* ritmove stvara od raznih uvrnutih sampleova od kojih je većina ipak podrijetlom s *jazz* vinila. Svaka je pjesma plesna i vedra, optimistična i vesela. Svaka je također začinjena onime što Kid Koala radi najbolje – *scratchanjem*. *Scratchanje* je posebna vještina koju nije lako naučiti, a kamoli njome ovladati tako kao što to čini Kid Koala. Upravo zbog svojega štreberskog pogleda na svijet i upornog vježbanja *scratchanja* Kid Koala se pobojao da će mu zdravlje stradati. Tako je nazvao svoj prvijenac *Carpal Tunnel Syndrome* – stanje u kojem se živac zbog upale mišića u zapešću zapali i uzrokuje stalnu bol. Takvo je stanje često kod DJ-a koji previše *scratchaju*, ali nemojte misliti da su obični ljudi imuni – može se pojaviti i kod običnih ljudi koji se previše koriste tipkovnicom ili mišem.

Čini se da si *scratchanjem* ipak nije prouzrokovao veće teškoće – njegov drugi album *Some of my best friends are djs* sjajan je hip hop album. Nije možda bogat kao ostali albumi koji se grade od sampleova, poput albuma The Avalanchesa *Since I left you* ali je mnogo manje dosadan od DJ Shadowa. Kid Koala je poput Prefuse 73, samo više djetinjast i manje nevozan. Čini se također da je nadaren i za druge stvari osim glazbe. Tako CD dolazi u paketu sa stripom koji tematizira robota koji se pokušava svidjeti djevojci a koji je nacrtao sam Kid Koala. Tu su i mini šahovske figure koje možete izrezati iz omota, ako vam se igra šah. Takve sitnice gotovo nitko drugi ne radi u dizajnu albuma osim što Mr. Scruff, također DJ veselog *hip-hopa*, voli crtati stripove na omotima svojih albuma. Možda stripovi i *hip-hop* imaju neku dosad nerazjašnjenu vezu?

Ali nemojte misliti da je sve tu samo slatko i simpatično. U jednoj pjesmi Kid Koala nam otkriva kakve su koale u stvarnom životu – pojavljuju se sampleovi koala kako se glasaju natječući se za teritorij. Nemojte da vas preplaše ti glasovi na pola puta između podrigivanja i povraćanja. To nije sve što još niste znali o koalama. Treba također imati na umu da su jako spolno aktivni pa im prijeti istrebljenje sifilisom. Ako koale zapravo nisu slatke i mekane životinje koje samo jedu eukaliptus, onda možda ni Kid Koala nije povučeni šmokljan kojemu je velika kolekcija ploča najveće zadovoljstvo. Možda zaista ništa nije onako kako se na prvi pogled čini. A knjigu (ili CD) ne treba suditi prema njezinim koricama, pa makar u njima imali male šahovske figure na izrezivanje.

Sex, drugs & Greg Dulli

Jedna od glavnih tema na ovom albumu govori o tome kako se dvoje ljubavnika voze u autu, često prebrzo. Nakon toga piju previše, a ubrzo prevare jedan drugoga. Tako se u nekoliko riječi može sažeti tijek gotovo svake pjesme iz karijere Grega Dullija, kako iz

ranije faze Afghan Wigs, tako i iz novije faze Twilight singers. Zvukom je ta pjesma obično isprva polagana, nakon čega se uključuju gitare, a potkraj Dulli više ne pjeva nego se dere, a povremeno se uključuju i duhači, što cijeloj glazbi daje njuorlianski prizvuk. To što cijelu karijeru piše jednu te istu pjesmu, nije zapravo velik nedostatak. Jer ta je njegova pjesma bila uglavnom vrlo dobra. Seks je glavna okosnica svega što Dulli radi pa tako on i ne okoliša u definiranju svoje glazbe. Za njega je to glazba koju treba slušati uz seks. Droga je jednako važna – Dulli kaže kako bi volio šmrkati kokain s Georgeom Bushem jer on sigurno može nabaviti robu najbolje kvalitete, sigurno bolju nego što Dulli može.

Dulli je i dalje ekscentrik, ali pitanje je hoćete li vi biti i dalje zainteresirani. I na novom albumu ima deranja, ali efektnih stihova kao na prijašnjim albumima više nema. Čini se da je s godinama Dulliju muza pobjegla, a samo njegovo inzistiranje na vlastitom opasnom imidžu postaje pomalo smiješno kada, danas, Dulli više nalikuje na starog nego na mladog Elvisa. Kilogrami i godine su, naravno, normalna stvar, ali Dulli kao da ignorira tu činjenicu i odbija prihvatiti put decentne zrelosti i smirenosti koju je privremeno ostvario s albumom *Twilight*.

Twilight singers ipak nisu samo Greg Dulli, nego je on, kao i na prijašnjim albumima, pozvao niz gostiju koji su dali svoj doprinos na nekim pjesmama. Od svih treba izdvojiti Marka Lanegana, poznatog kao pjevača starog indie benda Screaming Trees.

Spontano urlanje

Teret i prokletstvo drugog albuma za mnoge se bendove pokazao nesavladivom preprekom i nepremostivim izazovom. Nakon oduševljenog prihvaćanja publike i kritike mladi je bend pred zahtjevom da ponovi sve – samo što drugi put hoćemo više, brže i jače. The Shins, iako nisu mladi s obzirom na to da već desetak godina sviraju, svoj su prvi album *Oh, Inverted World* izdali nedavne 2001. i dobili upravo takve, ekstatične, reakcije. Svojim su prvijencem prešli okvire u kojima se obično zadržavaju albumi s etikete Sub Pop (ako zanemarimo jedan, doduše dosta važan trojac iz Seattlea). Ne samo *indie* publika nego i kritičari sa svih strana, pa uključujući i one iz ozbiljnih novina, te velike koncertne mase dočekale su The Shins, indie-pop atrakciju iz Albuquerqueja s oduševljenjem. I s razlogom, jer rijetko se nađu takvi pop dragulji kakve nam nude genijalni James Mercer i njegov bend. Novi album *Chutes Too Narrow* isključuje bilo kakav strah i nastavlja suvereno putem pop genijalnosti koju ste mogli čuti na prvijencu.

Svašta vam se može pričiniti dok slušate Shinse: može vam se učiniti, s obzirom na nerazumljive tekstove koji skaču s teme na temu da Mercer ima poremećaj koncentracije, s obzirom na sadržaj tih tekstova može vam se učiniti da je mentalno neuravnotežen, s obzirom na mjestimice spontano urlanje mogli biste jednostavno reći da je on lud. Ali jedno je nedvojbeno – neće vam biti dosadno. U pjesmama s njihova novog albuma svaki je komadić pjesme brižno popunjen zabavnim pojedinostima, zgodnim melodijama i neočekivanim instrumentima kojima se dopunjava uobičajena rock postava. Mercer možda jest ekscentrik ali se u majstorski konstruiranim pjesmama to pokazuje na drugi i za slušatelja mnogo pozitivniji način.

U usporedbi s *Oh, Inverted World* novi album *Chutes Too Narrow* donosi novosti utoliko što raskida s "bezvremenskom" produkcijom prošlog albuma. Takva produkcija obično znači snimanje u stilu šezdesetih, s mnogo jeke i udaljenim vokalima. Sada je Mercer, uz pomoć producenta Phila Eka, odlučio svoje vokale snimiti drukčije pa se čitavo vrijeme dok pjeva čini kako stoji pokraj vas. Takva je odluka rezultirala jasnijim zvukom i uobičajenijim produkcijskim pristupom, ali i samouvjerenijim izdanjima samih vokalnih izvedbi. Nije to loša odluka jer ćete se sada moći usredotočiti na druge važnije stvari kao što su neizmjerno *catchy* melodije i riječi koje možete pokušati ali najvjerojatnije nećete uspjeti odgonetnuti. U uvodnoj pjesmi *Kissing the lipless* (već sam naslov dovoljno govori o nestabilnosti terena) Mercer govori o tome kako bi volio u vrtu zakopati neuspjelo prijateljstvo. U sljedećoj pjesmi *Mine's not a high horse* pak pjeva o svetoj vodici. U iznimno zabavnom country/rockabilly pjesmuljku *Turn A Square* Mercer pjeva o tome kako reagira kada vidi ženski gležanj, kao da je godina 1805. O čemu je tu riječ najvjerojatnije nitko ne zna (pa ni sam autor), ali nije važno – zabavno je.

Smirenje od adrenalinske injekcije zabave i sreće dolazi na kraju u lakšim pjesmama *Gone for Good* i *Those To Come* koje nude jednu melankoličniju stranu Shinsa. Te pjesme ujedno pokazuju smisao za folk melodije i country aranžmane u stilu Wilca i drugih *alt-country* izvođača. Završni dvojac predstavlja ne samo idealan kraj nego i pokazuje put kojem bi Mercer mogao u budućnosti krenuti – prema kombinaciji slatkog i gorkog. Neki u životu navijaju za nogometne momčadi, a ja ću za ovaj smiješan mali bend iz Albuquerqueja.

Čini se da je s godinama Dulliju muza pobjegla, a samo njegovo inzistiranje na vlastitom opasnom imidžu postaje pomalo smiješno kada, danas, Dulli više nalikuje na starog nego na mladog Elvisa

Antropologija mržnje, zoologija brižnosti

Suzana Marjanić

Posljednja scena lutkarske predstave označena je Djevojčicom/Mravicom koja ostvaruje postmortalni *ascensus* Jakovljevim ljestvama, jer i životinje, u potpunosti sam uvjerena, imaju svoje anđele/glasnike

U povodu 2. festivala svjetskog kazališta, od 16. do 25. rujna 2004., Zagreb

Doista mi nije namjera pisati o tome je li dovođenje *neke* predstave na 2. festival svjetskog kazališta ostvareno uspješno ili možda ipak usprkos očekivanjima nije (osim toga, navedena namjera nije ni ostvariva na pet novinarskih kartica), međutim, u potpunosti se profetski obistinila selektorska prognoza Ivice Buljana – uz Dubravku Vrgoč, umjetničkoga ravnatelja festivala – kada je kao festivalskog favorita apostrofirao *Bitku za Staljingrad* gruzijskoga redatelja Reza Gabriadzea (usp. *Jutarnji list*, 11. rujna 2004.), a kojega je na press konferenciji atribuirao kao *umjetnika u davincijevskom* smislu i pritom ponovio kako su Gabriadzeovu lutkarsku predstavu najavljivali kao "jedan izniman kazališni doživljaj koji možda nadilazi uobičajene kazališne predstave". I zaista, *Bitka za Staljingrad* ostat će – čini mi se – i s obzirom na glasove publike koje sam osluškivala tijekom predstava i stanki – jedina festivalska predstava koja je ispunila *cjelovitost* kazališne predstave. Ostale festivalske predstave, dakako, ostat će upamćene po nekim fragmentima ili glumačkim uspjesima, ili pak jer se pamćenje ponekad uspostavlja i na kazališnim neuspjesima, izgleda da je prema reakcijama *nekih* kritičara i *kazalištaraca* navedeni osjećaj *za sobom* ostavila predstava *Hamlet. Snovi* u režiji Andrija Zholdaka, koji je u programskom letku festivala atribuiran kao "enfant terrible ukrajinskog kazališta". Dakako, jedan je dio publike (ali, ipak pridodajem – manjinski) ovacijama ispratio posljednjega dana/večeri festivala spomenutu – treba priznati – ikonografski bujnu predstavu hipnagogičke dramaturgije. Nadalje, predstava *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča* spomenutoga redatelja nije u potpunosti uspjela uprizoriti život koji je sveden na patnju sa zoometaforom "ljudi-zečeva" kao oslijepljenih, unakaženih pokusnih kunića; nije, naime, postigla *ono* što je Solženjicin mogao pobuditi samo jednom rečenicom. Primjerice, mislim na rečenicu kojom

opisuje kako su vojnici, među kojima se nalazio i Šuhov, veljače 1942. na sjeverozapadnoj fronti iz gladi strugali kopita "crknutih" konja i potapali strugotine kopita u vodu i jeli. Jednako tako u kontekstu scenskih deportacija – koja u Zholdakovoj viziji Solženjicinova konclogora ipak nije bila dovoljno izvedbeno jaka (usprkos i dovedenim policijskim psima) – prisjećam se predstave *Dramski opservatorij "Zenit"* Rdečeg pilota na Eurokazu 1989. gdje je ulaz publike ostvaren kao mračna deportacija u teretni, "stočni" vagon.

Lutke konja kao epicentralnih *životinja rata* koje pored toga što referiraju i na konjske sudbine u ruskoj književnosti, primjerice podsjećam samo na Platonovu molitvu (iz Tolstojeva *Rata i mira*) sv. Frolu i Lavru za konje, negiraju i sarkazam "Konji su oni što nadživljuju junake"

nerale kada General-Heraklo (Joe Dixon) maestralno (u invalidskim kolicima) prolazi kroz vrata iza kojih dopire zaslepljujuća svjetlost uzvikom "žrtvenoga jarca" (naravno, iz njegove perspektive) "Nisam zločinac već žrtva!", što je potencirano i vojnikom (Iolaos) s "južnoslavenskim" izgovorom engleskoga koji ga uhićuje (u izvedbi Aleksandra Mikića). Osim toga, *Globusova* (24. rujna 2004.) art "duplerica" upravo je ovjekovječila "Mulata Joea kao generala Gotovinu".

I dok su u predstavi *Okrutan i nježan* ratni zločini svedeni na izjedajuću ljubomoru ostavljene supruge Amelije-Sofoklove Dejanire (Kerry Fox), predstava *Rat i mir* u režiji Pjotra Fomenka – koja je na BITEF-u izvedena pod naslovom *Rat i mir. Početak romana. Scene* – usredotočena je na labirinte ruske aristokratske svakodnevice u minimalističkoj scenografiji s visokim ljestvama s obje strane pozornice za zemljopisnu kartu-zastor Euroazije te dva pokretna drvena okvira u simbolizaciji vrata čija rotacija označava nebrojene dolaske/odlaske protagonista na scenu svakodnevice aristokratskih manira.

Fedru u izvedbi Slovenskoga narodnoga gledališča (Drama Ljubljana) François-Michel Pesenti postavio je u metalni ozvučeni tuljak koji, recimo, podsjeća na ikonografiju Danteova pakla, ali s odsustvom paklenske mikromegičnosti, s obzirom na patnju jednodimenzionalne Fedrine ljubavne strasti spram Hipolita (kao ikone mladoga Tezeja) i Tezejeve mučne mržnje prema Aricijinu rodu Palantida. Podsjećam da se Racineova *Fedra* događa u peloponeskom gradu Trezeni, što će reći – između mora i *pustoši* gdje su sjenka i svjetlost kraj-

I dalje: fragmentarno o ne/uspješnicama Festivala

Možda ipak i ukratko (koliko mi je tekstualno-prostorno dopušteno) da nastavim fragmentarno o nekim festivalskim ne/uspješnicama. Posljednja scena predstave *Okrutan i nježan* u režiji Luca Bondyja, prema tekstu Martina Crimpa, koji je oblikovan kao dramatizacija Sofoklovih *Trahinjanki*, nedvojbeno podsjeća na "naše" ge-

kazalište

nje izoštreni, i čini mi se da je navedena *chiaroscuro* atmosfera antičkoga Sredozemlja djelomice postignuta time što se Pesentijeva *Fedra* odvija u okruženju nepotpuno zamračenoga gledališta. Od navedene predstave osobno ostat će mi u sjećanju izgleda samo gluma iznimne Veronike Drolc (pridodajem kako je prema procjenama nekih *kazališ*taraca riječ o glumačkom neuspjehu) kao androgine, dječačko-*djevojčičaste* Fedre, s treptavim podignutim prstima u visini srca i dubokim uzdasima strasti koji dolaze iz želuca, u bijeloj halji ratničke ikoničnosti, čime je – čini mi se – u potpunosti "razbila" arhetip glumačke Fedre koja se obično "punila" ikonografijom Sarah Bernhard.

Maskerata u režiji litavskoga redatelja Rimasa Tuminasa uprizorila je klasičnu izvedbu (što god *to* značilo) društvene maskerate s odsustvom maski (osim maske za ronjenje kojom izranja, uskrsava tijelo utopljenika), ili kako je apostrofirano u programskoj knjižici Festivala: *(…) ondje gdje su ljudi, tamo je i katastrofa. Čovjek je prirodno maskirano stvorenje.* Društvena hladnoća i apsolutna ravnodušnost prema tragediji pojedinca (Nina Arbenjina) savršeno je potencirana scenskim snijegom koji čarobno sipi i grudom snijega koja se – kako se tragedija zavjere multiplicira – hipertrofira u gromadu snijega, i koju pri kraju predstave jedva kotura pozornicom dobrohotni Sluga (izvrstan Andrius Žebrauskas).

Antropocentrička i ciklička povijest mržnje

Teško da će se povjesničari prihvatiti statistike ubijenih/poginulih "ratnih" životinja, ili kao što je to bolno apostrofirala Majka Mravica u Gabriadzeovoj lutkarskoj predstavi *Bitka za Staljingrad: rekvijem*, koja prekriva vremensko razdoblje 1937.-1943., o tome kako je Velika Povijest izbrojila topove i poginule *(ljude)* Drugog svjetskog rata, ali *nitko* nije pobrojao poginule mrave koji očito najviše stradavaju u antropocentričkim ratnim pohodima. Ili detekcijama Alexandra Barda i Jana Söderqvista, autora *Netokracije* (2002.), kako je najvažnija značajka *totalističkog* mišljenja antropocentrički svjetonazor: *Što je veća sličnost sa čovjekom veća je i korist, uporabljivost u ostvarivanju njegovih želja i ambicija kao i vrijednost takvog bića, stvari ili događaja.* Svakako izuzetak (na *ovim* prostorima) u okviru etike brižnosti za naša *sustvorenja* čini zbornik *Stradanja životinja u hrvatskom domovinskom ratu 1990.-1992*. objavljen 1993. u izdanju Veterinarskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Naravno, moglo bi se raspravljati o pitanju perspektive kojom su *odabrane* životinje uzete pod etičku nišu dobrobiti. Lamentaciju *Ali nitko ne broji nas mrave, iako nitko još nije hodao zemljom tako nečujno kao mi* lutka-Majka Mravica izgovora dok hoda po prosutom šećeru (očito iz džepa, žlice *nekog* poginulog vojnika – nije bitno *koje strane*), bolno jecajući

za poginulom kćerkom na staljingradskoj fronti koja *nikada* nije vidjela "toliko šećera". Zanimljivo je da je u programskoj knjižici festivala izostavljen podnaslov navedene antiratne predstave, iako odrednica *rekvijem* prekriva njezinu etiku, s obzirom na to da je riječ o *rekvijemu* posvećenom svim ubijenima u antropocentričnim ratovima, ljudskim i neljudskim životinjama, jer zoofigure konja i mrava nisu uvedene samo kao antroposimboli nego i kao zoosimboli *naših sustvorenja*. Posljednja scena lutkarske predstave označena je Djevojčicom/Mravicom koja ostvaruje postmortalni *ascensus* Jakovljevim ljestvama, jer i životinje, u potpunosti sam uvjerena, imaju svoje anđele/glasnike.

Atom i metak, čovjek i Zemlja

Tragično je i tjeskobno prikazana sudbina konja Aljoše i njegove ljubavi, pomalo ohole glumice Nataše (čija je figura smještena u *herzig* krugu sa zvijezdom). Naime, kako je navedeno u programskoj knjižici i kako je istaknuto na press konferenciji, Gabriadze je na ideju predstave došao nakon što je pročitao da je 10.000 konja stradalo za vrijeme staljingradske bitke te kako su konji bili prisiljeni trčati i na tri noge. Lutke konja kao epicentralnih *životinja rata* koje pored toga što referiraju i na konjske sudbine u ruskoj književnosti, primjerice podsjećam samo na Platonovu molitvu (iz Tolstojeva *Rata i mira*) sv. Frolu i Lavru za konje, negiraju i sarkazam "Konji su oni što nadživljuju junake" što ga koristi Sloterdijk u okviru kiničke svijesti, kojom pak nastoji pobiti sve elementarne ciničke strategije moći na vlasti. Kolažnom dramaturgijom i magijom anamorfoze lutkarskih, liliputanskih scenografija dotaknuta je i 1937. godina, koja je prostorno zaustavljena u berlinskoj kavani Jedanaesti prst i sudbini slikara Franza Moldea, koji je savršeno prikazan u dendijevskoj pozi kako puši s *cigar špicom* cigaretu koja je dovitljivo nadomještena mirisnim štapićem. Potresno je uprizorena i sudbina mladića Jaše, kojega prvi put (u miru = nježnog) srećemo kao dobrohotnoga prodavača sladoleda, a drugi put (u ratu = okrutnog) kao ratnika koji nastoji spriječiti svadbu bivše ljubavi. Pridodajem kako me navedena scena židovskoga vjenčanja podsjeća na lebdeće figure "ni na nebu ni na zemlji" s oniričkih slika Marca Chagalla. U usporedbi s navedenim pojedinačnim sudbinama (od kojih sam

tek samo neke navela), jedino su vojskovođe (primjerice, njemački maršal Pauls) heterokronijske figure koje već dva milenija vode legije u naoko različite (ali ipak iste) ratove jer – mržnja je sveopća i svevremenska, i što se tiče agresivnih ratničkih pokliča svojstvena, hoćemo-nećemo, samo (*humanom*) čovjeku. Predstava koja upozorava da se atom odnosi na metak kao što se čovjek odnosi na Zemlju, kontekstualno je zanimljiva i po tome što ju je Rezo Gabriadze osmislio nakon povratka u domovinu iz Francuske, gdje je potražio utočište tijekom gruzijskoga građanskog rata (1992.-1994.).

I na kraju: 2. festival svjetskog kazališta koji je ugostio predstave "koje kao da su se između sebe takmičile koja će dulje trajati (7 predstava = 17 sati i 35 minuta)" – kako je rekao *jedan stariji gospodin* (očito zbrajajući vrijeme trajanja predstava prema programu festivala) nakon Pesentijeve *Fedre* – svakako će ostati upamćen po *Bitki za Staljingrad*, kao što je prošlogodišnji ostao upamćen po Lepageu. Z

Drugi Festival svjetskog kazališta koji je ugostio predstave "koje kao da su se između sebe takmičile koja će dulje trajati (7 predstava = 17 sati i 35 minuta)" svakako će ostati upamćen po *Bitki za Staljingrad*, kao što je prošlogodišnji ostao upamćen po Lepageu.

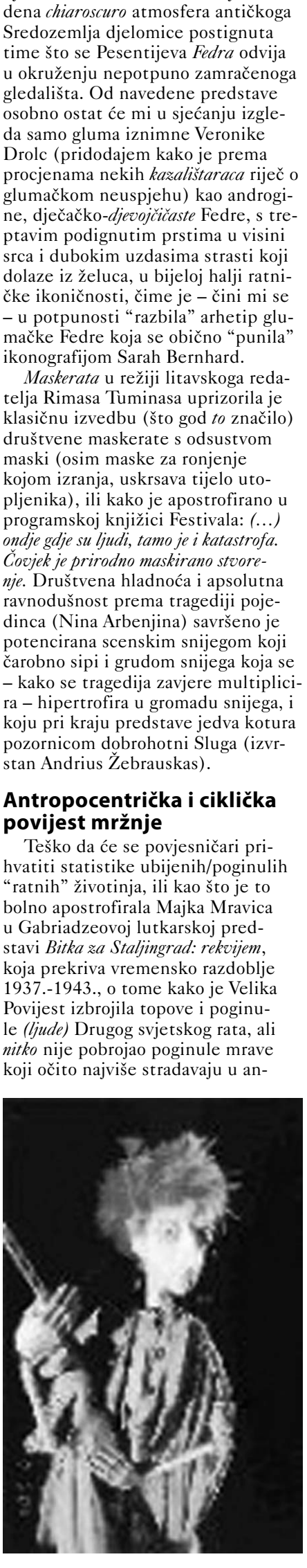

Pokusne životinje na sceni i u publici: drama konclogora

Robertino Bartolec

Bez ičeg što bi simuliralo klasičnu naraciju, autori se i dalje bave velikom i važnom temom izdaje humanosti, no ona se ne odnosi samo na određene prostore, nego danas predstavlja izlučni civilizacijski problem

Uz Državno dramsko kazalište *Taras Ševčenko*, Harkov, Ukrajina te režiju predstave *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča* Andriy Zholdaka, a prema romanu Aleksandra Isajeviča Solženjicina

Kako je izbor iz međunarodne kazališne produkcije za recentni Festival svjetskog kazališta naklonjen žanrovskom poniranju u okvir koji sumnjivo tumači slobode i ljudska prava kao globalni fenomen, egzercir predstava morao je biti dovoljno velik da bi mogao izdržati sav onaj ogromni teret uzvišenih emocija, katarzičnih susreta i suznih klimaksa u konkurenciji političkih, diktatorskih, medijskih ili spletkarskih intervencija. Stoga je razumljivo da su predstavljeni stvaratelji faktografsko slikanje predloška (odreda klasici) zamijenili osobnim umjetničkim transponiranjem. Navlačeći sudačku togu koja će na svoju estetsku vagu sipati kilograme i dekagrame raznovrsnih utisaka, možda takve ambiciozne osobene poetike nisu za svačiji gušt, ali mora im se priznati dosljednost. Umjesto mrtve bare dosadnih glumačkih ekspresija svedenih isključivo na hladne maske posve lišene bilo kakvih egzaltiranosti, dobili smo vitalan, erotičan i neobuzdan teatar koji receptoru namjenjuje aktivnije sudjelovanje u

artističkim zamislima, glatkim učitavanjem značenja rasutih u naznake. Bez ičeg što bi simuliralo klasičnu naraciju, autori se i dalje bave velikom i važnom temom izdaje humanosti, no ona se ne odnosi samo na određene prostore, već danas predstavlja izlučni civilizacijski problem. Tako već prva predstava *Okrutan i nježan* dislocira antički zaplet u neodređenu, ali korespondentnu sadašnjicu, a pouzdana i uzbudljiva referenca ovakva pristupa kulminira adaptacijom Solženjicinova romana *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča* u režiji Andriya Zholdaka.

Prisutnost raka

Proteklih desetljeća Solženjicinov rad postao je pojam koji u sebe upija najokrutnije stranice još bliskih povijesnih procesa. Postao je prisutnost koja svojom stravičnošću opominje; prisutnost koja poput neizlječivog raka prodire u sve pore ove naše civilizacije i obilno kvasi vrelom ljudskom tragedijom. Zholdak iz tog iskustva dramaturški i scenski ostvaruje dekorativnu orgiju brojnih digresija koje autonomnom snagom sugestivno govore o izopačenosti i kako je živjeti. Pritom nema mnogo narativnih poveznica, nego su prizori uobličeni tako da u brzim prijelazima logično proizlaze jedan iz drugog.

U Zholdaka vlada tvorilačka igra i to ne samo u njegovim artificijelnim maštalačkim rukavcima nego i ondje gdje se čini da nudi sam sirovi život. Mislim da nije potrebno uopće raspravljati je li riječ o simboličnoj uporabi sadržaja romana, iz jednostavnog razloga što je riječ o umjetnosti. Jer svaka je dobra umjetnost ujedno i simbolička. Isto kao i loša, samo s tom razlikom što je loša simbol i autorove nemoći. A Zholdakovo djelo nije odjek egomanskog renegata, nego djelo suptilne i razigrane umjetničke individualnosti. Motivirano je preuzeo odgovornost teatrom ostvariti pritisak za raskidanje lanaca koji okivaju ljudski razum koji stremi ka slobodi. Hipnotizirajuće zvukovlje (dobro hvata korak s korištenjem Brechtovskih komentatorskih zborova i songova), inspirativna i poticajna rješenja u segmentima same strukture scene (vjerno odražava arhitektoniku *slaughter house* koncentracijskog kampa), pretvaraju sudjelovanje u doživljaj koji imponira. Ali potpisnik ovakve "zabave" otkriva daleko ozbiljnije namjere: postaviti pred gledatelja ultimativni test

reakcije na sustavno ili parasustavno tretiranje ljudi torturom do eksterminiranja. Sam put od ulaza do dvorane Boćarskog doma ima učinkovitu neposrednost kaotičnosti i groteskno sti logoraškog "podzemlja", jer mrak, vika i, doslovno, naguravanje "stražara" s prijetećim režanjem nahuškanih psina postaju jamci postojanosti prisilnih sabirnih mjesta. Konačno, upravo u trenutku performansa (pa čak i kad se čitaju ovi reci) Gulag je živ i vitalan u Abu Ghraibu, Umm Qasru, Guantanamou…

Snižavanje jezika

Taj mučan detalj bode kao igla u džepu još jednom upozoravajući da nije dovoljno osjećati samo fatalnost te stvarnosti kao intimnu i neope-

rivu sramotu na momenat skrivenu uslijed zadivljenosti nečijim raskošnim talentom. Stoljetna poniženja duha i dalje pred ljude postavljaju inkvizitorske lomače i priznaju one koji su se prihvatili tih lomača. One, pak, koji se nisu prihvatili tih zadataka odstranjuje prezrivo, nemajući ni želje ni strpljivosti zainteresirati se za uzroke zbog kojih je doktrina u izvjesnim slučajevima odbačena. Posljedice takvih koncentracija raspaljenih strasti ljudskom su krvlju neizbrisivo poprskane stranice povijesti. Pretpostavljam da je i to jedan od razloga za inzistiranjem na izostavljanju izgovorenih riječi tijekom

Zholdak je dao priliku vidjeti da se i sve faze agonije dadu osjetljivo i dosjetljivo stiliziranim opremanjem učiniti nepropagandno sućutnima. Motivirano je preuzeo odgovornost teatrom ostvariti pritisak za raskidanje lanaca koji okivaju ljudski razum koji stremi ka slobodi

kazalište

predstave (inače, Zholdakov *trade mark*). Jezik je "snižen" nasušnom potrebom kako bi se elementi okrutnosti manifestirali kao sinteza dugotrajnog, dosljednog i univerzalnog ljudskog iskustva. Za razliku od nekih čitanja klasika koje smo posljednjih godina mogli vidjeti na domaćoj sceni, a koja se poslovično svode na tvrdo respektiranje predloška ili nepopravljivu odsutnost invencije u pseudopostmodernističkom sakaćenju, ukrajinski teatar *Teras Ševčenko* predstavlja primjer nesputanog dijaloga s klasikom. Glumačka demonstracija želje za bezuvjetnim istraživanjem različitih izvedbenih tehnika ostavlja mogućnost za široku interpretaciju polaznog motiva. Iako o zbivanjima junaci pripovijedaju, naime, samo u općim naznakama, sabirući komentare u kratke prelijetne iskaze, gledamo tjelesnom izdržljivošću zahtjevne neshematizirane koreografske uzorke situacija što se nižu po jakom eliptičnom i naizmjeničnom načelu kako bismo pojačano osjetili krupni hod obilježene sudbine. Takvim potezom prizori moraju biti naglašeni potkrepljujućim aranžmanima koji indiciraju cijelu priču što stoji iza tog rasporeda. U tom svijetu otpadnih elemenata – zamračenog tvorničkog prostora do ispucalosti i oksidiranosti načetih čeličnih žica i šipki – ljudi što ga nastavaju odaju gotovo znake oduhovljenosti. Ali, opet, svaki na svoj neočekivan način, oni od potištenosti do agresivnosti opstaju osobitom i prijetećom logikom pokusnih životinja (neki naglavnim rekvizitom čak naginju zečevima) za nagovještene, no nerazberive, ali moćne promatrače (scensko rješenje smješta ih u sobu na galeriji gdje nepomično pogledima orvelijanski skeniraju zbivanja apostrofirajući u nekom krajnjem tumačenju čvrstu i neuništivu avet svemoćnog totalitarističkog htijenja). A to je upravo oblast Solženjicinovih spisa. Čovjek u tim okolnostima počinje drukčije misliti, drukčije osjećati, drukčije željeti. Sve ono što je drugim ljudima blisko i drago, za njega postaje tuđe i nepotrebno naplavinama osobnih patnji što počinju bujati sve jače kako se gomilaju zastrašujući izazovi. On je još, istina, vezan u izvjesnoj mjeri za svoj prijašnji život.

Siva traka

U njemu još tinjaju vjerovanja koja je zapamtio iz djetinjstva, u njemu su djelomice žive nade i nekadašnji planovi. Neizbježno se bude mučna saznanja o užasu njegova sadašnjeg položaja uz želju da se unatoč zamjetnim posebnostima odvijaju nekadašnji spokojni dani (slična zapažanja Šuhova kotrljaju se nekoliko puta u njegovim ogorčenim i neobično divljim monolozima). Ali prošlost se ne vraća! Svi putevi natrag su zatvoreni. Mora se ostati na neizvjesnoj i uvijek strašnoj sivoj traci pokorne egzistencije. I čovjek cirkulira "primarnom" situacijom ne razmišljajući više o onome što ga očekuje. Neostvarene nade *života prije* izgledaju lažne, varljive, neprirodne, jer se kora ljudskog otpora tako lako otopila. Treba samo goniti i požurivati tu preostalu ljudskost sve dotle dok se rastojanje između nje i golih fizioloških poriva ne svede na beskrajno malu veličinu, do nule. Solženjicinov izvornik spada među ona djela koja nas uspijevaju uvjeriti koliko smo krhki pred suočavanjem s iskonski okrutnom koncepcijom. Do metafizičnosti shvaćen pesimizam nije ugodan, ali je posve legitiman s obzirom na neugodna i neskončana iskustva afirmirana žrtvnjem realnosti. S ovom potonjom perspektivom Zholdakov odabir okosnica koje stvaraju i ravnaju oblikovanjem predstave o žrtvama zatočenim u klaustrofobični prostor transformiran u teren za torturu, usmjerene su prema oslikavanju zajednice i pojedinaca čije osobne drame dobivaju tragičnu dimenziju u kontekstu kolektivne tragedije. Kao vještom vizualcu, performans mu bukti neobičnim scenskim pokretima i rezovima koji se ne koriste samo da održavaju napetost nego i svakodnevici rubnih stanja daju suosjećaj s junacima (posebno kod brojnih "opernih" *svjatimi upokoji*). Takvom sceničnošću redatelja očito zanima ljudska ćud ne samo u prizornom svemiru nego i narav gledalačkog odnosa prema tome: u pravilu će birati kako će povisiti temperaturu gledateljeva praćenja. Postavit će likove u ambijent tako da u ključnim trenucima počivaju kako bismo osjetili raspoloženje prilike (primjerice, petominutna cigaret-pauza), stopili doživljaj osvjetljenja i ambijenta sa saznanjem o duševnom stanju likova (dojmljiva scena kada je uloga rasvjete potpuno prepuštena blicevima foto-aparata).

I petlja i znanje

Oblikovnom igrom svjetla, kaotičnim kretanjem figura u vidnome polju, ekscentričnim glazbeno-vokalnim kvaziinterpretacijama itd. ne kvari se promatračka staloženost i naciljanost; sve je u službi činjenica, jer one su te kojima valja dati riječ, koje treba osmotriti na najbolji način po njihovim obilježavajućim osobinama. Zholdakova tvorevina zato nije posljedica izlagačkog i opisivačkog "blještavljenja" kao granske svrhe, već višeg nagnuća, panteističkog odavanja pošte počasti? viktimiziranima. Dao je priliku vidjeti da se i sve faze agonije dadu osjetljivo i dosjetljivo stiliziranim opremanjem učiniti nepropagandno sućutnima. Snažnim afektacijama, bogatim varijacijama, odiše se artificijelnošću i prenatrpanošću na koju tako lako padaju simbolički nabrušeni artisti. Ali prizornost nije tek uvjetni žanr obavljen prema obrascima "živorodnosti", nego način istančavanja, pronicanja i poentiranja raspoloženja. Izbistrenim sklonostima i temeljitim pripremama izbjegava se nevolja s atraktivnim dinamizmom parodiranja često kao jedinim razlogom zašto se pokazuje neka scena, a ne prigodna zanimljivost onoga što se pokazuje. Uvijek se unosi zanimljiv detalj, razrađuje anegdota, traži nadahnjujući potez, adekvatan psihološki obrat, naglašena osjećajna nijansa u reakciji, složena podstruja u odnosima, fino bježeći od nemotivirano nakalemljenog pompoznosimboličkog križanca od poante. Po tom načelu, u žestokom rajmeraju lako se pronalaze najjače atrakcijske točke sposobne odmah privući pažnju svojim intimitetom ili internim mjerilom vlastite osobnosti – bez kompozicijske diskriminacije. Donoseći upravo one doživljajne preljeve koji omogućuju tumačilačko vrednovanje prilika, ima li veće autentičnosti iskustva naznačenog predloškom.

Predstavom koja je očito nastala kao plod kolektivnog rada i predanog razvijanja prvobitne ideje, uspjelo se renomirano prozno djelo o bestijalno obeščašćenim sudbinama umotati u čisti susret sa spektaklom – a za to treba imati petlje i znanja. Z

Oblikovnom igrom svjetla, kaotičnim kretanjem figura u vidnome polju, ekscentričnim glazbeno-vokalnim kvaziinterpretacijama itd. ne kvari se promatračka staloženost i naciljanost; sve je u službi činjenica, jer one su te kojima valja dati riječ, koje treba osmotriti na najbolji način po njihovim obilježavajućim osobinama. Zholdakova tvorevina zato nije posljedica izlagačkog i opisivačkog "blještavljenja" kao granske svrhe, već višeg nagnuća, panteističkog odavanja pošte počasti? viktimiziranima

Vizija, autoritarni posao

Nataša Govedić

Umjesto kazališta kao *povlaštenog* mjesta (etimološki: koliko privilegiranog, toliko i podložnog vlasti), kulturolozi De Certeau i Bourdieu pokazuju zašto je mjesto kreativnosti kao svakodnevne prakse nužno vezano za napuštanje stereotipa o mesijanskoj auri umjetničkih institucija. Kazalište je čin zajedništva namijenjen zajednici, a to znači da je najživlje onda kada je najdemokratskije

Uz izbor intendanta Zagrebačkog kazališta mladih, Zholdakovu režiju *Hamleta*, te još neke probleme scenskog rukovodstva

Dok na mjesto ravnatelja/ice ZeKaeMa aspiriraju tako različiti ljudi da njihov spektar obuhvaća i dosadašnjeg intendanta spomenute institucije, dramatičara i pisca Slobodana Šnajdera (konzistentni repertoar u protekle četiri godine, minimalan broj produkcija zbog visokih troškova, neprijateljstvo aktualnog ZKM-ova glumačkog ansambla, za naše prilike vjerojatno najviši umjetnički dometi repertoara), baš kao što obuhvaća i autorski bezličnu, bezidejnu kazališnu kritičarku Dubravku Vrgoč, negdje u sredini između *velikog vođe* i *sitne scenske birokratkinje* pojavljuju se i imena kandidata kao što su Urša Raukar, Vilim Matula i Željko Vukmirica, također prijavljenih na natječaj. Troje glumaca, međutim, javnost nekako nije u stanju shvatiti "ozbiljno", odnosno realnopolitički kao moguće intendante.

Scensko bankarstvo, estrada i država

Zanimljiva je priroda zamjerki koje im se među kolegama upućuju: kao glumce, načelno ih se ne drži "dovoljno pismenima", što posebno dolazi do izražaja u konkurenciji sa Šnajderom, kao prvakom pera. Malo tko postavlja pitanje o tome vodi li se kazalište književnim talentom, pa čak i bilo kakvim deklarativnim programom, ili možda ipak (barem dijelom) umijećem stvaranja korektnih međuljudskih odnosa među stvaraocima, u čemu bi navedeni glumci pomalo prednjačili pred Šnajderom. Još je suroviji prigovor glumcima da nisu dovoljno "na zemlji", nemaju menadžerskih sposobnosti, odveć "lebde" u svijetu emocija, premalo se obazirući na pretpostavljeno *makijavelistički okrutne* produkcijske potrebe jedne kazališne kuće. I tu se imam potrebu zapitati nešto prikladno pragmatično: dobro, ali gdje su ti naši genijalni intendanti koji u svojoj osobi utjelovljuju i poduzetništvo i umjetničku žicu? Nije li domaće kazalište preplavljeno anonimusima, poput najsvježije izabranog Gavellina šefa Darka Stazića, ili pak redateljima koji se *tek trebaju* dokazati u "metropoli", kao u slučaju Damira Mađarića, najnovijeg ravnatelja Teatra &TD? U oba slučaja, kao i kod Sanje Ivić koja je po inerciji zamijenila prazno mjesto ravnateljice drame u HNK, ne možemo govoriti o prepoznatljivo jakim autorskim ličnostima, još manje o "majstorima" scenske zarade. Tarbuk i Šnajder trenutačno su u nemilosti vlasti također zbog financijskog prekoračenja gradskih dotacija i manjka interesa publike za kupnju ulaznica, dakle ni njihov intendantski životopis ne uključuje pretvaranje teatra u monete. Vjeran Zuppa odavno ne vodi ni jedno od gradskih kazališta, a Mani Gotovac, upravo zbog financijskih razloga i loše utrživosti svekolikih kulturalnih proizvoda, u svojoj scenskoj sredini promovira estradne ličnosti, poput Severine ili Krešimira Dolenčića; nipošto u korist umjetničkoga programa riječkog HNK. Hoću reći da ne znam ni za jedno kazalište koje trenutačno u ovoj zemlji i zarađuje i nudi revolucionaran estetički program, pa mi se čini da su kriteriji indendantstva kao bankarstva plus vizionarstva u najmanju ruku fikcionalni, u značenju: lažni. Glumci nisu "lošiji" kandidati za kazališne ravnatelje zato što ne bi bili u stanju *okrenuti* eure ili prodati predstavu; oni su, štoviše, unatoč svoj "rastresenosti" koja ih prati od Williama Shakespearea do Matka Raguža, sasvim u stanju svladati lekciju financijskog preživljavanja i čak voditi privatno kazalište. No kako intendante naših gradskih kazališta ne postavlja struka, nego Skupština grada Zagreba, točnije njezina posebna Gradska komisija za izbor i imenovanje ravnatelja, kao birokratski jedinstveno tijelo zmajolikog sraza petero glava kazališno apsolutno nekompetentnih političara općeg stranačkoposlušničkog smjera (jedna misli za HNS, tri za SDP te jedna za HSP), onda ne govorimo o teatru koji ne pripada ni svojim tvorcima ni publici, nego o teatru kao sluškinji najsivlje političke nemoći. Da parafraziram Grotowskog: o *jadnom*, o *bijednom*, a ne o siromašnom kazalištu.

"Jaka" i "slaba" misao

Vratimo se ipak problemu tko bi *trebao* voditi ansamble prema zvjezdanim horizontima repertoara za pamćenje te još mračnijem pitanju opravdava li cilj (dobre predstave) sredstvo (primjerice, glumačko slamanje tijekom njezine pripreme). Budući da vjerujem kako kazalište u prvome redu stvaraju *glumci*, dakle oni senzitivni i pogledima publike izloženi ljudi koji pred nama zastupaju najrazličitije vidljive i nevidljive vrijednosti, zaista nikako ne mogu zagovarati suradnju glumaca s ljudima poput Branka Brezovca ili Andrija Zholdaka, koji prema ansamblima nastupaju toliko hegemonistički da izvođaču preostaje ili vojnička poslušnost ili ispadanje iz igre. Premda je sasvim izvjesno da pred sobom imamo "vizionarske" redatelje, cijena koja se plaća za njihove *Hamlet.snove* (kako glasi naziv formalno izvrsne Zholdakove predstave, netom ugošćene na drugom zagrebačkom Festivalu svjetskog teatra), po mome je mišljenju previše visoka, posebno uzmemo li u ozbir da Zholdak otvoreno priznaje kako se s ljudima koje smatra "neprofesionalnima" u stanju i fizički obračunati. *Jaka misao* očito ne bira sredstava kojima će se nametnuti okolini, a cijena je učeniji ili manje učen, spretniji ili manje vješt, ali svakako tiranski isključiv teatar. K tome i teatar koji prezire publiku, iz predstave u predstavu provlačeći stav kako je gledaju isprani, a ne ravnopravno misleći mozgovi. Negdje u hamletovski očinskom zakutku ovakve podjele uloga lebdi i figura Branka Gavelle, ne kao kazališnog reformatora, nego kao spomenički slavljenog nadčovjeka, figure u čiju "veličinu" nastoje uskočiti generacije i generacije redateljskih mu nasljednika. I kao u bilo kojoj drugoj kršćanskoj sapunici, očekivani Mesija br. 2 nikako ne dolazi, nikako nas ne "spašava", nikako ne uzdiže domaći teatar do surih visina gavelijanskog savršenstva. U međuvremenu, scenska pedagogija sve više dokazuje nečuvenu pomisao da dobru predstavu, pa i značajan repertoar, može stvoriti i takozvana "slaba", neautoritarna misao. Umjesto kazališta kao *povlaštenog* mjesta (etimološki: koliko privilegiranog, toliko i podložnog vlasti), kulturolozi De Certeau i Bourdieu pokazuju do koje je mjere cijela javna sfera performativna te zašto je mjesto kreativnosti kao svakodnevne prakse nužno vezano za *razbijanje* mita o jedinstvenoj posvećenosti umjetničkog čina, za napuštanje stereotipa o mesijanskoj auri umjetničkih institucija ili osoba te uopće za napuštanje ideologije autoritarnog vođe kao "istinskog" kreatora. Kazalište je čin zajedništva namijenjen zajednici, a to znači da je najživlje onda kad je najdemokratskije.

Zanimaju me ljudi, ne u smislu "materijala" predstave, nego u smislu njezinih subjekata. Samo u slučaju uvažavanja ansambla, Zholdakova vizualna identifikacija Michelangelova Davida sa Shakespeareovim Hamletom postaje više od puke retorike

Uvjerljivost i povjerenje

U hrvatskoj sredini situacija je specifična zato što se intendantstvo najprije mora zakonski osloboditi političkog nadzora, to jest stranačkih imenovanja, zatim imperativa komercijalnog uspjeha (država ne smije određivati umjetničke sadržaje time što ih financira: tako glasi tekst demokratskih ustava), pa tek onda vrijedi započinjati razgovor o tome mogu li, primjerice, stanovnici Lepoglave prijaviti predstavu u ZeKaeMu ili Gavelli. Usput budi rečeno, prijavili su je i izvode je u varaždinskom HNK. Osobno, vjerujem u intendante koji su pasionirani i iskusni kazališni ljudi, puni poštovanja prema poslu sustvaralaštva, a ne u diktatore s vizionarskim sposobnostima. Zanimaju me ljudi, ne u smislu "materijala" predstave, nego u smislu njezinih subjekata. Samo u slučaju uvažavanja ansambla, Zholdakova vizualna identifikacija Michelangelova Davida sa Shakespeareovim Hamletom postaje više od puke retorike. Samo u tom slučaju hamletovska scena *Mišolovke* kod istog redatelja uistinu može uključiti Ofeliju i Hamleta čija dječje maštovita povezanost s lakoćom nadigrava dvorski teatar smrti, ali ne zato da bi prešla u melodramu, nego zato da bi pronašla izlaz u igri povjerenja, umjesto u opsesiji osvete. Ili, da prevedemo na jezik domaćeg repertoara: Brezovčeve i Šnajderove predstave, ma koliko ih osobno smatrala kvalitetnima, u našoj sredini imaju smisla i težine samo s ansamblom koji u njih vjeruje. Ako je suditi po pismu koje su uputili gradskim vlastima, ZeKaeM-ovi glumci ne vjeruju u *Velikog Meštra*, ni u *Kamova*, ni u *Peto evanđelje*. Njihovo nezadovoljstvo nikako ne može biti samo dokaz o "neshvaćenosti" Brezovčeva i Šnajderova genija. Njihovo je nezadovoljstvo relevantna informacija o mjestima pucanja profesionalne komunikacije na razini repertoar/izvođači, što je svakako povezano s time što je Šnajder ZeKaeM doveo do hvalevrijedne visoke umjetničke kvalitete "silom" ravnateljskih odluka, a ne (težim) umijećem dogovoranja i uvažavanja svojih scenskih kolega. I tako smo opet na početku analize: *nametnuta* vizija ne pušta korijena. Ma koliko spore, neisplative i skromne, inkluzivne metode upravljanja izazivaju i znatno manje nesnošljivosti, višestruko pogubnih za umjetničko stvaralaštvo. Za razliku od privilegirane i usamljene vizije, Noina arka *bez kormilara* i s mnogo plutanja po neodređenim prostranstvima spašava beziznimno sve koji na njoj zateknu. Izlišno je spominjati da vozni red ovoga kazališnog broda nije izgubio na aktualnosti: potrebna je samo egalitarna odlučnost da – ne potonemo.

kritika

Neironijski performans i interekranizacija lirike

Goran Rem

Povjerenstvo za dodjelu nagrade za životno djelo Sv. Kvirina s iznimnom radošću može objaviti kako je ove, 2004. godine, nagrađenik izvrsni hrvatski pjesnički modernist Borben Vladović, rođen 1943. u Splitu, kasnije riječki gimnazijalac pa student zagrebačkoga Filozofskog fakulteta na odsjeku jugoslavistike i povijesti umjetnosti, a danas urednik dramaturg na Hrvatskome radiju

U svakom pregledu hrvatskoga postmodernoga pjesništva, odnosno u lociranju njegovih početaka, mogla bi se naći parafrazna rečenica: na početku bijaše Borben Vladović.

Naime, kada 1970. Vladović ulazi u književnost svojom prvom knjigom pjesama *Balkonski prostor*, knjigom koju bjelodani edicija nagrađenih knjiga *Književnog fonda mladih A. B. Šimić*, Zvonimir se Mrkonjić upravo odvažio napisati rečenicu*: Jedno je razdoblje hrvatskog pjesništva završilo.*

Bez imalo pretjerivanja, a s, dapače, mnogo točnosti, mora se reći da je novodolazeće razdoblje dobilo svoj postmoderni lik i energičan zalet – zahvaljujući upravo poeziji Borbena Vladovića! Kako?

Prekoračenje ovlasti

Tako što će Vladović riječima i slovima predati prekoračujuće ovlasti. Njegove pjesme neće se samo u kakvu tradicionalnom smislu sjećati, nego će aktivno djelovati, pače – sudjelovati u predmetnosti, u zbilji, radikalno se opredjeljujući za biće igre, za zahtjevno preuzimanje čitateljeva vremena, za ideju, kako bi to napisao Josip Užarević – poetskoga teksta kao stroja kroz vrijeme, ideju tjelesno ostvarenu tekstom. Tih će godina, čak i kroz sam predgovor Ante Stamaća, pa i neočekivanu uredničku ruku Slavka Mihalića, u Vladovićevoj prvoj knjizi, razlogaški koncept modernosti još otvoreno reflektirati baš i samo svoje pismo kao potencijalno tranzicijsko u poststanje. Međutim, razlika će postajati sve intenzivnija i skupinska će tolerancija uskoro izgubiti strpljenje, a postfenomenologijska potencija, usprkos sjajnoj pripremi kroz zbornike *Europska nova kritika* i splitsku ediciju *Marko Marulić*, će se uzrujati, nesretno istovremeno i sinkronizirano, jednostavno – zajedno, s izvantekstualnom totalitarnom zbiljom.

Naime, Vladovićeva prva zbirka i tri godine kasnije objelodanjena druga, s neobičnim naslovom *3X7=21*, sudjelovat će u zacrtavanju strategija individualiziranih autorskih poetika, koje će, nakon skupinskih krugovaša i razlogaša, biti vrlo snažno *slovo razlike.* Slovo će odlučno, kompromitiranoj izvantekstualnoj zbilji, uputiti odgovor okrenutih leđa.

Rondo u valovima, u repeticiji i zavičaju slova; partiturnost

U prvoj svojoj knjizi Vladović će gotovo neprimjetno zapisati fantastičnu zavičajnu gnomiku, zavjetovanu do apsurda, neupitno spremnu prevesti globalnu opasnost u lokalnu pouzdanost. Ta je zgrušanost i zavičajna skrušenost vitalna i smirena, ona će se kod nekoga drugog, primjerice Antuna Šoljana nadopisati u roman *Luka*, ali će također poput stripova Dubravka Matakovića imati lakoću probijati naoko krajnju instancu apsurda. Vjerovati je u repetitivnost, a ne jedinstvenost, usputno i izravno piše stih o tom jednom valu. Naime, napisat će u prvoj zbirci Vladović pjesmu *Pokrenuti šljunak*:

pokriven umirućom uvalom i bolnim morem
onemoćalom rukom stišćem vrat masline.
uvalom valom do skrušenja.
vale, vjerujem u tvoju trajnost.
šljunak će otjecati u ruke nezatečenih ribara.

Riječ je o strategiji potpunoga individualizma i plejmejkerske tekstualne nezavisnosti, koju su snažno iskusili Boro Pavlović četrdesetih, Josip Stošić i Ivan Slamnig pedesetih te, eto, upravo Borben Vladović, neznatno nakon Josipa Severa – krajem šezdesetih.

Kraj šezdesetih i početak sedamdesetih, sa svojom utopijom velike globalne djece cvijeća, ali intenzivnim paradoksom i s istovremenom definitivnom smrću Velikih Orijentira (bilo Zapadnih bilo Istočnih, bilo Varšavskoga bilo NATO-pakta, a bogme *proljeće* loše počinje i *s ove strane čelične zavjese* – u "demokratskom" socijalizmu jugotipa) koji su se tenkovski, napalmom i ranojutarnjim upadima proveli brojnim dalekoistočnim ili srednjoeuropskim cestama *smrti slobode*, dakle taj i takav kontekst – postavlja pred Vladovića i druge, tek nastupajuće moderne pjesnike, zahtjev za potragom u polju mimo ideologijskoga govora.

Vladović će nužno aktivirati energiju konverzije. Što će to njegovi stihovi konverzirati? Oni će, zapravo – pseudorefrenski duhovito te vrlo pokretljivo "prevoditi" ritmičke strukture glazbe u grafo i sintakto-strukture poezije. Tu će Vladović iskušavati i zapravo višestruko izvoditi provokacije "partiturnosti". Pjesme će vrlo osjetljivo tražiti izvedbu, čitatelj će ih morati odgonetati s gledišta njihove vlastite ponude pravila za čitanje ili možda i pravila za uporabu.

Primjerice, poslušati je jedan *Rondo* iz druge zbirke, naslovljene *3x7=21*, objavljene u prvoj knjizi *biblioteke mm*, edicije *suvremeni pisci*, s potpisom modernističkog urednika, naime i samog intrigantnog ludističkog pjesnika iz Splita, Srećka Lorgera:

Da zna zora
da je vijeku bora
ne bi zora
bila noći mora

Da zna prozor
da je obzor
ne bi zorom
bio prozor

Da zna više
no što zna
ne bi lanac
bila vlas
koja dijeli
noć i dan

Da zna čovjek
da će reći av
ne bi lancu
bio vjeran pas

Osim takvoga pseudoetimologijskoga raskrinkavanja slova i riječi autor će povremeno, s osobitom ekonomijom i svježinom provocirati semantičku uspavanost reklamnih fraza, gdje će se igrati i idejom uporabne poezije. Ideju upotrebne ili uporabne poezije najavio je posve eksplicitno Boro Pavlović još krajem pedesetih kada je imenovao svoju poetiku kao konstruktivizam, kao želju da ne *pjeva* samo *poezija* ili čak, još gore, da samo *opjevava* svijet, nego kao odgovor na estetsku tjelesnu postduhovnost poezije – neka, ako se već ima pjevati, zapjeva i svaki sastavni dio svijeta. I Borben Vladović eksplicite imenuje svoju poetiku: naime, autorovu odluku za konkretizam javljaju njegove fotopjesme iz druge zbirke, koje zapravo dokumentiraju i neke rane autorove *akcije u prostoru* – svojevrsne multimedijske tekstove, jednostavnije nazvane performansom.

Neironijski performans i interekranizacija, upad u kič pejzaža

Ta je Vladovićeva strategija najuočljivija: pjesmi pridati ovlasti prekoračiteljice iz prostora plošne tekstne sudbine i privući je u ruke čitatelja. Ovlastiti, zatim, čitatelja za kreativan ponovni povratak u djetinjstvo, u bitno – neironijsko stanje obnovljenoga prirodnoga poriva za igrom, kojim će onda bez problema prići/uzvratiti Vladovićevu tekstu.

Osim kultne *Riječi-kocke* važno je prisjetiti se ne samo partitura za nemoguće pjevanje (*Luk i voda*, *Futura vocalis*) nego i brojnih palindromskih struktura, anagramskih preslagivanja koja su računala na sinkopiranje kao konverzijsku ideju. I sinkopiranje će tekstovi unutartekstualno imenovati i jazzerski sugerirati, očekivati stoga.

Tekstovi će, također, otvoreno palimpsestirati protovizualca dvadesetog stoljeća – A. B. Šimića, zbog tjelesnosti njegovoga čuvenoga grafičkog rješenja – okupljanja stihova oko središnje osi. Interekranizirat će nadalje Sartrea, Ogdena Nasha, Elija Kazana, Endrea Adyja, natpise po vlakovima, reklame, pučkocrkvene proslave, velesajamsku gužvu.

Vladović će, nadalje, računati, i u kasnijim zbirkama, na slobodu koju tradicijski šalje povijesna *ars combinatoria*, pa će se dobro zabaviti opasnom improvizacijskom energijom jazza, uvažit će Elvisa Presleyja kao duhovnu i duhovitu inspiraciju, poslušat će i kotrljanje *najranijega* rock&-rolla, a filmski će svijet brojnim citatnim fragmentacijama iz sve snage prenositi do čuvene definicije pjesničke slike.

Njegove će pjesme i plesati, zadavat će si i izvoditi – koreografiju, dakako računajući na barem minimalan čitateljev sluh.

U zbirci *Vrulje* iz 1980. Vladović će izbjeći ukoričiti vrlo opsežnu svoju zbirku vizualnih pjesama, odnosno snop koji će sedamdesetih objelodanjivati kroz niz izložbenih i separatnih projekata. Jedan od takvih je svakako i demo-knjiga, naslovljena *Panorama granice*, kao dobro osmišljena skupna zbirka konkretne poezije koju je bio pripremao 1979. sa Zvonimirom Mrkonjićem i zapravo ostavio u rukopisu. Međutim, same *Vrulje*, autorsku zbirku iz 1980. započinje svojom dotad najduljom pjesmom, programatski naslovljenom *Vrulja*, pomalo prvi put i figurativnije raspoloženu. Započinje, primjerice ovako:

neki obli oblici
neke kugle naglo se povećavaju i smanjuju
kao da su od pijeska
a ne raspršavaju se
kad trebam nešto u tom istom trenutku reći
tada mi ta kugla ispuni usnu šupljinu
odjednom i žeđ i požuda
i žudnja za ljepotom i potreba da mnogo toga kažem
upadam odjednom sve dublje u neizgovorene riječi
lice svejednako ostane bezizražajno
(…)

Još će sljedećih tridesetak stihova razvijati tu polufigurativnu deskripciju tjelesnosti teksta, za koju je autor otkrio zanimljiv analogičan prirodoslovni *jednostavni oblik*, kulerski implozivnu strukturu vrulje. Subjektno se tijelo takve specifične intenzivne jezičnosti – odlučuje prihvatiti tragičnu prostitucijsku igru lako dostupne i istovremeno naslade s vrlo određenom cijenom. Metaforično ili ne ali cijena te naslade je prema Vladoviću vrlo jasan upad. Stoga piše:

(…)
pejzažu lijepa droljo bez iskupljenja
uronjen u tebe omeđen tvojim linijama i plohama
boja tvoja u oku natrunjena
bijela platna i onda vrtoglavi vodopad
PAD
(…)

Laki i brzi revolveri poetske dosjetke

Ipak i ukratko, Borben je Vladović uglavnom zaigrao formu manjih pjesničkih opsega. U zbirci *Knjiga pegla* iz 1982. osim što je ponovio neke hitove iz ranijih zbirki, zabilježio je i slijedeću konkretnu intermedijalnu minijaturu lake i brze dosjetke:

Čovječe zvani buldožer
Ako ne prihvatiš
poziv na večeru s ubojstvom
I ne izvršiš
Zločin bez strasti
Nad djevojkom za zbogom
Iskopaj sebi raku
Jer
Revolveri ne diskutiraju
To ti je
Abeceda straha
A ja ću posijati
Demonsko sjeme
Pa vi
počnite s revolucijom ja ću već stići
Jednim vlakom za dvije bitange
Vjerujte
Siromah sam al sam bijesan (Filmski repertoar)

Svaka je njegova tako omanja pjesnička igračka i vrlo ozbiljna i vrlo zahtjevna i neusporedivo lektirska za svakoga iole "klasičnijega" modernog intelektualca koji je svjestan i spreman svladati pismenost što ju je Gutenbergova galaksija provukla kroz bogatu i dakako destruktivnu nasladu vizualne kulture dvadesetog stoljeća te ju dovela i do svakodnevnoga stajanja u redu za virtualni kruh.

Sofisticirano pjesničko štivo sudionika riječke modernističke djeteline s četiri lista (uz Stojevića, Rogića i Stefanovića), dakle briljantno sjajnoga postmodernističkog autora i brojnih davnih performansa, proznih knjiga i scenarističkih tekstova, te književnih i likovnih kritika. Posebice, ponavljam, autora pjesničkih tekstova, koji su unutar sedam objavljenih svezaka (već spomenuti *Balkonski prostor* i *3X7=21* pa *Vrulje, Knjiga pegla, Odmor pelivana, Cjelovitost detalja, Lirika*) zaigrali i najopasniji ostarjeli naslov kada su se 2000. hrabro nazvali *Lirika.*

Kakav sjajni presley, prisni!

Društveno problematične emocije

Maja Profaca

S obzirom na to da emocije nisu *neinteligentni osjećaji i tjelesni porivi*, nego uključuju često vrlo složena uvjerenja o svom objektu, od svih *bolnih emocija* od kojih nas zakon pokušava zaštititi autorica se usredotočila na društveno značenje triju – bijesa, gnušanja i srama

Martha Craven Nussbaum, *Hiding from Humanity – Disgust, Shame and the Law*, Princeton University Press, 2004.

Za Marthu Craven Nussbaum može se bez zadrške reći da je jedna od najznačajnijih suvremenih filozofkinja čiji pothvat u studiranju i društvenoj rehabilitaciji emocija nije dao samo zavidan osobni rezultat, nego je i za filozofiju relevantan kao pomak u percipiranju prave prirode emocija kao i razumijevanju njihove velike društvene važnosti. Interdisciplinaran no temeljit pristup, duboki i inteligentni uvidi, kao i nikad prekinut dijalog s aktualnim raspravama socijalne filozofije i filozofije politike, ono je što odlikuje ovu filozofkinju važnu prije svega zbog temeljite, gotovo prevratničke teorije kognitivnih i praktičnih vrijednosti ljudskih emocija. Osim što pokušava ravnopravno integrirati emocije kako u pojedinačno, tako i kolektivno prosuđivanje i djelovanje, Martha Nussbaum inzistira i na društvenoj te uopće praktičnoj vrijednosti tog aspekta čovjekove prirode prema kojem su mnogi mislioci imali često pesimističan stav proizašao iz predrasuda o iracionalnosti emocija ili iz površnih generalizacija o njihovoj društvenoj i političkoj destruktivnosti.

U svojoj opsežnoj i temeljitoj studiji o emocijama *Upheavals of Thought – The Inteligence of Emotions* (Cambridge University Press, 2001.), Nussbaum tako dokazuje da emocije ne samo da nisu iracionalne nego da su prije svega racionalan i inteligentan odgovor na, za pojedinca važne situacije i probleme, s obzirom na njegovu hijerarhiju vrijednosti odnosno percepciju onoga što mu je uistinu važno. Sudovi o vrijednostima tako su za Nussbaum uvjet i neodvojiv dio emocionalnih odgovora na prilike i neprilike s kojima se neprestance suočavamo, što emocije čini nezaobilaznom temom etičkih rasprava, ali i rijetko korištenim kognitivnim potencijalom u rješavanju mnogih društvenih situacija i problema. No da bi bile društveno korisne, emocije treba kultivirati. Veliku važnost u kultiviranju vrijednih i društveno korisnih emocija Martha Nussbaum vidi u umjetnosti odnosno književnosti, i to prije svega u smislu senzibiliziranja za osebujnost, jedinstvenost te iznad svega složenost svakog ljudskog života i njemu pripadnih, neponovljivih iskustva. Književnost i uopće umjetnost, kako u knjizi *Poetic Justice – The Literary Imagination and Public Life* (Beacon Press, 1995) piše Martha Nussbaum, omogućuju nam da uočimo teškoće i dvojbe onih čija životna iskustva ne dijelimo ili su nam možda gotovo nezamisliva. Uvid, suosjećanje i razumijevanje za iskustvo stranog čovjeka preduvjet su stoga i našeg respekta prema svakom ljudskom biću, no, isto tako, reći će Nussbaum, i pretpostavka takva društva koje bi poštivalo sve svoje građane u njihovoj jedinstvenosti, različitosti i slobodi. Ističući pritom važnost načela, emocije za Marthu Nussbaum nisu ipak samo dodatak mišljenju, nego ravnopravan aspekt ljudske inteligencije bez kojeg mnoge moralno problematične situacije ne bi bile ni uočljive niti na ispravan, pravičan način, rješive. Kad bismo isključili emocije ne samo iz moralnog prosuđivanja i djelovanja nego i iz društveno relevantnih odluka, isključili bismo, prema Nussbaum, bitan kognitivan i društveni potencijal koji je nezaobilazan u otkrivanju onog problematičnog, ali i u promišljanju onoga dobrog i društveno korisnog.

Opravdani i razumni bijes

Knjiga *Skrivanje od ljudske prirode – gnušanje, sram i pravo* nastala na osnovi predavanja na institutu Remarque 2000. u New Yorku, pretpostavlja i konkretizira tu teoriju. Tako je za autoricu zakon koji se barem na neki način ne poziva na emocije (ako ih shvatimo ne samo kao posljedicu nego i kao uzrok naših temeljnih uvjerenja o zlu i nepravdi) nezamisliv, jer bez pozivanja na osjećaje povrijeđenosti, poniženosti ili oštećenosti mnogi bi zakoni bili zapravo bespredmetni. Osim što utječu na našu prosudbu što proglasiti ilegalnim, emocije utječu i na prosuđivanje težine nekog prijestupa ili nezakonitog djela. Iz straha za dobra kao što su to prije svega naš život ili životi bližnjih, dostojanstvo, sloboda, imovina i slično, ljudi se koriste zakonima čija je primarna svrha, reći će Nussbaum, da nas zaštite u našoj potrebitosti i ranjivosti odnosno od različitih opasnosti povreda i šteta koje nam mogu biti nanesene.

S obzirom na to da emocije nisu *neinteligentni osjećaji i tjelesni porivi*, nego uključuju često vrlo složena uvjerenja o svom objektu, od svih *bolnih emocija* od kojih nas zakon pokušava na ovaj ili onaj način zaštititi autorica se usredotočila na tri – bijes, gnušanje i sram. Razlika u pravnom tretiranju bijesa i osjećaja odvratnosti odnosno gnušanja leži tako prije svega u tome što je bijes usmjeren ponajprije prema osobi čiji je postupak prouzročio neku štetu, nesreću ili zlo, iz čega slijedi da se i postupak u afektu bijesa može pravno sagledati i u ovom, ponekad ublažavajućem kontekstu. Primjerice, ako netko zatekne ubojicu njemu drage osobe te njega/nju u afektu ubije, njegov ili njezin postupak drukčije će se suditi nego promišljeno i isplanirano ubojstvo zbog materijalne koristi. No, i afekt bijesa je problematičan. Kao prvo, problematična je sama formulacija o opravdanom i razumnom bijesu. Ono što afekt bijesa u zakonu čini predmetom brojnih rasprava, osim što je inzistiranje na emocionalnoj reakciji razumnog pojedinca vrlo apstraktna definicija, njegova su kulturna variranja. Tako se u nekim društvima ubojstvo nevjerne supruge moglo, ili se to još čini, pravdati razumnim ili bolje razumljivim bijesom prevarenog supruga.

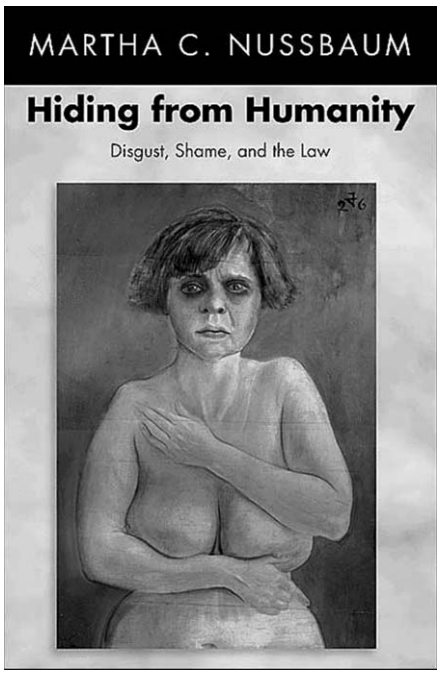

Korisno i opasno gnušanje

S gnušanjem su stvari još upitnije. Ako nije počinjena neka šteta ili zlo, sam osjećaj odvratnosti prema nekoj osobi ili ponašanju, možda čak i opravdan, ne može opravdati nanošenje zla ili štete toj osobi. Odvratnost ili gnušanje, prema Marthi Nussbaum, može biti korisna emocija jer nas često upozorava na prikrivene opasnosti, primjerice, na mogućnost trovanja zagađenom vodom ili hranom, no u društvenim odnosima gnušanje može biti samo štetna i ne tako rijetko zloupotrijebljena emocija. Projiciranje straha od kontaminacije tijela na strah i odvratnost prema drugim ljudima – ženama, crncima, Židovima, hendikepiranima, homoseksualcima i sl. – upozorava na opasnost projiciranja jednog, uz čistoću i zdravlje tijela vezanog osjećaja na društvene odnose, u čemu autorica prije svega vidi potrebu ograđivanja od vlastite animalnosti, ranjivosti i propadljivosti vlastita bića umetanjem potklase ljudi koja nas dijeli od vlastite tjelesnosti odnosno animalnosti. Ako postoji ta potklasa između nas i životinja, mi sami smo, tako umišljamo, udaljeniji od naše životinjske i propadajuće tjelesne naravi. Time smo, reći će Nussbaum, uvjereni da smo više "ljudski". Gnušanje odnosno odvratnost, koliko može biti korisna kada je riječ o stvarnim opasnostima od, primjerice, prljavštine koja može biti uzrok bolesti, u društvenim je odnosima stoga gotovo uvijek pogrešna i opasna jer se često odnosi na samo postojanje određene skupine ljudi s određenim svojstvom ili ponašanjem koje nije uzrok neke zbiljske štete ili ugrožavajuće za druge ljude.

Odvratnost prema drugom ljudskom biću stoga je prije svega samozavaravanje o razlozima i prirodi naših stavova i postupaka koje je, kroz povijest, nerijetko služilo i opravdavanju opresije i društvenog isključivanja skupina ili pojedinaca. Ukratko, premda se ponekad činila opravdanim poticajem za određeni postupak protiv neke osobe ili skupine sama odvratnost, ako ne uključuje bijes ili ogorčenje radi počinjena zla ili štete, nema razumnog niti etičkog uporišta odnosno opravdanja, te u društvenim odnosima može biti samo štetna i opasna.

Stid i društvena stigmatizacija

Sa stidom kao emocijom koja bi zrcalila društvene vrijednosti i pravila stvar je također složena jer strah od sramote i stid mogu poticati vrlinu i društveno poželjno ponašanje, no jednako su tako opasni jer se mogu obrušiti na određene skupine ili pojedince čije bi dostojanstvo kao ljudskih bića bilo cijena njihova otklona od društvenih normi ili pravila većine. S obzirom na to da svi ljudi imaju neke slabosti, reći će tako Martha Nussbaum, *stid je trajna mogućnost u našim životima, naš dnevni pra-*

Kako svi ljudi imaju neke slabosti, *stid je trajna mogućnost u našim životima, naš dnevni pratitelj*. Problem je opet u tome što su neke skupine ili pojedinci više označeni od drugih, da ih društvo upravo i samo iz te različitosti, koja ne mora ni u kojem obliku biti opasna ili štetna, markira zbog istih ili sličnih razloga kao što to čini s objektima odvratnosti te zahtijeva *da se crvene samo stoga što jesu to što jesu ili tko jesu*

kritika

titelj. Problem je opet u tome što su neke skupine ili pojedinci više označeni od drugih, da ih društvo upravo i samo iz te različitosti, koja ne mora ni u kojem obliku biti opasna ili štetna, markira zbog istih ili sličnih razloga kao što to čini s objektima odvratnosti te zahtijeva *da se crvene samo stoga što jesu to što jesu ili tko jesu*.

Pritom je osobito opasna društvena stigmatizacija koja, prema autorici, svoje uzroke ima u infantilnoj želji za kontrolom i neranjivošću, u nepriznavanju vlastite potrebitosti i nesavršenosti. Stigmatizacija je to opasnija što određene skupine ili pojedince stavlja u poziciju da trpe pravne, društvene te psihičke posljedice svog markiranja bez ikakve vlastite krivnje – što stigmatizaciju ne čini opravdanom ni u slučajevima kada ta krivnja postoji.

Društveno je žigosanje, iako se ponekad činilo zasluženim, za Marthu Nussbaum stoga uvijek pogrešno jer izravno povređuje dostojanstvo ljudske osobe čije posljedice mogu biti samo loše, ali i stoga što se, za razliku od kažnjavanja krivnje, odnosi na cijelu osobu, ne samo na određeno djelo ili postupak za koji je određena osoba odgovorna. Sramoćenju je uvijek cilj degradacija i poniženje cijele osobe dok se pravo, nastavit će Nussbaum, zasniva na odgovornosti za djela odnosno postupke čije kažnjavanje nema za svrhu poniženje i degradaciju na način doživotnog stigmatiziranja, nego prije svega učinkovito odvraćanje od sličnih postupaka. Sramoćenje se, zaključit će Nussbaum, odnosi tako prije svega na određeni devijantni identitet, bilo skupine ili pojedinaca koji zbog svojih životnih opredjeljenja ili okolnosti odudaraju od većine koja ih žigoše. Uglavnom je to stigmatiziranje *bez vlastite krivnje*, ali i u slučaju kada se čini zasluženim ono je uvijek *pravda gomile ili rulje* koja se u pravnoj državi treba obeshrabriti, a ne, suprotno mišljenju nekih komunitarističkih mislilaca, društveno poticati.

Bez skrivanja ljudske ranjivosti

Kao što pravo treba izbjegavati stigmatiziranje, tako i društvo, zaključit će Nussbaum, mora aktivno djelovati kako bi sačuvalo dostojanstvo svih svojih građana, posebice ranjivih skupina i pojedinaca na način borbe protiv siromaštva osiguranjem pristojnog životnog standarda za sve građane, suprotstavljanjem različitim vrstama diskriminacije i nasilja prema manjinama, to jest većom brigom za fizički i mentalno hendikepirane osobe. To se, prema Nussbaum, može postići samo sviješću o vlastitoj ranjivosti i nesavršenosti, prihvaćanjem vlastite nedostatnosti i ovisnosti o drugima što su, reći će Nussbaum, mnoge teorije društvenog ugovora previđale pretpostavljajući da društvo čine isključivo odrasle, zdrave i neovisne osobe. Zbog toga razloga i liberalizam, kakav zagovara Martha Nussbaum (osim što se uvelike oslanja na Millova promišljanja o slobodi na način podrške načelima ali kritikom utilitarističke metode argumentacije), liberalizam je – *bez skrivanja*. To *bez skrivanja* odnosi se na skrivanje vlastite ranjive ljudske prirode samozavaravanjem o svemoći koja traži žrtvenog jarca u pojedincima ili skupinama koje bi ponijele sav teret ljudske manjkavosti i nesavršenosti. Upravo su emocije gnušanja i srama u njihovu društvenom kontekstu za autoricu stoga bile primjer izopačenosti istinski ljudskih odnosa kao i upozorenjem na opasnosti koje takva samozavaravanja kriju za društvo čije je osnovno načelo poštivanje dostojanstva svakoga ljudskog bića. Društvo koje bi uistinu bilo po mjeri čovjeka ne bi stoga trebalo skrivati svoju ranjivost, reći će naposljetku Nussbaum, nego poticati i kultivirati one emocije poput suosjećanja, pravične srdžbe zbog počinjenog zla, zahvalnosti i ljubavi kao važnih emocija za bića koja su napokon ipak nedostatna te bitno ovise jedna o drugima.

Zastrašujuće a uvjerljivo?

Grozdana Cvitan

Roman u kojemu se početna slučajna dječja seksualnost pretvara u svojevrsnu dirigiranu aktivnost i postaje dio lanca pedofilskog kriminala, no u konačnici ostaje neuvjerljiv i nekonzistentan – roditeljski strahovi nisu dovoljni da od ovog djela naprave zanimljivu literaturu

Simona Vinci: *O djeci ne znamo ništa*; s talijanskoga prevela Nevia Raos; Mirakul; Zagreb, 2004.

Koliko zaista znamo o životu djece koja se u odrastanju odvajaju od obitelji i sve više žive u skupini sa svojim vršnjacima, dijele dobro i zlo skupine i nastoje biti međusobno što sličniji? Opće postavke i znanstvene spoznaje o životu mladih koji se susreću s vlastitom tjelesnošću, nemirima i zamkama odrastanja i posebice seksualnosti, kao da su u romanu *O djeci ne znamo ništa* pale s neba, bez obzira na dotadašnje živote djece i opći kontekst u kojem svaki član skupine nastavlja život i odrastanje. S namjerom da opiše situaciju skupine adolescenata koja se susreće sa seksualnošću, Simona Vinci naizgled hladno i objektivno, očima neutralnog promatrača, gleda zbivanja u dvorištu gradske četvrti gdje se mala i veća djeca susreću i razdvajaju u slobodnom vremenu. To dvorište napuštaju odrastajući, pronalazeći nove interese i nova mjesta okupljanja. Skupina, koju prati pogled sveprisutne pripovjedačice, izdvaja se u samotno skladište u polju, a prvotno bezidejno izdvajanje uskoro zamjenjuju istraživanjem vlastite seksualnosti.

Logika skupine

Izdvajanje i okupljanje izvan očiju odraslih počinje kao slučajna aktivnost koja ponajprije izgleda kao nedostatak ideje o trošenju vremena, a prerasta u organizirane seanse koje (još jednom naglo uvedene u priču) na posredan način usmjeravaju i organiziraju druge vrste odraslih ljudi. Štoviše, početna slučajnost odjednom se pretvara u svojevrsnu dirigiranu aktivnost i nekako postaje dio lanca pedofilskog kriminala. To pretvaranje prvobitne i tajnovite dječje aktivnosti u potencijalnu umreženu seksualno-kriminalnu ćeliju u romanu vodi najstariji član skupine, čija želja da se dokaže kao vođa poništava sve psihološke i individualne razloge ostalih članova skupine za zajedništvom. Pitanje vođe u skupini analizira se kao zadanost koja bi, teško se oteti dojmu, i u stadu imala više individualnog odnosa pa i otpora kad situacija postaje zamorna, a zatim i obvezujuća.

Je li utjecaj skupine doista tolik da se djeca prestaju pitati o bilo čemu kako bi ostali članovi skupine skupljene bez većih razloga osim zbog dobne sličnosti, poznanstva iz ulice i trošenja slobodnog vremena? Može li kod svih članova i na isti način biti izbrisano svako etičko pitanje kojem su bili učeni u dotadašnjem životu? Koliko je točno, primjerice, da roditelji koji se brinu o redovitosti djetetove aktivnosti (od prehrane do škole) ne pitaju gdje ono i na koji način troši slobodno vrijeme? Može li se dječak kojeg majka kontrolira s prozora stana bez problema naći u skupini u kojoj će se dogoditi i ubojstvo?

Suvremeni je svijet pun teških i traumatičnih zbivanja u kojima su glavni akteri, ali i glavni stradalnici djeca i mladi. Ono što dovodi u pitanje cijeli roman potreba je mlade autorice da povremenim psihologiziranjem objasni razloge ponašanja djece određene dobi, posebice odnos pojedinca i skupine

Pitanja koja je moguće postaviti uz knjigu *O djeci ne znamo ništa* nisu takva da bi dovela u sumnju postojanje takvih vrsta priča kakve želi ispričati Simona Vinci. Štoviše, suvremeni je svijet pun teških i traumatičnih zbivanja u kojima su glavni akteri, ali i glavni stradalnici, djeca i mladi. Ono što dovodi u pitanje cijeli roman potreba je mlade autorice da povremenim psihologiziranjem objasni razloge ponašanja djece određene dobi, posebice odnos pojedinca i skupine. Konačni uradak zato djeluje kao kulinarski složenac u kojem tijesto i smjesa priče ostaju neuvjerljivi, odvojeni i jednostavno nekonzistentni.

Priča o opasnim igrama

Simona Vinci mogla je izabrati pisanje romana *O djeci ne znamo ništa* bez suvišnog psihologiziranja pa i psihologiziranja uopće, ali se nije oduprla pokušaju da jednu zastrašujuću priču ponudi kao strašilo ponajprije roditeljima koji su, zasigurno, i tu knjigu i autoricu učinili popularnom i izvan rodne Italije. Roditeljski strahovi ipak nisu dovoljni da od njezina pisanja naprave zanimljivu literaturu. Uostalom, počevši od samog naslova čini se da je autorica izabrala idejno-tematski dobar projekt koji nije uspjela niti nasloviti s bilo kakvim literarnim okusom. Zato njezin roman ostaje primjer jednostavno ispričane priče o opasnim igrama i tragičnim posljedicama odrastanja. Temama crne kronike nije potreban literarni talent da bi postale rado čitano štivo. Dovoljna je ilustrativna preglednost strahova, a što – treba priznati – mnogi često ne uspijevaju postići u unaprijed određenim zadaćama.

kratki rezovi

Demokracija ima svoju cijenu

Francuska, kao zemlja velikih sloboda i ljudskih prava, pokazuje se kao paranoična, konzervativna sredina podložna svakovrsnim manipulacijama, žrtvovanju ljudi, pa i ubojstvima za račun političkih i ideoloških strasti i mržnje, demona na koje, izgleda, nitko nije imun

Siniša Nikolić

Mračna strana velikih, "naprednih" zemalja

Je li Zola ubijen?

Gianni Rizzoni i Alain Pages, *Posljednja noć Emilea Zole*; prevele Ljiljana Avirević *et al.*; Durieux; Zagreb, 2003.

Demokracija, ljudska prava, domovina, pravna država, sve su to, kao što smo imali i imamo prigode vidjeti u posljednjih desetljeće i pol na ovim našim, povijesno "nestašnim" područjima, teška i kompleksna pitanja, ideali kojima se teško približiti. Kako je to istina koju smo intenzivno proživljavali, i proživljavamo, gotovo da pomišljamo da je to sasvim naš, osobit problem, i da druge zemlje ili narodi s tim nisu imali baš tako puno problema, barem ne u posljednjih sto, dvjesto "civiliziranih" godina. Ništa, međutim, nije dalje od istine od tog tipično provincijalnog preduvjerenja. Prije dvije godine, naime, u svijetu, a poglavito u krugovima napredne inteligencije, obilježavala se stogodišnjica smrti Emila Zole, neraskidivo povezana s glasovitom aferom Dreyfus.

Kao što je poznato, godine 1894. mladi je francuski časnik Alfred Dreyfus bio upleten u špijunsku aferu predaje nekih povjerljivih dokumenata njemačkoj vojsci. Po hitnom je postupku okrivljen, osuđen i transportiran u prekomorske robijaške tropske krajeve. Naknadno je utvrđeno da je riječ o tipičnoj "namještaljci", pri čemu je stradao mladi i neiskusan časnik, i još k tomu Židov. Cijela je afera u francuskoj javnosti popraćena žestokim desničarskim raspirivanjem antisemitizma i agresivnog nacionalizma s jedne strane, i odlučnim otporom lijeve, napredne inteligencije, koja je, premda u manjini, hrabro stala u obranu nedužnoga Dreyfusa. Taj je "lijevi", a zapravo razumni i civilizirani otpor bezumlju i desničarskoj histeriji u konačnici predvodio upravo glasoviti književnik Emile Zola. Nakon njegova silnog angažmana, i glasovitog teksta *Optužujem*, u kojemu je razornom analizom i nadahnutom riječju pobio osudu kao apsurdnu i utemeljenu tek na indicijama, izravno optužujući ministre i generale za urotu protiv nedužnog pojedinca, Dreyfus je prvo 1989. kompromisno pomilovan, da bi tek 1906. bio definitivno oslobođen svih točaka optužbe i proglašen potpuno nevinim.

Taj Zolin angažman nije bio bez cijene. Sam je Zola bio stavljen na optuženičku klupu, a protiv njega ustao je cijeli državni establišment – prije svega tadašnje ministarstvo rata, vojska, tajne službe, francuska vlada, desničarsko, "domoljubno" javno mnijenje itd., da bi nekoliko godina nakon završetka afere, 1902., Zola bio pronađen mrtav u svome domu, ugušen ugljičnim monoksidom iz vlastita kamina zbog neispravnog dimnjaka. Iako je policija njegovu smrt proglasila nesretnim slučajem, naknadno su se pojavile sumnje na ubojstvo. Zola je tijekom cijele *afere Dreyfus* primao prijetnje smrću, a u desničarskom tisku bio je proglašavan izdajnikom Francuske i demoniziran kao neprijatelj zemlje broj jedan. Ne bi, dakle, bilo neobično da su se neki nadobudni desničari odlučili na bezuman čin osvete. Iako do naknadne revizije slučaja Zoline smrti nije došlo, današnje je mišljenje stručnjaka da je riječ o umorstvu koje je, prema vlastitu priznanju, 1928. počinio pećar Henri Buronfosse, član desničarske Domoljubne lige, u skladu sa svojim desničarskim uvjerenjem. No on je samo mjesec dana nakon svog priznanja umro od srčanog udara, tako da cijeli slučaj i dalje ostaje prekriven velom tajne.

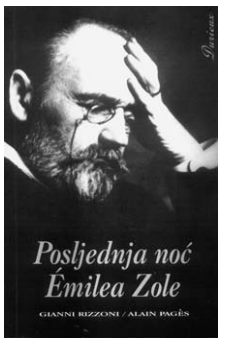

Knjiga pred nama detaljno i dokumentirano iznosi kronologiju slučaja, s mnoštvom zanimljivih detalja i svjedočanstava, opisom kafkijanskih situacija, koji nam dočaravaju atmosferu afere, procesa, i uopće stanje duha u Francuskoj toga vremena. Kao što je na početku bilo rečeno, ta slika nije ni najmanje privlačna, a Francuska, kao zemlja velikih sloboda i ljudskih prava, pokazuje se kao paranoična, konzervativna sredina podložna svakovrsnim manipulacijama, žrtvovanju ljudi pa i ubojstvima za račun političkih i ideoloških strasti i mržnje, demona od kojih, izgleda, nitko nije imun. Posebice fascinira groteskan prikaz cjelokupnog državnog stroja koji se udružuje sa stvarnim izdajnikom Esterhazyjem sve da bi prikrio razmjere svoje pogreške. Istodobno, ta je afera pokrenula mnoštvo procesa i pojava kojima svjedočimo i danas: ideju potrebe osnivanja židovske države, pojam angažiranog intelektualca, a na vidjelo iznosi mehanizme besramne potvore, koji su tada, čini se, bili omiljeni postupci tajnih službi. Isto tako, zadivljuje hrabrost male skupine angažiranih ljudi koji se po cijenu vlastita života bore za istinu i pravednost. Čini se da demokracija i ljudska prava imaju svoju cijenu, i da se nikada ne stječu bez borbe i žrtava a ova knjiga najbolje pokazuje razmjer te borbe.

Vježbanje imperijalizma

Zlatko Rendulić; *Preobrazba SAD-a u imperijalnu silu*; Jesenski i Turk; Zagreb, 2003.

Sve donedavno, opća percepcija SAD-a u svijetu, kao države, ali i sasvim posebne kulture i civilizacije, bila je, mogli bismo reći, općenito pozitivna. Tijekom hladnoga rata i bipolarne podjele svijeta toj su zemlji, gotovo svi stanovnici zemaljske kugle prešutno priznavali titulu lidera "slobodnoga svijeta". Izuzimajući nesretnu i nespretnu vijetnamsku epizodu i nekolicinu skandala i afera (Watergate, Irangate), SAD je u civilizacijskom smislu propast SSSR-a dočekao sa zavidnim političkim i moralnim kapitalom. Nestankom svojega omraženog neprijatelja ("carstva zla", kako ga je "poetično" nazvao Ronald Reagan), Amerika je cijelo desetljeće zahvaljujući prije svega razmjerno prosvijećenoj vladavini Billa Clintona, gaseći razne lokalne političke požare, uspijevala zadržati, a u nekim dijelovima svijeta i povećati taj svoj rejting, pretvarajući se potiho u supersilu. No nekim je, poglavito ekonomskim interesnim skupinama u toj zemlji ta "solistička" pozicija malo udarila u glavu, pa su se dolaskom "Džordžadabljubuša" odlučili okoristiti i podebljati svoj bankovni račun.

Usprkos kontroverzi oko 11. rujna 2001., događaji koji su uslijedili postavili su Ameriku u poziciju imperijalne sile koja je u kratko vrijeme potrošila svoj politički kredibilitet i postala omiljeni objekt mržnje svih potlačenih stanovnika svijeta, kao i redoviti "glineni golub" svih kritički nastrojenih intelektualaca sa svih meridijana. Ipak, u tom obilju "buke i bijesa" ima štošta problematičnog, tako da je objektivnom čitatelju teško razlučiti uravnotežene analize od pukog kriticizma "dežurnih mrzitelja" svega i svačega.

Zanimljivo je zato pročitati ozbiljnu analizu tog problema iz pera doajena geopolitike i međunarodnih geostrateških odnosa Zlatka Rendulića. Ovaj 1980. umirovljeni general-pukovnik bivše armije, doktor tehničkih znanosti na području zrakoplovstva i dugogodišnji profesor Centra za strateške studije, s bogatim međunarodnim iskustvom, sigurno je kvalificiran dati svoje viđenje razvoja novonastale situacije. U maniri iskusnog geopolitičara on će dati preciznu analizu američke vanjske politike u posljednjih stotinjak godina s posebnim osvrtom na najnoviji, Drugi irački rat. U tom kontekstu pred nama se odvija pripovijest razvoja te bivše britanske kolonije, prvo u svjetsku silu, zatim supersilu, koja posljednjih nekoliko godina prerasta u imperijalnu silu, upravo Bushovim pokretanjem rata protiv Iraka.

Argumentirano opovrgavajući sve naivne i potpuno neutemeljene motive američke administracije za taj rat (kemijsko-biološko oružje nije nikada pronađeno a još manje nuklearno) Rendulić će iznijeti prve razloge za taj rat. Ti su razlozi koliko unutarnje prirode, toliko i vanjske, pa i osobne.

Naime, nakon iznimno uspješne vladavine Billa Clintona koji je stabilizirao zemlju, ostvario najveći proračunski suficit u povijesti SAD-a i pokrenuo mnoge socijalne programe za rješavanje unutarnjih problema Amerike, režući prije svega vojni proračun (na "samo" 270 milijardi dolara), uz pomoć naftnog, vojnoga i farmaceutskog gospodarskog kompleksa na vlast, sumnjivim putem dolazi već narečeni GWB, zapravo insuficijentna marioneta u rukama svojih donatora. Ubrzo vojni proračun raste na sada već "pristojnih" 370 milijardi dolara, što je više nego vojni budžet svih razvijenih zemalja zajedno, uključujući Rusiju, Kinu, Indiju i ostale luzere. To se silno oružje, kao i neograničeni kapaciteti nagomilanog ljudskog faktora "smeđe", "crne" i općenito siromašne Amerike, moraju i mogu negdje potrošiti, a za to su najbolji ratovi. Istodobno, geostratezi nove administracije shvaćaju da će uskoro doći do naftne krize. Naime, povećanje potrošnje naftnih goriva nije u skladu s pronalaženjem novih izvora energije, pa se Amerika željela osigurati i zaposjesti druge po redu najveće rezerve nafte na svijetu, a kad su već tu, onda će im Irak, uz pomoć marionetske vlade, omogućiti nov trajan i stabilan utjecaj u ovoj izrazito osjetljivoj regiji (Saudijska Arabija postala je previše nestabilna). Nafta i geopolitički utjecaj, i to je to. Sve ostalo su pripovijesti za malu djecu. Rendulić je doista iscrpan u pogledu navođenja kronologije događaja, demaskirajući groteskne argumente Powela, Rumsfelda, Cheneyja i ostalih u prilog rata.

Posebnu vrijednost knjige čine analize vojnog aspekta ratovanja, kao i obilje podataka koji su manje poznati, a tiču se sukoba spomenutih američkih političara s UN-om, EU-om, Rusijom, arapskim zemljama, i manje-više cijelim svijetom zbog provođenja svoje imperijalne politike. U tom je pogledu ova Busheva ratna avantura, prema Renduliću, daleko od toga da bude završena. Amerika je dobila prvu fazu ratovanja u otvorenom sukobu. No dosadašnji neuspjeh pri uspostavljanju Iračanima prihvatljivog, pravednog mira ukazuje na skepsu prema američkom zadovoljstvu u ostvarivanju svojega imperijalnog nauma, čime se otvara dugotrajna i neizvjesna druga faza ratovanja u kojoj su Amerikanci dosad već izgubili više vojnika nego u prvoj. U svijetu raste spoznaja o novonastaloj situaciji, i jačanje snaga otpora američkom imperijalizmu, pogotovo u Europi, u razmjeru je s američkim neiskustvom i nesnalaženjem u imperijalnoj ulozi. Nadolazeći izbori pokazat će jesu li i sami Amerikanci dorasli toj spoznaji i hoće li biti na povijesnoj razini, kao mnogo puta dosad, jer danas su jedino sami stanovnici te velike zemlje u stanju iznutra, političkim izborima, obuzdati zloduh imperijalizma koji vlada dijelom njihovih elita, zaključuje razborito Rendulić.

kritika

Monstruozno ili oslobađajuće meso kapitala

Steven Shaviro

U ovom "pragmatičnijem" nastavku knjige *Imperij*, autori pokušavaju razraditi filozofsku bazu na kojoj bi mogla funkcionirati globalna pravičnija demokracija

Michael Hardt i Antonio Negri, *Mulitude: War and Democracy in the Age of Empire*, The Penguin Press, New York, 2004.

Multitude: War and Democracy in the Age of Empire, nova knjiga Michaela Hardta i Antonia Negrija, nastavak je njihova zasluženo slavnog *Imperija*. Hardt i Negri ugledni su filozofi jer ozbiljno i duboko razmišljaju kako obnoviti marksizam i ljevicu u današnje doba poslijehladnoratovske globalizacije.

Multitude nije tako duboka i iznenađujuća knjiga kao *Imperij*: no, to je bilo neizbježno i zbog toga što sažima i ponavlja ono što smo već doznali iz *Imperija*, a i zbog toga što nastoji biti izravnija i pragmatičnija od prve knjige.

Imperij dokazuje da su globalizacija i kraj hladnog rata doveli do novog oblika kapitalističke dominacije, takvog koji se na važne načine razlikuje od dominacija industrijalizacije, kolonizacije i imperijalizma. Iako transnacionalne tvrtke, elektroničke komunikacije i kompjutorske tehnologije te svjetsko tržište čije širenje više nije provjeravano niti mu se protivi takozvani "socijalizam", nisu poboljšali uvjete za golem broj ljudi diljem svijeta koji žive u siromaštvu, zasigurno su promijenili pravila igre, način na koji se iskazuje i upotrebljava moć, način na koji su organizirane ekonomske i političke strukture i, slijedom toga, načine na koje je moguće odupirati se i mijenjati stvari.

Širenje mogućnosti otpora

Hardt i Negri uzimaju zdravo za gotovo to da živimo u *umreženome društvu* u kojemu nacionalne države više nemaju suverenu moć u onoj mjeri u kojoj su je nekad imale i u kojemu je protok kapitala nagrizao socijalnu državu i status tradicionalne radničke klase. Njihov je pokušaj bio promišljanje marksističke teorije u takvim okolnostima; odbacili su i ortodoksno mišljenje koji bi naginjalo tradicionalnim marksističkim kategorijama (kao što su proletarijat i predvodnička stranka) bez obzira na izmijenjene okolnosti i "postmarksiste" koji bi odbacili i dobre i loše strane, zagovarajući mlaki reformizam na osnovi toga da su nedavni događaji radikalnu promjenu učinili nemogućom. Umjesto toga Hardt i Negri su optimistično tvrdili da je u rastakanju tradicionalnih kategorija nacionalnosti, u "informatizaciji" svega i u ujedinjavanju točaka i procesa po cijelom svijetu, globalizirani kapitalizam u stvari stvorio nove uvjete za vlastito svrgavanje. Umjesto protivljenja "globalizaciji" zbog u osnovi konzervativnih i nacionalističkih razloga, oni su zagovarali neku vrstu hiper-globalizacije, takvu koja zapravo ispunjava obećanja koja su lažno nudili narodima svijeta WTO, MMF i Svjetska banka.

U knjizi *Multitude* Hardt i Negri elaboriraju tu sliku, proširujući mogućnosti za otpor i promjenu te eksplicitnijim povezivanjem vlastita filozofskog projekta s nedavnim radikalnim aktivizmom (od prosvjeda u Seattleu i Genovi do zapatista). Oni definiraju *mnoštvo* (što je njihova zamjena za takva pokojna grupiranja kao što su *narod* i *proletarijat*) kao zbroj *jedinica* koje otkrivaju što im *je zajedničko*, ali bez spajanja u neku vrstu suverenog jedinstva, onakva kakav su "narod" i "proletarijat" nekada trebali biti.

Rastuća važnost nematerijalnog rada, odnosa i emocija

Ideja "zajedničkoga" kao nečega što spaja skupine koje ostaju različite i nisu slične, veza je između "rizomske" logike jedinica i veza Deleuzea i Guattarija, s jedne strane, i stvarnih postupaka koalicija i skupina sličnosti u svjetski raširenom "antiglobalizacijskom" pokretu danas, s druge. Hardt i Negri dokazuju da informatizacija i umrežavanje svega dovode do veće proizvodnje zajedničkoga nego ikada prije: upravo zbog toga što je sva društvena i ekonomska proizvodnja danas umrežena, dovodeći do *zajedničke prirode stvaralačke društvene aktivnosti* i zbog rastuće važnosti *nematerijalnog rada*, što znači rada koji proizvodi *ideje, simbole, kodove, tekstove, lingvističke figure, slike i druge slične proizvode*, s jedne strane, te emocija i odnosa, s druge. To ne znači da industrijski rad u tvornicama nestaje, nego da je takav rad i sam sve više ispunjen *nematerijalnim* i *afektivnim radom*.

To u konačnici znači da sva društvena stvarnost – a ne samo ekonomska "baza" – biva proizvedena kolaborativno i u zajednici. Tradicionalne predodžbe o privatnom vlasništvu očito su besmislene kad ih se primijeni na nematerijalna (i digitalno reproduktibilna) dobra, poput pop-pjesama, softvera i genoma usjeva (zato pokušaji medijskih kompanija da ojačaju svoje *copyrighte* sve više izgledaju apsurdni i nadrealni). No čak i konvencionalnija fizička roba, poput automobila i hrane, danas je isto tako proizvod kolektivnoga znanja (informacijskih tehnologija) kao što je manipulacija sirovinama; i skloni su biti na tržištu zbog svojih afektivnih kvaliteta jednako koliko i zbog svojih pragmatičnih upotreba. Više nema ekonomske sfere (onoga što su marksisti tradicionalno nazivali "bazom") odvojene od sfera kulture, razonode itd. (stare marksističke "nadgradnje"); umjesto toga, sve je ubačeno u isto tkivo i mrežu.

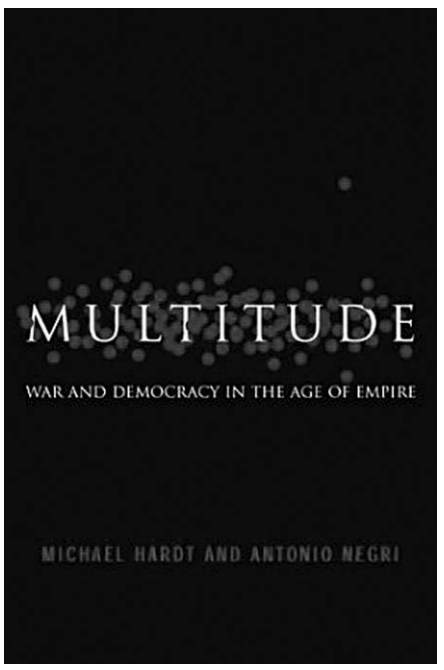

Sve veća baza za demokraciju i jednakost

Konvencionalniji marksisti vide tu situaciju (gubitak "autonomije" u sferi nadgradnje) kao distopijsku noćnu moru. No, za Hardta i Negrija, rastuća proizvodnja zajednice znači da postoji moćnija baza za radikalnu demokraciju i jednakost, danas više nego ikad prije u ljudskoj povijesti. Kapitalizam funkcionira oduzimanjem onoga što ljudski rad proizvodi; u globaliziranom *kasnom kapitalizmu* to znači da kapitalizam oduzima sve, ne samo ekonomska dobra nego isto tako i kulturni i afektivni život. No, za Hardta i Negrija to znači da revolucionarno prisvajanje onoga što *mnoštvo* stvara može biti jednako sveobuhvatno.

Ta osnovna teza poduprta je obiljem detalja: ne onih sumnjive valjanosti iz statistika društvenih znanosti, naravno, nego razmatranjima i filozofskim i praktičnim. Hardt i Negri pišu nadugačko o strukturi (i nedostatku odgovornosti) nadnacionalnih organizacija kao što je MMF, jednako kao o nevladinim organizacijama, o vrstama zahtjeva koje su iznosili globalni prosvjedni pokreti i o problemima uključenim u "podizanje" demokracije s nacionalne razine (primjerice u Sjedinjenim Državama, ali ne s obzirom na to kako zapravo funkcioniraju, nego kako bi trebale funkcionirati prema ustavu) na globalnu razinu. Ne tvrde da nude nacrt *onoga što treba učiniti* nego pokušavaju razraditi filozofsku bazu na kojoj bi mogla funkcionirati globalna pravičnija demokracija. U osnovi Hardt i Negri traže masovni čin imaginacije i iznalaženja – nešto što ne mogu učiniti teoretičari, nego što se treba pojaviti tijekom stvarnih društvenih i političkih praksi bijega i transformacije – i pokazuju načine kojima konkretni reformistički pokreti mogu pomoći da dođe do tih radikalnijih ishoda (odbacujući stare marksističke opozicije između "reforme" i "revolucije"). Oni kažu da je takvo radikalno iznalaženje moguće i zamislivo jer je njegova osnova danas već prisutna u svijetu, u našim mrežama i informacijskim tehnologijama te u izvanrednoj kreativnosti siromašnih, onih kojima su oduzeta prava glasa, te migrantima i imigrantima diljem svijeta.

Argumenti Hardta i Negrija uvjerili su me polovično. Njihova vizija višestrukih jedinica i proizvodnja "zajednice" koja još nije stapanje ili jedinstvo, najbolji je način na koji sam naišao za razmišljanje o onome što se često smatra negativnim kao postmoderna *fragmentacija* ili kao smrt *velikih pripovijesti* (Lyotard). To mi se čini ključnim

Za Hardta i Negrija, rastuća proizvodnja zajednice znači da postoji moćnija baza za radikalnu demokraciju i jednakost, danas više nego ikad prije u ljudskoj povijesti

razumijevanjem svijeta u kojemu danas živimo: nema ništa gore nego kada ljudi na ljevici, jednako kao i na desnici, traže određeni povratak "dobrim starim vremenima" kojih ionako nikad i nije bilo te sadašnjost smatraju samo slučajem jadnog propadanja.

S druge strane, mislim da je Hardtov i Negrijev tvrdoglavi optimizam uzrok zbog kojega podcjenjuju poteškoće pothvata na koji pozivaju. Osobito u kontekstu stanja vječnoga rata nakon 11. rujna (o čemu raspravljaju u prvoj trećini knjige), mislim da bi Bush i Osama prije uništili svijet nego što bi dopustili da se dogodi bilo kakvo napredovanje *mnoštva*.

Parazitsko postojanje ili otpor

U knjizi *Multitude* prekrasan je odlomak u kojemu Hardt i Negri pišu o načinu na koji je politička filozofija tradicionalno shvaćala naciju ili društvo kao *tijelo*: Hobbesov *Levijatan* samo je najpoznatija uporaba te metafore koja je više od metafore. *Mnoštvo*, kažu oni, može u tom kontekstu biti viđeno samo kao nešto monstruozno, kao neorganizirana gomila mesa, jer odbacuje suverenitet glave nad organima – što je središnja preokupacija Hobbesova modela (i modela mnogih drugih kasnijih političkih filozofa). Kapital djeluje, u smislu koji Hardt i Negri implicite posuđuju od Deleuzea, odvajajući političko tijelo od onoga što može učiniti. U pojmovima Deleuzea i Guattarija, *mnoštvo* je *tijelo bez organa*; ono potpuno izražava svoje potencijale odbacujući ograničenja što ih nameće hijerarhijska organizacija organa.

Premda tu sliku nalazim snažnom, ne mogu si pomoći a da me ne progoni i njezina izvrnuta verzija. U mojoj je slici sam kapital monstruozno meso, tijelo bez organa, koje smo mi, *mnoštvo*, prisiljeni naseljavati. To meso je "zapravo" naše, ultimativno naše. No u našem pragmatičnom, svakodnevnom iskustvu, ne posjedujemo ga niti držimo u području zajedničkog. Umjesto toga, brzamo naokolo, u njegovim pregibima i zamršenostima, poput uši ili buha; ili u najboljem slučaju, reprogramiramo njegov kod ovdje i tamo, samo malo, poput virusa. Ugnjetava nas, no mi smo zaglavljeni; mrzimo ga, ali ne možemo živjeti bez njega. Možemo li preobraziti to parazitsko, sjenovito stanje postojanja u oblik otpora?

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Nestanak Igora R.

Rade Jarak

Pisci nestaju, a urednici se pretvaraju u konje. Tko ovdje nije lud?

Ni uzdah ni šum nije dopirao do njegovih ušiju, i čak je nastupio trenutak kad se Pilatu učinilo da je sve unaokolo iščezlo. – M.B.

Nakon što je četiri mjeseca pisao, brisao, jednom riječju peglao deset kartica svoje kratke priče, tek djelomice afirmirani hrvatski pisac Igor R. dogovorio je sastanak jednog ponedjeljka u dva sata poslijepodne s Markom Buharićem, urednikom emisije *Recentna proza* na Radiju 7.

Radio 7 nalazi se u istoj zgradi kao i za vrijeme socijalizma. To je lijepa građanska petokatnica iz tridesetih godina, u mirnoj ulici u blizini prekrasnog parka. Odmah asocira na miran i povučen obiteljski život na visokoj nozi i ničim, baš ničim, ne odiše na učmalost i birokraciju.

Igor R. je, dakle, u ponedjeljak u dva sata ušao u zgradu i javio se na porti. Ovu činjenicu može posvjedočiti portir Mitar Šolaja. Uputio ga je na drugi kat i vidio kako se penje stepenicama. Dalje se o njemu ništa ne zna. Igor R. je nestao u zgradi Radija 7 u ponedjeljak, 20. svibnja 2003., u dva sata i pet minuta poslijepodne. Nestao je negdje između porte i drugog kata na kojemu se nalazi redakcija proze. Pouzdano se zna, a to će u svako doba potvrditi urednik Buharić koji ga je revno čekao, da u redakciju nije nikada stigao.

Što je poduzela policija? Stari i iskusni inspektor Huso Haraminčić samo je klimnuo svojom poprilično širokom glavom tvrdeći kako su stvari pod kontrolom i kako misterij nestalog pisca samo što nije riješen. Čudno, ali on je istragu usmjerio što dalje od Radija 7, tajanstveno se smiješeći uvjeren u samo policiji poznate razloge. Zašto je tome tako, ja u to ne mogu proniknuti.

Budući da je Igor R. bio moj dobar prijatelj (a s obzirom na upotrebu perfekta "bio", iskreno se nadam da je još živ) i budući da mi je povjerio da ima priču od koje će zaraditi solidan honorar (oko šesto kuna), osjećao sam da mi je dužnost provjeriti stvar. Osim toga, Igor R. je na neki način moj idol i uzor. E, sad sam nesvjesno odao tajnu: i ja želim postati pisac. Napisao sam jednu priču. Nadam se da ću je jednog dana poslati na Radio 7 i, ako im se svidi, možda bude objavljena. Možda dobijem honorar od šesto kuna, doduše uz šest mjeseci zakašnjenja, minus porez, ali kad se uzme u obzir da sam podstanar i da mjesečno plaćam stanarinu tisuću kuna, pa još režije oko tisuću kuna, onda je sasvim jasno koliko bi mi značila isplata ovog honorara. Dakle, i zbog mojih spisateljskih ambicija bio sam dužan prema Igoru R. malo pronjuškati okolo.

Kako policija ni deset dana kasnije nije imala nikakve rezultate, krenuo sam u malu istragu. Uzeo sam onu svoju kupusaru od priče i pod izgovorom da je želim ponuditi uredniku "Recentne proze" otišao na Radio 7. Pokušao sam očajnički potez, napraviti isto što i Igor R., pa se možda i meni dogodi ista ili slična stvar.

Portir Šolaja, naravno, ništa nije znao. Na moj upit odgovorio je da se sjeća Igora R., tog kobnog dana izgledao mu je malo rastreseno, ali sasvim u okvirima normalnog. Portir, pretpostavljam, viđa službenike Radija 7 i njihove goste u mnogo gorem stanju kad se vraćaju s pića u obližnjem kafiću. Uputio ga je na drugi kat i više ga nikad nije vidio.

Na prvom katu nije bilo ničega i tu nisam mogao ući. Nisam imao nikakav izgovor. Samo kancelarije i kancelarije u beskrajno dugom hodniku.

Ali zato je odmorište između prvog i drugog kata nudilo iznenađenje. Naime, na odmorištu je mali birc.

Nema više od tri kvadratna metra, zapravo to je više poput rupe, ili niše u zidu. Na kraju niše nalazi se mala poprečna daska pretvorena u pult, ili šank. Iza pulta je sredovječna debela šankerica, obučena kao sobarica iz razdoblja između dva rata.

Mjesto mi se odmah učinilo sumnjivo, kao stvoreno da netko u njemu iščezne, ispari kao vodena para, a kako sam u džepu imao neku kintu, odmah sam naručio lozu. Natočila je iz neke sumnjive boce i gurnula je preko daske.

– Prije nekoliko dana ovuda je prošao jedan moj kolega pisac. Možda ste ga vidjeli? – rekoh.

Bila je i dalje nezainteresirana pa sam dodao: Jedan vrlo zgodan tip, duge kose i brade. Pravi umjetnik… – nisam se mogao sjetiti ničega boljeg.

– Ah sad se sjećam – reče krčmarica – Bio je malo uplašen i popio je jednu lozu, isto kao ti, za hrabrost. Rekao mi je da ide kod urednika i da mu taj honorar puno znači. Mislim šesto kuna, ili sedamsto, čovječe… to je dobra lova.

Potom je okrenula glavu i stala čitati novine. Shvatio sam da mi više ništa neće reći.

Krenuo sam dalje stubama i bio sam zadovoljan. Doznao sam bar nešto, Igor R. je stigao na odmorište između prvog i drugog kata živ i zdrav.

Nije bilo druge nego otići do uredništva *Recentne proze*. Bila su to druga vrata slijeva. Pokucao sam i ušao. Pobojao sam se da možda unutra neće biti nikoga, ili samo sekretarica, jer se za bilo kakav sastanak treba prethodno najaviti i čekati tjednima – takva je praksa zbog velike gužve.

Za divno čudo, urednik je bio unutra.

Sjedio je za radnim stolom zatrpanim spisima. Nizak čovjek s naočalama s velikom dioptrijom. Očito je imao mnogo posla.

– Dobar dan – rekao sam. – Ispričajte me što upadam ovako nenajavljen, ali ja sam znanac Igora R. Došao sam vas upitati znate li što o njegovom nestanku, a ujedno vam ponuditi i svoju priču za objavljivanje. Naravno, ako vam se svidi.

Čuvši ime nestale osobe, urednik podigne pogled.

– O da – reče. – Ali nikad nisam vidio njegovu priču. Ni njega ni nju, shvaćaš li? Čekao sam puni sat vremena, ali nije se pojavio.

– Shvaćam. Možete li onda bar pogledati moju priču, ako smo već njega i njegovu izgubili?

– Može, može. Kažeš da si njegov poznanik, drug… jako sam ga cijenio, znaš… – reče i uzme moj raskupusani zamotuljak.

– I kad ću čuti vaš odgovor, može li za deset dana? – rekoh u napadu treme, vidjevši kako moj rukopis nestaje u njegovim rukama spreman da klizne u ladicu.

– Pričekaj malo – reče – odmah ću ti reći vrijedi li ili ne.

Napregnuto je čitao, a jedna duboka misaona bora pojavila se na njegovu čelu. Čekao sam punih pet minuta. Kad je pročitao rukopis položio ga je na stol. Eh, da sam ga bar pročitao još jednom, otklonio pokoju pogrešku. Svečano sam obećao sebi, odsad ću barem dvaput proći rukopise prije nego što ih ponudim na čitanje.

– Vidiš mladiću – reče urednik Buharić. Zatim zastane u pola riječi i zagleda se kroz prozor u zelene krošnje. Upravo tad, svježi dašak vjetra uđe u prostoriju, poigra se s papirima na stolu, i odvuče Buharićeve misli u nepoznatom pravcu.

– Znaš li – uskoro dometne – da je naša udruga pisaca poslala Doskorodžića na ljetovanje u Barcelonu i to na trideset dana, a jedan je Gondžiu, jedan čuveni Gondžiu, poslan samo na sedam dana u Makarsku. Pa gdje je tu pravda? – reče i lupne otvorenim dlanom po stolu. Nisam znao kako na to reagirati, očekivao sam njegov sud o mojoj priči, a on je raspredao o drugim stvarima. Čuo sam za neko novo udruženje pisaca, ali sam mislio da je to nevažna, sporedna organizacija. Nejasno sam znao da samo deset ili petnaest prvih ide na ljetovanje o trošku društva, prvih pet u inozemstvo, a ostali u domaća odmarališta. Igor R. bio je negdje tek trideseti ili četrdeseti na listi, i to sam znao, pa nije imao ni najmanje šanse da otiđe negdje na odmor o trošku društva. Dakle, stvar je za ovaj slučaj sasvim nevažna. Igor R. nije naglo otprašio na ljetovanje.

– Znaš li ti – nastavi sve razdraženije Buharić – da se u našim najtiražnijim novinama lani pojavio naslov: *Prvi roman našeg najboljeg pisca*? Naravno, riječ je o Gotlibi. Jesi li ikad čuo za sličnu besmislicu? Kako netko može biti najbolji pisac, a napisao je tek prvi roman? Jesi li svjestan te gluposti?

Pomislio sam da je čovjek možda prethodno napisao knjigu kratkih priča, ili možda knjigu aforizama, sažetih misli ili nešto slično. Ali nisam se usudio proturječiti, jer bio je vrlo ljut i mogao mi je popljuvati priču.

– To se može dogoditi samo kod nas i nigdje više, shvaćaš? – reče. – U stvari, može se dogoditi samo na još jednom mjestu.

Tu malo zastane, a onda doda: Jesi li čitao Bulgakova?

Bulgakova? Kako sad priznati da nisam čitao Bulgakova? Promucao sam nešto nerazumljivo, a on je samo odmahnuo rukom.

Nemam pojma kakve veze sve ovo ima s mojom pričom, kakve sve to veze ima s nestankom Igora R.? On je bio kilometrima daleko od novinskih natpisa i intervjua. U novinama su se uglavnom izmjenjivala tri, četiri pisca, a oni su bili i zaposlenici tih istih novina. Davali su intervjue naizmjenično: Gotliba – Gondžiu – Doskorodžić – Kiso – Skitarelić – pa opet ispočetka: Gotliba – Gondžiu – Doskorodžić… Ponašali su se kao da samo oni postoje na svijetu. Za nas ostale imali su status bogova. Naivno sam mislio da to za pisanje nije važno. Ali što odgovoriti ovom fanatiku? On uopće nije komentirao moj tekst. A tih šesto kuna moglo je promijeniti moj život. Mogao sam postati profesionalni pisac. Mogao sam, primjerice, platiti vodu i struju i još bi mi ostalo.

Potom je samo nakratko svrnuo pogled na moj tekst, kao da želi nešto reći o njemu, pa nastavio: A tu je i ova skupina, kako se ono zove, Kakaki – Književnički kurs adhetivne književnosti. Tko su njegovi članovi: Gotliba, Gondžiu, Doskorodžić, Kiso, Skitarelić i Brambešić. Ta skupina dragi moj žari i pali...

Ah, Kakaki – sad ga pratim. Živnuo sam na spomen te kratice. Da mi se tamo ubaciti. Da upadnem u to društvo, gdje bi mi bio kraj. Da Gotliba napiše prikaz o mojoj objavljenoj priči, pa Gondžiu, pa Doskorodžić… svi bi to drugi kritičari poslije ponovili kao papagaji. Na trenutak sam snivao na javi, vidio sebe ovjenčana lovorom, a onda sam se vratio u stvarnost i vidio samo zapjenjenog Buharića. Trebalo se prvo riješiti Buharića.

– Pa dobro što mislite o mome tekstu?

– O kojem tekstu? – upita me Buharić.

Nije imalo smisla više navaljivati. Zgrabio sam rukopis, to mi je bio jedini primjerak, i pobjegao iz kancelarije. Vikao je za mnom, izgleda da se opasno razjario: I još si došao ovamo, mene gnjaviti! Mene si našao!

Bježao sam prema hodniku.

– Ako te zanima sudbina Igora R., otiđi kod direktora, kod diše na vrh – zaurlao je.

– Inače priča ti je loša, puna je aorista, a ima čak i jedna metafora, to kod Muhića i Doskorodžića neće proći… – urlao je.

– Pojma nemaš, ostavi se pisanja – urlao je Buharić. – Ni Bulgakova nisi čitao. Ni B – U – L – G – A – K – O – V –A…

Bježao sam od luđaka, mahnito uz stepenice. Sekretarice su izlazile iz kancelarija i gledale tko to podiže buku. Jedan list iz rukopisa mi je ispao, ali pusti ga, napisat ću ga ponovo, ako se živ izvučem iz ovog sranja. Iza mene se čuo lom stakla i urlanje poludjelog Buharića.

Došao sam do vrha, do direktorove kancelarije. Plaho sam pokucao i odmah ušao unutra, jer sam se nadao da ću tako isključiti onu graju koja se dizala na nižim katovima.

I zbilja, direktorova je kancelarija tiha i vrlo uredna. Blaženi povjetarac i ptičji pjev ulazi u sobu kroz široke prozore. Uopće se ne čuje buka grada, nego vlada pravi buržujski mir i spokoj. Prizor koji sam unutra zatekao sasvim me zapanjio.

Direktor Reglović stajao je pored kožne fotelje gol do pojasa i ujarmljen u konjsku opremu, s uzdom u žvalama i malim jahaćim sedlom na leđima. Sedlo je pridržavao kožni remen koji se usijecao u izbočenu kalotu njegova trbuha.

Susreo sam se s njegovim začuđenim pogledom.

– A tko ste sad vi? – upita s naporom. Smetala mu je uzda.

– Ja sam pisac početnik – rekoh. – Zapravo tražim svog nestalog znanca, pisca Igora R. koji je nestao u ovoj zgradi prije desetak dana.

proza

– Čuo sam za taj slučaj – reče direktor Radija 7, Reglović – i rado bih vam pomogao da se ne pripremam za ovogodišnju utrku na hipodromu. Ja sam jedan od glavnih favorita.

Pritom je lagano zanjištao.

Bio sam potpuno sluđen pojavom direktora uživljenog u ulogu trkaćeg konja, ali sam još krajem uha čuo graju na donjim katovima, kako se stišava doduše.

Direktor Reglović spusti se na sve četiri i opali kas po podu kancelarije. Zatim zadihano reče: Kas je dobar, vrlo dobar. Ali trebat ću otići na hipodrom trenirati galop. Što kažete?

Nisam uspio ništa odgovoriti. Ostao sam zabezeknut ovom nevjerojatnom situacijom. Zapravo pokušavao sam udahnuti zrak, pokušavao sam disati, dok je on kasao oko mene na sve četiri.

– Konj još nije dobro pripremljen – začuh iznenada jedan glas iz kuta prostorije. Polako sam se okrenuo, spreman na neko novo iznenađenje kojima obiluje ova zgrada. Ugledao sam damu u kožnim čizmama i čipkastom donjem rublju, s crnom perikom i kožnim bičem preko ramena. Bore na obrazima odavale su njezine godine, ali ipak bilo je u njoj nešto privlačno.

– Pa, ovaj, ja… – rekao sam. – Možda da još malo trenira? Neka uradi još par krugova?

Nasmijala mi se prepredenim osmijehom znalca i pucnula bičem. Konj je potrčao brže. Potom je istupila prema sredini sobe s nogom u kožnoj čizmi, opet lupnula bičem, i rekla: Treba još trenirati, još puno raditi.

Glas joj je bio dubok i hrapav. Polako sam se išunjao prema izlazu, shvaćajući da su u ovoj sobi još veći luđaci nego na donjim katovima.

– Sad ipak odlazim – rekoh.

– Doviđenja i vidimo se…

Lupnula je bičem o čizmu. – Plas! – rekla je, a konj je dotrčao.

– A vi pišete, je li? – upita zadihani konj.

– Da… ovaj, ustvari… – izgovorio sam već na samom izlazu.

– Samo tako nastavite, imam osjećaj da ćete uspjeti – reče konj, a uzda mu je razvaljivala žvale.

Još sam ga stigao vidjeti kako pokorno gleda u ženu s bičem, očekujući novu zapovijed. Trenutak i već je zaboravio na mene.

Oprezno sam zatvorio vrata i počeo se šuljati natrag. Moram se provući pored Buharićeve kancelarije. U tom trenutku začula se urlajuća sirena hitne pomoći. Nagnuo sam se kroz prozor na hodniku i ugledao čudnu scenu na ulici. Buharić se koprcao u čvrstom zagrljaju dvojice bolničara. Utrpali su ga u kola i otišli. Sirena se još dugo čula. Tako je, dakle, završio poludjeli urednik. Na katu ispod vladao je potpuni mir.

Na međukatu jedno je veselo društvo napustilo birc. Šankerica mi namigne perući čaše. Mahnuo sam joj i pošao dolje prema izlazu. Još sam pod miškom stezao svoj rukopis. Nedostajala mu je jedna stranica i bio je vlažan od znoja ispod pazuha. Odlučio sam ga baciti u prvu kantu za smeće.

Na izlazu sam pozdravio portira i krenuo mirnom i tihom ulicom. Ulica se ubrzo pretvorila u prolaz koji je izlazio na bučnu i prometnu Ilicu. U prolazu kolporter je prodavao novine. Pogledao sam naslovnicu i vidio udarnu vijest, tiskanu slovima visokim pet centimetara: "Nestao pisac Igor R." Obradovao sam se, ako ništa drugo bar je uspio doći u novine. Možda je sve ovo samo njegov reklamni trik.

Glavni program

DUGOMETRAŽNI I KRATKI FILMOVI: Kino SC u 18.00, 20.00 i 22.30 sati

UTORAK, 12.10.

20:00
(k) ANA I MANUEL
Manuel Calvo / Španjolska
NEDOVRŠENA PRIČA
Hassan Yektapanah, Iran

22:30
(k) HELMUT
Isamu Hirabayashi / Japan
ŽURKA
Aleksandar Davić, Srbija i Crna Gora

SRIJEDA 13.10.

18:00
(k) BLIZU KRAJA
Tom Hopkins / Irska
EN GARDE
Ayse Polat, Njemačka

20:00
(k) CARLO
Michaël R. Roskam / Belgija
OSAMA
Siddiq Barmak, Afganistan

22:30
(k) SRCE JE KOMAD MESA
Jan Cvitković / Slovenija
MEAN cREEK
Jacob Aaron Estes, SAD

ČETVRTAK 14.10.

18:00
(k) KAVA I CIGARETE
Cristi Puiu / Rumunjska
KAKO SAM UBIO SVECA
Teona Strugar Mitevska, Makedonija

20:00
(k) TELEGRAM
Coralie Fargeat / Francuska
KOD AMIDŽE IDRIZA - IZVAN KONKURENCIJE
Pjer Žalica, Bosna i Hercegovina

23:00

Animir operetta „Hotel Evropa"
SAŠA LOŠIĆ FILM ORKESTAR

ZAGREBFILMFESTIVAL
12-16/10/2004
hrvatski english

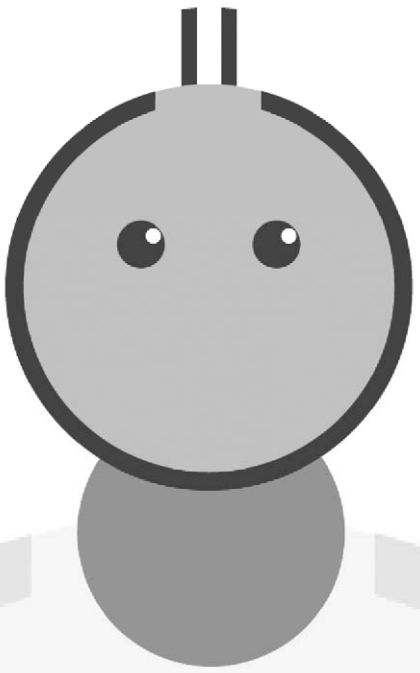

PETAK 15.10.

18:00
(k) ČOVJEK BEZ GLAVE
Juan Solanas / Francuska
SALTO
Cate Shortland, Australija

20:00
(k) UBITI DIJETE
Björne Larson, Alexander Skarsgärd / Švedska
PSI LUTALICE
Marziyeh Meskhini, Iran

22:30
(k) JOSÉPHINE
Jöel Vanhoebrouck / Belgija
SLIJEPO OKNO
Li Yang / Njemačka, Hong kong, Kina

SUBOTA 16.10.

18:00
(k) BRKOVI
Vicki Sugars / Australija
MARIA
Peteer Calin Netzer, Rumunjska

20:00
(k) PODZEMNA ŽELJEZNICA
Aimee Lagos, Kristin C. Dehnert, SAD
MARIA MILOSTI PUNA
Joshua Marston, SAD

DOKUMENTARNI FILMOVI – Velika dvorana &TD-a od 17.00h

UTORAK 12.10.

17:00
ZVUCI RUSIJE
Ekaterina Eremenko / Njemačka

ROĐENI U BORDELU
Ross Kauffman, Zana Briski / SAD

SRIJEDA 13.10.

17:00
LJUBAVNICI : ŽRTVE
Kamal Bahar, Mohammad Ehsani / Iran
CRNO I BIJELO
João Rodrigues / Portugal

PUTINOVA MAMA

Ineke Smits / Nizozemska

ČETVRTAK 14.10.

17:00
SVE 5!
Dana Budisavljević / Hrvatska
KONTROLNA TOČKA
Yoav Shamir / Izrael

PETAK 15.10.

17:00
SIMFONIJA ZA ULIČNOG SVIRAČA
Sergej Kreso / Nizozemska
BR. 17
David Ofek / Izrael

SUBOTA 16.10.

17:00
IZBRISANI
Davor Konjikušić / Srbija i Crna Gora
LIJEPA DIJANA
Boris Mitić / Srbija i Crna Gora

BAZAAR BIZARRE

Benjamin Meade / SAD

Popratni program

Projekcije u popratnom programu su besplatne

HUMAN RIGHTS FILM FESTIVAL

Projekcije HRFF su u Teatru &TD u 15.30 sati

UTORAK, 12.10.
15.30h
MIROTVORCI I ŽENE
Karin Jurschick / Njemačka

SRIJEDA 13.10.
15.30h
PASIJA MARIJE ELENE
Mercedes Moncada Rodriguez / Meksiko

ČETVRTAK 14.10.
15.30h
TO NIKADA NEĆEŠ RAZUMJETI
Anja Salomonowitz / Austrija

PETAK 15.10.
15.30h
LORA - SVJEDOČANSTVA
Nenad Puhovski / Hrvatska

SUBOTA 16.10.
15.30h
PUT PREMA ZAPADU
Kyriakos Katzourakis / Grčka

EUROPSKA KOORDINACIJA FILMSKIH FESTIVALA - WINDOWS TO THE WORLD

Projekcije ECFF su u MM Centru u 21.00 sati

UTORAK, 12.10.
21.00h
STO KORAKA
Marco Tullio Giordana / Italija

SRIJEDA 13.10.
21.00h
SRETNI DANI
Kornel Mundroczo / Mađarska

ČETVRTAK 14.10.
21.00h
IZLET
Alice Nellis / Češka

PETAK 15.10.
21.00h
MOJ BRAT JE VAMPIR
Sven Taddicken / Njemačka

SUBOTA 16.10.
21.00h
SONG FOR A RAGGY BOY
Aisling Walsh / Irska, Španjolska, Velika Britanija, Danska

MIDNIGHT SPECIAL SCREENINGS

Od 24.00 sata u MM Centru

UTORAK, 12.10.
24.00h
SVJETSKO ČUDOVIŠTE
Goran Rušinović / Hrvatska

SRIJEDA 13.10.
24.00h - KINO SC
BORE LEE: Čuvaj se sinjske ruke
Ivan Ramljak, Mario Kovač, Krešimir Pauk / Hrvatska

ČETVRTAK 14.10.
24.00h
GARDEN STATE
Zach Braff / SAD

PETAK 15.10.
24.00h
ČEŠKI SAN
Filip Remunda i Vit Klusak / Češka

Kada stražari zapjevaju

Slavko Jendričko

UČENIK

Za A. F. Kovacsa

Jednom sam ti obećao molitvu
a onda sam se uplašio zebnje
privida
i načinio svoj lik od snijega
da u njemu drhtim od ljubavi.

Volio bih biti čudo od anđela
kojeg sam izmislio za tebe,
svakoga dana naučim ponešto
znatiželjan kakvo je propadanje.

Kao da pripadaju drugome
najprije će ostarjeti prsti,
jedan gram gline pod noktima
bit će dovoljan da se zakopam.

Od sada ja sam mjesto zločina.

ZAMAK

Dugo već nisi zapalila kosu
u zimskome snu,
prstom me odvela doma
nakon šetnje zamkom
koja je trajala do jutra.
Možda sam baš pio
u krčmi kod starog mosta,
sada sam na pola puta
daleko od ljudskih očiju.

Problem je samo u tome
što jako loše spavam,
a kada progutam narančastu tabletu
naravno da sam u krivu
kada u snu vrisnem
u meni se više nema što pokvariti
zatvorio sam se u privid zamka.

PUT DO SUNČANE ZRAKE

Pusti me da te
ispratim u vlastito išćeznuće
premda nisam ulični propovjednik
stopiram anđele
i nemam nerješivih problema.

U snovima mi se sve vraća
kao da postoji međustanje
gdje se gube mečevi bez borbe,
ta životinja koja sanja
mora jednom izaći iz kaveza
u kojem si bila zatišje svoga postojanja
s cjelonoćnim boravkom.

Možda si zapisala na neki papirić:
ne tražiti i ne nalaziti ništa
kao bolesnik na operacijskom stolu
za kojeg nikad nije sigurno
da li je zaspao zauvijek.

KADA STARCI MARŠIRAJU

Sinoć kad si s dečkima
izlazio na pašnjake zvijezda
s neba su padale besmrtne pahulje
i ti si usprkos godinama osjetio
da imaš snage pomusti vraga.

Samo zato što se kosa plavuše
nije zapalila
u gostionici su točene zore snjegova
umjesto piva
i najtiši miris blagdanskih riječi
širio se grudima
kao na imendan Isusa Krista.

Polako si postajao svjestan
da stojiš na staklenim nogama
i da će te jedan od njezinih
borilačkih osmijeha
srušiti u dubok snijeg
koji nije prestajao padati
ni kada se pod urušio pod nama.

Nisam ti morao kazati
da to i nije san
i da te u drugom svijetu
puštam na slobodu.

ZAMETNUTI JEZIK

Ostarjela je tvoja životinja
ona koja je krenula iz sna
neopreznim stopalom
i zaboravila tvoje daleko lice.

Nekad je bilo sretnih dana
pomisli s rukama na očima
a sada traži povišicu milostinje
i ne razumije ono u što vjeruje
kao da je bilo jučer.

Prije nego što se zavrti ime žene
koju sam volio na svome zametnutom
jeziku
pomilovat ću životinju koju pamtim
iz pjesama o mladosti.

JESENSKI DOKUMENT

Jednom sam zaspao u srcu žita
onako usput pojela ga je selica
poslije sam saznao
od onog koji se udaljio s kamerom
da sam lažni svjedok u njenom kljunu.

Kao da je i ona znala
otvorila je kljun na kraju svijeta
i ispustila me
prije nego što sam se uvjerio da se bojim
visine
i da sam gnjilo zrno praha.

SVETA AGNEZA
(CHARLES WRIGHT NA KUPI)

Možda ne piše ona kada piše
Agneza moja svetica u poljupcu
nešto nadomješta (ne znam što)
za sve posvađane riječi svijeta.

Prevrnuo se jezik u snu
kada si ti motrila prema gore
spremna pretvoriti se u prah.

Želim leći pored obale rijeke
tik do crva za ribe
i posrnulog psalma iz djetinjstva,
tako je svijetao katolički sapun
kojim se perem u drugom životu
poput izgubljenih zastava.

LABIRINT

Nije mi to morala kazati
prije nego što ustaneš
i zaustiš o svojoj službi na nebu
ako nisi nešto ružno sanjao
ništa neće biti dovoljno stvarno
i još mi kaže
ne smiješ na ulicu iznositi
među ljude
ono čega se ne sjećaš
dok si budan
jer s njima sam ja trebala izaći
i provjetriti plahte
na kojima su spavale plaćene ubojice
ali nisam
s visine su motrili na mene.

UPLITANJE U POVIJEST

Prestajalo je ljeto
u poružnjelim mirisima
zavukao sam se dublje
ispod ubojičina šinjela,
a počelo je kao uobičajena
ljetna noć
za mojim stolom srkali smo
žesticu
i mogli smo stići *bilogdje*.

Polako truli žito
u voću slatkoća zločina,
nervoznije se izgovara
zatišje svoga postojanja,
polako se spuštaš
u vlastito iščeznuće.

KADA STRAŽARI ZAPJEVAJU

Nikada ne ćeš saznati
je li vrijedilo truda varati
i miješati militantne ljubavne napitke
za žene i ptice
bježeći uplakan toga ljeta
pred svinjama i psima
u Jeruzalem
mačem ga podijeliti ne možeš
dok se iz sunca rasipaju
sjemenke suncokreta
što si ih nekoć jeo u kući
koja je potonula u djetinjstvu
i kako ne vjerovati da i svinje sanjaju
a s njima i psi
kako je govorio sretni starac iz susjedstva
san je majka laži
ako zlatne kupole Jeruzalema
prestaneš bojati mjesečinom
i sve žene obriju glave
u isto vrijeme
kada stražari zapjevaju
o svojim nesretnim ljubavima
i počnu prodavati tamu
po istoj cijeni koja se plaća
za zraku sunca.

kolumna

Noga filologa

Rieliti

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Ne morate biti Salman Rushdie da bi vam na pamet pala sličnost gladijatorske arene i *reality show* obrasca; ne morate biti Slavoj Žižek da bi vam na pamet pala ekvivalentnost "palca nadolje" i "eliminacije". No ovo su usporedbe dviju *stvarnosti,* naše i antičke, a mene zanima usporedba dvaju *artefakata* – počevši od okolnosti da su i *Big Brother* i BBC-ove povijesne doku-drame *televizijske emisije*

Ovoga je rujna HRT prikazao dvije britanske emisije o Rimljanima; bili su to *Pompeji: posljednji dan* (producent i redatelj Alisa Orr, proizvodnja BBC i The Learning Channel) i *Kolosej: rimska arena smrti* (producent i redatelj Tilman Remme, proizvodnja BBC i Discovery). Obje su snimljene 2003. i idu u paketu; osim toga, obje pripadaju žanru koji je na prvi pogled *contradictio in adjecto:* igranom dokumentarcu, ili dokumentarnoj drami.

Vulkan i arena

Pompeji su, dakako, o 24. kolovozu 79. nove ere, danu kad je osamnaestosatna erupcija Vezuva (od 1 popodne do 7,45 ujutro sljedećeg dana) vulkanskim pepelom zatrpala dva rimska grada – Pompeje i Herkulanej. Geološka, arheološka i povjesničarska saznanja osnova su za objašnjenje i prikaz kako prirodnih pojava, tako i ljudskih sudbina; tu su i potresi, i kiša kamena plovućca, i emisije otrovnih plinova – i čitav antički grad – i doživljaji očevidaca i žrtava.

Kolosej, pak, pripovijeda povijest znamenite rimske atrakcije, građevine svečano otvorene godinu dana po propasti Pompeja, zdanja građenog tijekom deset godina, golemog stadiona – većeg od Wembleyja, vele Britanci; Kolosej prima 55.000 gledatelja i doseže visinu od 53 metra – za ultimativnu adrenalinsku zabavu rimskog svijeta, za "najnasilniji, najsmrtonosniji promatrački sport u povijesti": borbe gladijatora. Kolosej i svijet gladijatora opet su prikazani paralelno s individualnom sudbinom – kroz priču o Veru ("za razliku od Maksima iz holivudskog *Gladijatora*, ovaj je zbilja postojao, i nalazi se među rijetkim gladijatorima o čijoj borbi postoji povijesno svjedočanstvo", inzistira BBC-jev materijal za tisak) i njegovu putu od roba u kamenolomu do gladijatorskog superstara s masama obožavatelja. Kulminacija stodnevnih igara pri otvorenju Koloseja – pred očima novog cara Tita i ostalih 55.000 Rimljana – upravo je meč Vera i druge najveće gladijatorske zvijezde Rima – Priska.

U obje emisije BBC igra na četiri aduta: prvo, to je maksimum vjerodostojnosti i "povijesne obaviještenosti"; drugo, to je maksimum uvjerljivosti izvedbe (ostvaren *state-of-the-art* tehnologijom i glumljenim sekvencijama); treće, to je premještanje fokusa s historiografskih totala na krupne planove individualnih života – ponekad izuzetnih, kao u slučaju cara Tita, superzvijezde Vera, prirodopisca Plinija Starijeg (koji je kao komandant rimske flote u Napuljskom zaljevu poginuo tijekom provale Vezuva), a ponekad "ljudi poput nas", običnih Pompejanaca, čije drame zamišljamo iz mjesta i scena u kojima su zamrznuti njihovi ostaci – kao u slučaju žene koja prihvaća dijete iz ruku umirućeg muškarca, bogato ukrašenog mladog ženskog kostura pronađenog u gladijatorskoj kasarni, maloga psa ostavljenog na lancu, starca koji tijelom pokušava zaštititi trudnicu. Napokon, četvrti je BBC-ov adut spektakularnost. Prirodne katastrofe; borbe života i smrti; moć svjetske supersile utjelovljena u kamen i krv. Kao što spajaju moderno i drevno – najsuvremenije spoznaje i kompjutorske rekonstrukcije antičkih zbivanja – tako *Pompeji* i *Kolosej* spajaju i informacije i dramu, neponovljivost davno minule kulture i svevremenost temeljnih ljudskih stanja i emocija.

Totalna antika

Vrijedi još napomenuti – jer su gledatelji HRT-a, gdje je vrhunac multimedijalnosti objava termina emitiranja u novinama i na Internetu, ostali za to prikraćeni – da je BBC *Pompejima* i *Koloseju* osigurao jaku dodatnu podršku. Toliko jaku da se može činiti i obratno: da su emisije tek atraktivna dopuna postojećim BBC-ovim audio, video i tekstualnim materijalima o rimskoj antici. Obilje takva materijala možete, naime, naći na WWW-stranicama www.bbc.co.uk/history/romans, koje uključuju – uz forum, nagradnu igru, tekstove o rimskim ženama, o ropstvu, o carevima, o latinskim poslovicama – interaktivni krimić o ubojstvu Tiberija Klaudija Eutiha, pompejanskog trgovca nađenog u apartmanu u Ostiji (luci grada Rima). Tu su i srodne www.bbc.co.uk/schools/romans, o Rimljanima za školarce. Potom, u "svim dobrim knjižarama" možete kupiti dvije BBC Books knjige, *Kolosej: čudo drevnog Rima* i *Pompeji – posljednji dan*; obje su bogato ilustrirane, autori obiju su eminentni stručni pisci i ilustratori (Peter Connolly i Paul Wilkinson). Napokon, na DVD-u (koji je ovog proljeća objavio Warner), emisije su popraćene kako tekstovima o rimskoj povijesti, tako i intervjuima s autorskom i izvođačkom ekipom – s redateljima, kostimografima, glumcima, majstorima specijalnih efekata, te s kompozitorom glazbe i voditeljem kaskadera u *Koloseju*.

Sve što vidiš sad gola je istina

Cijelu ovu priču pričam zbog drugog rujanskog TV-programa: hrvatskog (odnosno RTL-ova) *Big Brothera*. Ne morate biti Salman Rushdie da bi vam na pamet pala sličnost gladijatorske arene i *reality show* obrasca; ne morate biti Slavoj Žižek da bi vam na pamet pala ekvivalentnost "palca nadolje" i "eliminacije" ("sudjeluj u eliminaciji Big Brother ukućana" reklamni je slogan od kojeg sam se poprilično naježio). No ovo su usporedbe dviju *stvarnosti,* naše i antičke. Mene zanima usporedba dvaju *artefakata* – krenuo bih od okolnosti da su i *Big Brother* i BBC-ove povijesne doku-drame *televizijske emisije*.

Kad sam već stvari tako postavio, nije bilo druge nego, dragi štioci, upaliti TV i odgledati bar malo *Big Brothera.* Kao što možda znate, tu je riječ o desetak mladih muškaraca i žena koji imaju zadatak provesti sto dana (onoliko koliko su trajale igre pri otvaranju Koloseja!) zatvoreni u kući – pardon, u Kući; pritom im Veliki Brat zadaje zadatke koje trebaju ispuniti, propisuje što smiju, što ne smiju, priređuje im iznenađenja i podražaje (poput, zasada, puštanja glazbe). I, dakako, sve to snimaju kamere. I, dakako, igra se na izbacivanje, i to dvostupanjsko – u svakoj rundi prvo natjecatelji među sobom biraju dvoje koje bi većina htjela izbaciti, a završna odluka pripada gledateljima. Sve to garnirano voditeljima, ispovijedima, gostima u studiju, songovima, publikom i navijačima, sponzorima i mamama, nagradama i grljenjem američkog tipa.

Krv, znoj i suze

Ruku na srce, treba se pomučiti da nađemo dva različitija programa. S jedne strane ozbiljna, umjetnički dotjerana, prosvjetiteljski nastrojena i na tvrdim faktima temeljena BBC-ova zabava za intelektualno radoznale odrasle; nasuprot tome, hrvatska pop-kultura *au naturel:* kičasto upakiran koktel pubertetskih hormona, banalnosti i najobičnije praznine (mislimo da brijemo sto na sat, mislimo da nas drma kao nikoga na svijetu, a zapravo nas Društvo mijesi i ukalupljuje kako mu se prohtije).

Pa ipak, na obje su strane okosnica – i mamac – ljudi pod stresom. Drame. Emocije.

Pa ipak, na obje se strane prodaje stvarnost. Jednom daleka i egzotična, drugi put bliska i svagdašnja – ali stvarnost. *Sve to zbilja postoji.*

A opet (kao što je lucidno zapazila Tina Udović, kolumnistica *Novog lista*), ono što gledamo zapravo i nije stvarnost. Kao što Rimljani nisu govorili engleski, tako ni svatko od nas ne provodi sto dana neprekidno dramatičnog nadmetanja u šarmantnoj prirodnosti, umjerenoj originalnosti i trpljenju izolacije. To što nam pokazuju nije stvarnost, jer stvarnost je nedokučiva – i krajnje netelevizična. To što nam pokazuju nije stvarnost, to je *rieliti:* red stvarnosti, red fantazije i stilizacije.

Ti su redovi kod BBC-a i kod RTL-a, očito, drukčije raspoređeni. U dvjema BBC-ovim emisijama stvarne su polazne točke: što se događalo, kako je to moralo izgledati; fantastične su i stilizirane izvedbe. U *Big Brotheru* je obratno: situacija je fantastična (asocijacije na Kafku potpuno su umjesne), a izvedbe stvarne: ti se ljudi *zbilja* ljute, ljube, bore za opstanak, lome pod pritiskom.

I tužna je istina da nijedna od ovih kombinacija ne uspijeva.

O koristi i štetnosti stvarnosti za TV

Što se *Big Brothera* tiče, potpuno sam siguran o čemu je riječ; osjećaj odvratnosti koji me natjerao da ugasim televizor ne ostavlja mjesta grešci. Nije riječ ni o kakvoj etičkoj ili moralističkoj zamjerci. Jednostavno – ti su ljudi (a ovdje mislim i na "ukućane" i na "autore i realizatore") sve stavili na izvedbu, a izvedbe jednostavno nisu dovoljno dobre. O čemu je riječ znat će svatko tko je gledao, makar iz prikrajka i makar nakratko, kako nastaje, recimo, jedna predstava ili jedan koncert. Biti prirodan nije dovoljno dobro za pozornicu; televizijsku ili neku drugu, svejedno. Nije dovoljno čisto, nije dovoljno jasno, u krajnjoj liniji – nije dovoljno efektno. A kad treba glumiti, to ipak mnogo bolje rade *pravi glumci.* (To što u *Big Brotheru* ni izvedbe onih koji bi trebali biti pravi glumci – na primjer, voditelja – također nisu dobre, ukazuje i na izostanak pravog *redateljskog* rada.)

No, za BBC-ove doku-drame već nisam bio siguran. Što pak tu ne štima? Ako mi je *Big Brother* odbojan, ovo bi mi moralo biti odlično; pa u *Koloseju* su išli toliko daleko da čak govore latinski, i to autentičnim rimskim izgovorom (samo su unutarnji monolozi i naracije na engleskom)!

Htio bih da sad mogu izvući asa iz rukava, iznijeti autoritativno tumačenje svog nezadovoljstva... Ali ne mogu. Evo najboljeg do čega sam uspio doći. Koncept koji štima na papiru – kombinacija pouke i spektakla, informacije i drame, stvarnosti i iluzije – jednostavno ne štima u realnosti. Ma kakvi bili omjeri i ma gdje bili naglasci. Svaka je od komponenti odviše prgava, odviše sebična, da bi surađivala s onom drugom. Zato *Kolosej,* sa svom svojom povijesnom obaviještenošću, izgleda tek kao televizijska kopija *Gladijatora* ili *Ben Hura; fiction,* jednostavno, stvara bolju iluziju nego *faction.* (I ovdje je moguće da redatelji jednostavno nisu bili dovoljno nadahnuti – ali to također sugerira da fikcionalna strana nije imala prostora da se razmaše.)

A moguće je i još nešto. Nešto što uviđamo tek kad opet krenemo razmišljati o BBC-ovim emisijama i *Big Brotheru* istovremeno.

Nijedna nam strana ne može stvarnost – taj svoj osnovni proizvod, tu svoju glavnu atrakciju – pokazati *samu za sebe.* Kao takva, stvarnost je podjednako netelevizična i neprosvjetiteljska. Tko bi gledao, i čemu da gleda, hektare pompejanskih kostura i kamenja, ili dane i dane najsvakodnevnije, nemontirane svakodnevice, one svakodnevice koja je posve identična našoj, ili čak i manje zanimljiva od nje?

Privlačnost stvarnosti treba napraviti. Nije dosta samo *styling*? Dajmo onda komentare, analize, marginalije, popratna događanja, "interaktivnost", šakom i kapom; što više, to bolje.

A tada se, uf!, još jednom potvrđuje misao Waltera Benjamina (iz 1936.!) da nijedan događaj više ne stiže do nas a da nije već prožet tumačenjima. A Benjaminova zapažanja imaju i nastavak: Benjamin komentiranom događaju – informiranju – suprotstavlja *pripovijedanje* (tvrdeći, dakako, da je ovo potonje fenomen koji u naše doba odumire). *Pola je pripovjedačkog umijeća u tome da se priča, prilikom izvedbe, održi slobodnom od objašnjenja... Iznijeti ono najneobičnije, ono čudesno, ali ne naturati čitaocu psihološku povezanost događaja; tako njemu ostaje da protumači stvari onako kako ih on razumije, i time pripovijedanje postiže širinu koja informaciji nedostaje.*

Ispostavlja se da – usprkos inovativnosti mješovitog pristupa, usprkos pedagoškom *miscere utile dulci* – čisto pripovijedanje i dalje bolje pali od prisilnog braka pripovijedanja i informacije.

I šta da mu radiš. Z

Egotrip

Jebeš fiš kog se sutra sjećaš

Željko Jerman

Ja još nisam ni diplomirao, a vjerojatno nikada ni neću, pogotovo ne te prehrambeno-tekuće predmete koje ne mogu svladati ni u mnogo lakšim mediteranskim, a kamoli u teškim ravničarsko-sjevernjačkim verzijama. Pa uz slanu srdelu ne znam stat s longa-bevandama, štono se sastoje od tri prsta vina u skoro kvarat litre vode, pošto kada krene ide tj. teče i bok... nema brane koja bi zaustavila tu DIVNU RIJEKU

Pokušao Ja doznati KOD kojim bi se povezao s MRTVIM PJEVAČIMA, da ih priupitam koji od njih izvodi šlager *Male lastavice nam se smiju*, kako bi ga poštedio pjesama navijačkih skupina u stilu *NABI, KOLJI, UBI* i sliknutih nježnih sadržaja, no nisam uspio pošto su se Iveki, Mareki i Toneki jako uvrijedili na moje pisanije o njima, te zaprijetili čak i onima u KAMPU MRTVIH da, če odaju brojke, Gore ih po povratku čeka gadna osveta. I moja mila baka, (koja je dedi došla "tvrda ko stol") kada bi načeo tu temu, pobjegla bi nekuda iz svoje najlon vrećice i nestala, jerbo mi nikada ništa nije mogla odbiti (kako za života, tako i poslije smrti...). A ionako je trava uzrasla i bi ukinut kamp, a i Ja odoh istodobno u Baranju, konkretno u mjesto Batinu, gdje me pozvali, na fiš paprikaš, pardon, hoću reći... u umjetničku koloniju. Je da, jedini tko je želio surađivat bio je namah ušutkan, jerbo je POSVUDA KOMANDUJUĆI (od speleoloških do izviđačkih skupina, od zbornice do pijanih seansa, od fičeka do čamca itd.) N. B. Đebo zaurlao iz svoje kesice: "Zig, ak mu ikaj veliš, razbil bum ti pičku! Kaj oćeš da nam NA NEBU idu auti i vikendice u zrak, nove jahte i sve ostalo kaj smo NA ZEMLJI samo sanjat mogli? Prokleti blesavi Srbine! Mogal si još bit živ i imati čin visokog časnika, samo da nisi lajal o svom podrijetlu i da si otišel ko svi normalni CRO–vojnici na krštenje, prvu pričest i firmanje. Popovi ih nisu pitali jel su po nacionalnosti i vjeri PRAVOSLAVNI PINGVINI, ili hrvatski Srbi, ili do rata (bili) uvjereni komunisti, ateisti, anarhisti i tsl. ČKOMI!!!" Zigov se vrećuljak sav streso od straha pred tim autoritativnim grubim glasom, a i mene je pomalo prošla neka čudna jeza, kao kada sam ko mali pušio na vjeronauku strašne BOŽJE KLETVE upućene odabranom narodu, ako je skrenuo sa zadanog mu puta tj. bratstva i jedinstva između BOGA I ŽIDOVA! Tako ostah bez saznanja o tajnim brojevima ŠLAGERSKE MAFIJE štono i gori unosi strah u (MRTVE) KOSTI DUHOVA, vlada estradom kako je pedesetih i šezdesetih let 20. stoljeća upravljala u sprezi s nekim Đokicama i Majdama i doli diljem LIJEPE NAŠE bivše dežele, radiom i nešto kasnije TV postajama od Triglava do Vardara, tada još crnobijelim tiskom i ostalim smećem u njihovoj službi. (Još samo nekaj o kampiranju duhova i duhica... vidli oni da trava raste, da jedini tetak Jedine kani skinut konope, pustit divna pernata stvorenja da čupka po travnjaku, a naše peseke da se ondje ispišavaju, pa sami zgiljali... a škrti se gospon pital; ko mu je to noću maznul najlon kesuljke?).

Dobrodosli u Srbiju na mrezu 063 Mobtel

Yes, na redu je FIŠ ART KOLONIJA (!) na koju smo moja gospa Bojana i ja bili pozvani još početkom ljeta, SMS i ostalim porukama Zorana Pavelića i Kate Mijatović, art para podrijetlom iz Baranje, koji je, još mi je enigma kako, uspio ubijediti organizatore da jednom pozovu i "elitne artiste" suvremenog predznaka, a ne samo po običaju (većma) lokalne pejzažiste... tj. mazala. Pak sam prvi puta u svom već oduljem življenju vidio Baranju van čitanka i geografskih školskih knjiga, a isto tako prvi puta (izuzevši skup u Mrkonjić Gradu, gdje se krajem postojanja Juge našla "YU-elita" od slovenskog slikara Šalamuna, preko Marteka i tada (još) moje djevojke Bojane Švertasek, do ponajboljih beogradskih umjetnika Zorana Popovića i Raše Todosijevića)... bio sam u koloniji gdje me nisu gledali ko vanzemaljca, pošto je većina radila nešto sasvim drugo od na "guljenje štafelaja" naviknute domaćine.

"Moje Kraljevstvo nije od ovoga svijeta" – Isus

"Ovo nije moj svijet" – Jerman

"Kaj je s tobom, Mobo moj, si opet ponorel ko u Baranji? Ta nismo više na fišu da blebećeš bedastoće... ko tamo, nakon ko zna kojeg pića! Kad te čopil neki MOBTEL pa si mi bulaznio: *"Dobrodosli u Srbiju na mrezu 063 Mobtel Srbija! Korisnicki servis: 9863. Telefonski imenik 988. Zelimo Vam prijatan boravak u Srbiji! C."* A kada sam ti naredio da ga pošalješ u tri pičke materine i reko – OVO JE HRVATSKA... nisi me poslušao, već si pripit samo mrmljao kako nema telefonskog broja! A kada sam uzeo stvar u svoje ruke misleći da sam trezniji od tebe javio mi se neki JUG 3, koga sam također tri puta poslao u rodno mjesto i reko mu da odavno nema ni ostataka ostataka Jugoslavije – isto je odgovorio; nema telefonskog broja. Ondak ti vratim kormilo u ruke i pomislim; ovaj ljuti fiš paprikaš traži vino ko žaba vodu, ter nit ne osjetiš jel piješ H2O ili vince, pojma nemaš jel si pijan ili trijezan, jel si pijan ili sanjaš da si pijan, pa vozi ti, kaj bum se ja s time gombal! Ali ti mi opet gurnuo pod nos novu nebulozu, ovoga puta s mađarske strane VRAŽJEG GRANIČNOG TROKUTA: *"Ostanite na mrezi Vodafone i nazovite 1752 (redovna cijena) za turisticke informacije (smjestaj, restorani, prijevoz itd.) Vodafone & Tourinform ce Vam rado pomoci"*. O jebo te, pisali mi i ovima, ali ne tako vulgarno, ta prošla su davno vremena kada su se palile mađarske zastave po kolodvorima, a i nisu nam reknuli da smo u Mađarskoj (poslali smo ih samo jedanput u maminu!). Al, koji ti je kurac sada, kaj me ometaš dok tripam"?

Bevandina divna rijeka

Mob mi ukaže na ime pošiljaoca – Marin Boban, moj bivši student na splitskoj Slobodnoj umjetničkoj akademiji, dobar čovik, uvik mi je htia tehnički pomoć tijekom nastave, e, moramo mu odgovoriti i to lipo, ljubazno... u smislu, malo si me hitia van tripa, al nema veze, uostalom dopala mi se komparacija Kristovih i mojih riječi, kupi drugi četvrtak *Zarez*, i tak sl. Nu, nismo mu rekli da moja bezglavost sada ima strašan problem – valja se vratiti u egotrip, ma koliko egoističan i slobodan bio... nekog se smisla i reda valja pridržavati, kaj ne? Ne piše se kao da si pod esidom, iliti primjerice (još gore) fišastim paprikašom! YES! To je tema! As ti Gospe, taj riblji paprikaš jednim kotlićem ubia bi pola Dalmacije! Tek sam to shvatio za ovog kratkog kolonijalnog boravka u Baranji, kao i što su art frendovi Stipešević i Faktor htjeli reći "slavonskom maksimom" – JEBEŠ FIŠ KOG SE UJUTRO SJEĆAŠ! Jer kada sam doma jeo tatin fišuljak, ili ga sam pravio, to nije bilo to!

Tatin su mogli jesti i mali purgeri u vrtiću, moj je bio već za srednjoškolce, ali ovi fini fišeki iz slavonsko-baranjskih kotlića su za one koji pripremaju doktorat! A, Ja još nisam ni diplomirao, a vjerojatno nikada ni neću, pogotovo ne te prehrambeno-tekuće predmete, koje ne mogu savladati ni u mnogo lakšim mediteranskim, a kamoli u teškim ravničarsko-sjevernjačkim verzijama. Pa uz slanu srdelu ne znam stat s longa-bevandama, štono se sastoje od tri prsta vina u skoro kvarat litre vode, pošto kada krene ide tj. teče i bok... nema brane koja bi zaustavila tu DIVNU RIJEKU!!! Kako bi onda uz slankast i vrlo ljut fiš mogao zaustaviti prodor fantastičnih vina, u koje je grijeh uliti i kap vode, iliti piti ih ko škropec.

Papreni udar

Zapravo sve počinje vrlo jednostavno; znaš što te čeka i spremaš se doživjeti PAPRENI UDAR, kad ono, probaš komadić ribe, sok žlicom, i – NIŠTA! Uzmeš još, začuđen; kakav je to taj toliko razvikan Ljutko a nema ni LJ od ljutine... kad ono započne GORIDBA!!! Isprva u vidu lagane vrućice što kreće iz želuca polako prema gore, sve dok na kraju ne osjetiš u ustima tempos od +38 stupnjeva, koja pri samom vrhu jezika doseže i +40! Onda loviš bocu vina i točiš pa eksaš dva deci, pa malo smirenije popiješ još toliko, a ondak primijetiš da su jednako žedni susjedi prigrabili vince. Postaješ ljući od fiša i bezobzirniji od Mobtela: "OVO JE HRVATSKA! Pardon, hoću reći MOJA FLAŠA"(!) te odeš do neprijateljskih grla i bez pardona ćopiš bocu, metneš je pred sebe, i, ne dijeliš je ni sa kim... dok krajičem oka promatraš kretanje doktora Konobara, kako ne bi ostao bez druge doze lijeka. Poslije ti postaje sve ravno ko slavonsko-baranjska ravnica; više ne grabiš drugima samo flaše, već ispijaš i tuđe čaše... i tu nastaje KRAJ SJEĆANJA... kuršlus u sivim moždanim vijugama kog sutradan ujutro pokušavaš s mukom popravit! Pošandrkan kopaš po pameti! Je, da, ujutro smo došli u kuću usred šume, gdje nas na stoliću na mansardi čekala hrpa svih mogućih pića, od votke do pive... tu je sve na svom mjestu... kako se ono zove, a da (popravljam kuršlus, ne) Lovački dom Topolje. Fantazija od netaknute prirode, idealno mjesto za rad, pit, a i janjac se vrtio... i neki "običan" mesnati paprikaš ključao je u kotliću. No, jel to bilo jučer il prekjučer... ma nije važno. UGLAVNOM!!! Sjećam se da sam puno radio na fotokemijskim slikama, snimao video kamerom vatru, jelo koje je kipilo, naročito vrtećeg janjca, njegove glave, iskočenog oka (ako je to tada bilo... uostalom, jer važan u toj trodnevnici točan dan). Snimao sam i radove ostalih kolonizatora, posebice prigodno djelo Z. Pavelića... "transparent": *The Batina Times 16.-19.9.2004.*, koji je simbolički predstavljao (bar privremeni) zaokret FIŠ, pardon... Baranjske umjetničke kolonije. Pa vidio (živjela pamet!) starog gospodina Ivana akademika Kožarića kako trusi votke, i rekoh si... e, ako brže hoda od mene, neće brže i piti, pa navalio na pelinkovac. Tu su (ubilježeni) i moj kapo od auta Boris Greiner, Vlasta Žanić, Jedina B. Š., iznenađujuće dobri mladi slikari Ranko, Borna, Alen, pa Molnar, Martek... (aha, uspjevam popraviti kratki spoj uzrokovan fišuljkom!). Je, da, i dobro su radili Ivan Šeremet, Sonja Briski Uzelac... a onih par "pejzažista" nismo ni vidjeli, a kamoli se družili s njima... osim Živka Toplaka, koji je "kao" (ak me fiš ne vara) promijenio dres, tj. prešao u naš tim (artista – suvremenista). Ej, fišek, bil je s nama i Sonjin suprug Uzelac, viš da znam; čak se sjećam da je poslije oli prije paprikaša u Belom Manastiru, dobio kod Bandike (gostione gdje smo bivali) mikrofon i puno pričal il peval, a meni ga nije svirac i pevac štel više dat, jer sam pokušavao izvesti stvar I LOVE MARIHUANA!!! No, kako sam došao iz Manastira do Batine, nije mi baš jasno, dok dolazak u krevet uopće na pamtim... samo predpostavljam da me netko donesel (s obzirom na kilograme valjda par kolega). Drugi dan sam se pohvalio SMS-om Ivanu, a možda i Blanki Faktor: "Sada znam što znači uzrečica – JEBEŠ FIŠ KOG SE SUTRA SJEĆAŠ", na što dobijem odgovor, zapravo upit: "Si siguran da je to bio fiš"? "Jesam, samo sam se čudio kakvo to zelje serviraju sa njime; nije mi bilo jasno kako ljudi salatu od kupusa meću u paprikaš, poslije rekoh valjda je dinstano... ali ni to nisam nikada vidio, tek na koncu, usprkos litrama vina, ipak sam se dosjetio – pa to je uobičajena tjestenina"!

Art kuharica

A sada nešto što sam zapamtio unatoč fišeraju, nešto što mi je palo na pamet kada sam rano ujutro pokušavao pronaći mjesto za pišanje... a morti sam to i sanjao (strujni udar na sive vijuge tek je jenjavao). Daklem, meni starom nudističkom kuharu glede ribljih jela i krajobraza Lipe naše, sinula ideja da za kraj 2. Olimpijade na škojima ne pravimo u Faktorovih roštiljadu, već MORSKI FIŠ PAPRIKAŠ, što bi izgledalo kao neka kombinacija brodeta i fiša. Uzeli bi naravno morske ribice, do kojih je u Korčuli teže doći nego u Zagrebu, ali je ipak tu i tamo ima... kantare, ugora, koju škarpinu i druge do kojih bi došli. Ispekli bi ih napola na gradelama, i očistili od kostiju. U kotliću na prirodnoj vatri i maslinovom ulju pržili bi kapulu, pa bili luk i peršin, a onda bi namjesto pomidora stavili puno tucane jako ljute crvene paprike, te sve zalili bevandom (trostruko više vode nego vina), dodali mediteranske začine... lovorov list, origano, grančicu ružmarina i pustili petnaestak minuta da kipulji, zatim dodali komade ribe i još toliko kuhali. Uz to bi poslužili ono zelje iz Belog Manastira, pardon htio sam reknuti tjesteninu, te puno, puno, od susjeda nabavljenog ukusnog crnog vina i Cool Ožujskih piva ukoliko će im Ivan i dalje biti vjeran, i(li) ukoliko Ja odem još koji puta dovraga zbog riječnog fiša... pa budem ponovno prisiljen preći u COOL – RALLY BOYS rock grupu. U svakom pogledu, iz dana u dan, sve više kulinarski napredujem, a eto, dođoh i do recepta koji bi pomirio sjeverne i južne hrvatske navijačke skupine, krajeve i mentalitete. Bravo Ja, Ja i JA!!!

p.s. Zlatni Dumaniću, kapo na kraju, goli kuharski prijatelju, ovaj specijalitet nije za našu ART – KUHARICU... ne uključuje tebe, sve dok ne probaš i ne preživiš FIŠ BATINE!

Španjolska

Književno priznanje grada Torrevieje

Četrdesetpetogodišnja kubanska spisateljica Zoé Valdés ovogodišnja je dobitnica španjolske književne nagrade *Premio de Novela Ciudad de Torrevieja*. Nagrađena je za autobiografski roman naslovljen *La eternidad del instante* (*Vječnost trenutka*), u kojoj govori o svojemu djedu koji je iz Kine emigrirao na Kubu. Ujedno će joj biti uručena novčana nagrada od 360 tisuća eura. Rođena je 1959. u Havani. Kad su joj bile samo dvadeset dvije godine u Meksiku je osvojila književnu nagradu za zbirku pjesama, a od 1995. živi u Parizu. Autorica je brojnih romana, priča za djecu i pjesama. *Te di la vida entera (Dala sam ti cijeli život)*, *El Pie de mi padre (Stopalo mojega oca)* i *Milagro en Miami (Čudo u Miamiju)* samo su neki od naslova njezinih romana. Ovo joj je osma književna nagrada.

Gioia-Ana Ulrich

Italija

Otkrivena Hemingwayeva priča

U Rimu je nedavno otkrivena jedna neobjavljena kratka priča Ernesta Hemingwaya koja je nastala prije osamdeset godina. Kao što je objavio talijanski list *La Repubblica*, rukopis bi u prosincu ove godine trebao biti stavljen na dražbu u njujorškoj aukcijskoj kući Christie's. Navodno je Hemingwayeva obitelj iz još nerazjašnjenih razloga zabranila objavljivanje priče. Sadašnji vlasnik tvrdi da je riječ o cenzuri. Stručnjaci vrijednost priče, koja govori o autorovim osobnim doživljajima u borbi s bikovima u Španjolskoj, procjenjuju na oko dvanaest do osamnaest milijuna dolara. Hemingway je priču napisao 1924. nakon posjeta Pamploni, gdje je boravio na *fiesti* sa svojim prijateljima i kolegama, piscima Johnom Dos Passosom i Donaldom Stewartom. Nadjenuo joj je naslov *My Life inThe Bull Ring with Donald Ogden Stewart*. Priču je za vrijeme života poklonio Donaldu Stewartu, glavnome protagonistu njegove humoristične priče, uz pismo u kojem je stajalo da ju Stewart može ponuditi književnom časopisu *Vanity Fair*, ako želi. No, Stewart je priču očito smatrao nedovoljno kvalitetnom te ju je pohranio u ladicu među vlastite tekstove. Umro je 1980., a njegov je sin, koji živi u Rimu, pronašao rukopis priče. Sedamdesetdvogodišnji novinar godinama nije bio svjestan da se među očevom ostavštinom nalazi i Hemingwayev tekst. Nakon senzacionalnoga otkrića, priču je ponudio *Vanity Fairu*, želeći ispuniti želju njezina autora, no Hemingwayjeva obitelj zaustavila je njezino objavljivanje, dok se zaklada Hemingway, koja se brine o autorskim pravima, složila s tim prijedlogom. "Amerikanci moraju znati da je djelo jednog od najvećih pisaca pod cenzurom. To je isto kao kad bi jedna japanska tvrtka kupila van Gogha i spremila ga u sef", za *Repubblicu* je izjavio Donald Stewart mlađi. Oni koji su pročitali Hemingwayevu kratku priču kažu da ovdje nije riječ o remek-djelu slavnoga nobelovca, nego o prosječnom tekstu koji je napisao dvadesetih godina u mladim danima u Parizu.

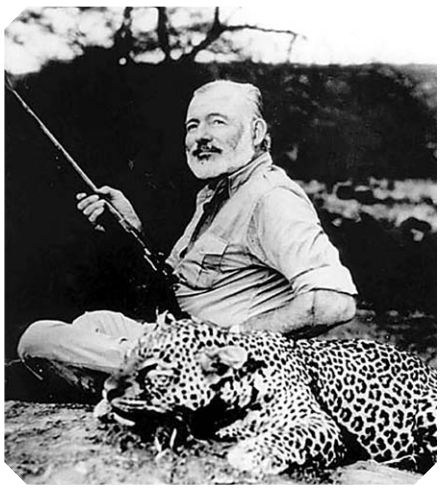

Italija

Restauracija fresaka u Pavlinskoj kapeli

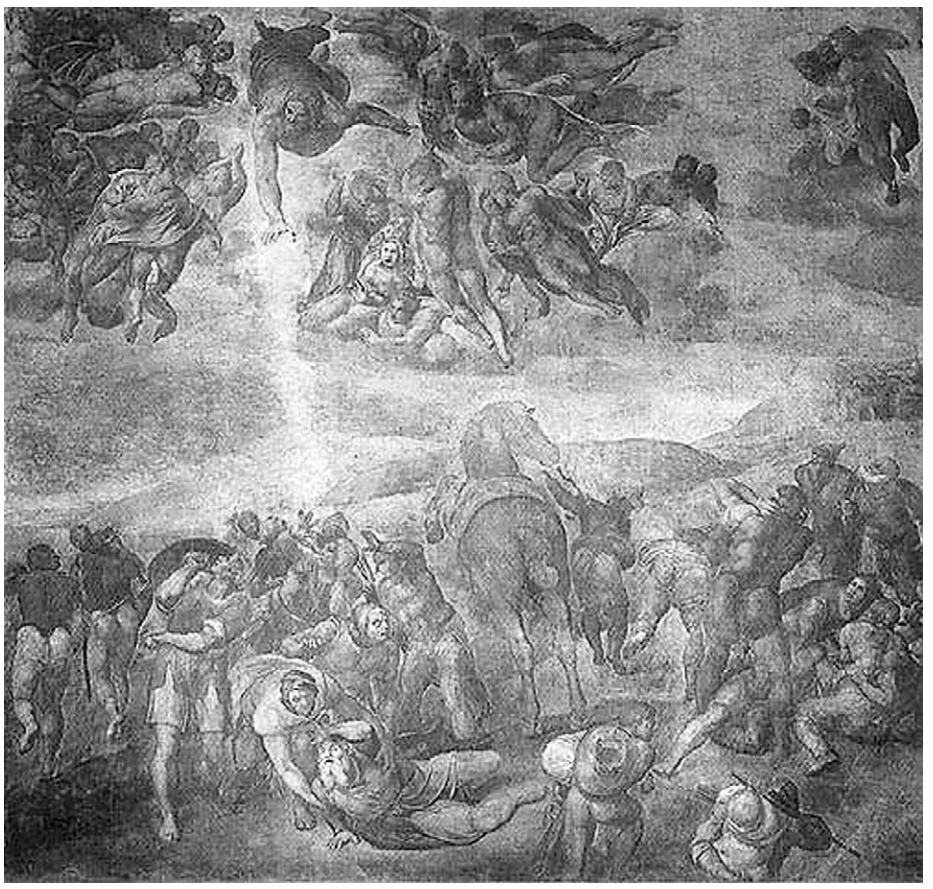

Posljednje dvije freske koje je naslikao Michelangelo u dobi od sedamdeset pet godina uskoro će biti podvrgnute temeljitoj restauraciji, objavio je glasnogovornik Svete Stolice. Dvije godine nakon završetka radova na Michelangelovim freskama u Sikstinskoj kapeli u Rimu, još dvije freske, zadnja dva remek-djela velikoga majstora, trebala bi zasjati u novome sjaju. Riječ je o freskama pod nazivom *Razapinjanje svetog Petra* i *Preobraćenje svetog Pavla* koje se nalaze na dvama najvećim zidovima u Pavlinskoj kapeli. Obje su freske, velike 6,25 metara i duge 6,62 metra, oštećene zbog vlage i prethodnih restauracija, a ove će jeseni krenuti na restauraciju u sklopu velikog projekta restauracije Pavlinske kapele, koja je sagrađena po nalogu pape Pavla III. Takozvana Aula Regia Pavlinsku povezuje sa Sikstinskom kapelom. Restauracija fresaka nastalih između 1545. i 1550. iznosit će oko tri milijuna eura, a procjenjuje se da će radovi trajati gotovo četiri godine. Vatikan trenutačno traga za sponzorima koji bi poduprli ovaj veliki restauratorski projekt.

"Temeljito smo se pripremali za radove na Pavlinskoj kapeli. To će biti zahvat od velike odgovornosti, ali i neopisive draži", naglasio je nadbiskup Gianni Danzi, koji je zadužen za obnovu kapele. "Ukupno stanje fresaka je zadovoljavajuće ako zanemarimo infiltraciju vode i štetu koju su načinile prijašnje restauracije, a u najboljem je stanju freska *Preobraćenje svetog Pavla*", dodao je Danzi. Vatikan je već angažirao tim stručnjaka koji će provoditi radove na kapeli.

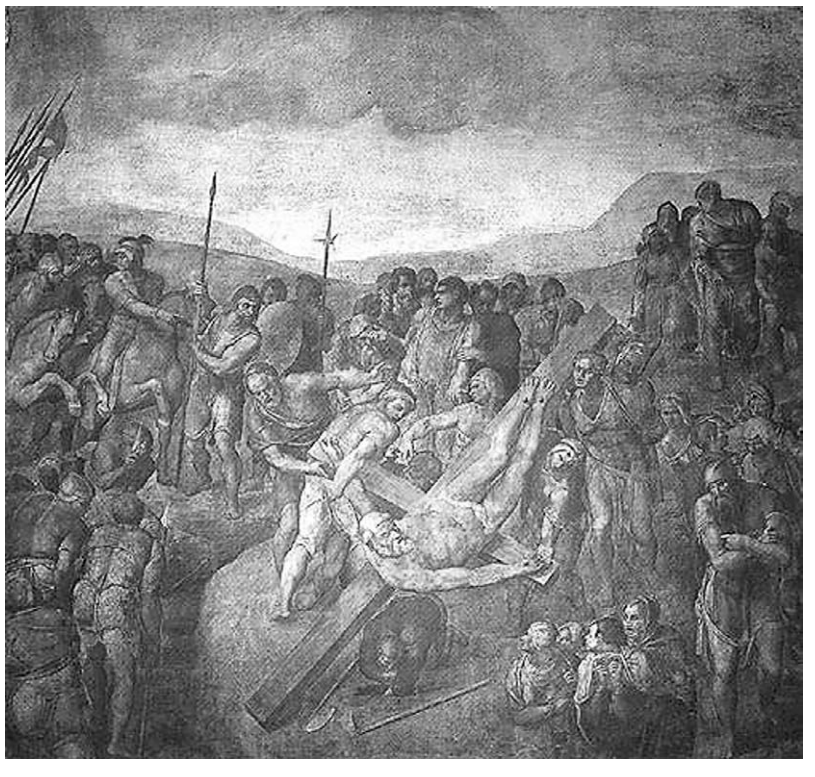

GIVE IT UP!

BY Clowes

ODUSTANI !

Sve i da imam milijune dolara, kakva korist?! Zar su OPSESIVNA GRAMZIVOST i ZGRTANJE BOGATSTVA razlozi za život?

Pa..ja...ja sam mislio da jesu?

No dobro, bogatstvo ti može pomoći da poševiš koju mačku, ali ih nikada nećeš poštivati, kao ni sebe. Dok god si bogat, nećeš saznati voli li te netko zaista.

N-neću?

SLAVA, PRIZNANJA I UMJETNIČKI USPJEH pumpaju ego, ali prava potvrda vrijednosti dolazi tek stotinu godina nakon čovjekove smrti...a zamisli kako će TADA ljudi biti glupi i nepismeni...uostalom, tebi to ionako ništa ne znači kad ćeš biti mrtav.

...to je istina...

Razmisli na trenutak...postoji li IJEDAN čovjek čiji život ne bi htio izmijeniti? Ijedan? DAKLE? Ako i postoji, kladim se da ne znaš cijelu priču!

Paaa...što s njim?

Čitav život svrbila su ga jaja!

FAMOUS MEN

RELIGIJA i DUHOVNOST možda se čine kao pravi put, ali na kraju ćeš se izgubiti u tisućama pitanja i pasti žrtvom samoobmane.

Doviđenja!

HOLY BIBLE

Pokušaj zamisliti SAVRŠENI ŽIVOT...priznat ćeš da su sve tvoje zamisli prilično plitke, zar ne?

Pa valjda...

Veze nisu nikakvo rješenje... u najboljem slučaju pružaju PRIVREMENO OLAKŠANJE... OPIJATI protiv bolova, neizbježan biološki imperativ prepun potencijalnih pogibelji.

Ahh...

Budimo realni...zakon VELIKIH BROJEVA ionako je protiv tebe.

Ne mogu to poreći.

Naša civilizacija temelji se na PROIZVOLJNO USPOSTAVLJENIM VRIJEDNOSTIMA koje pothranjuju naše najelementarnije nagone. Kao takva, ona srlja u propast i nije u stanju stvoriti istinske vrijednosti.

Zašto se gnjaviti ...

ODUSTANI !

Daniel Clowes